

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

AZ EGYENÉRTÉKŰSÉG ÉS A TÉNYLEGES ÉRVÉNYESÜLÉS ELVE
AZ EURÓPAI UNIÓ JOGÁBAN

Dr. Muzsalyi Róbert

– doktori értekezés –

Témavezetők:

Prof. Dr. Harsági Viktória
egyetemi tanár

Prof. Dr. Osztovits András
egyetemi tanár

Budapest, 2020.

Tartalom

Rövidítések jegyzéke	4
I. Bevezetés	5
1. A kutatás háttere és célkitűzései	5
2. A dolgozat felépítése	6
3. A kutatás módszertana és a felhasznált források.....	8
II. Az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének fejlődési korszakai az EUB gyakorlatában	10
III. Első korszak – a tagállami autonómia széleskörű elismerése.....	12
1. Az első korszak értékelése.....	17
IV. Második korszak – növekvő uniós jogvédelmi hatáskör	19
1. Az Emmott ítélet és utóélete	19
2. A tagállami kártérítési felelősség megállapíthatóságának jelentősebb állomásai az EUB gyakorlatában	22
3. Az ideiglenes intézkedés.....	26
4. Az uniós jog alkalmazása hivatalból.....	29
5. Az integráció hatása az EUB joggyakorlatára.....	33
6. A második korszak értékelése	35
V. A harmadik korszak: az egyensúly keresése	39
1. Az integráció hatása	41
2. A tagállami kártérítési felelősség továbbfejlődése: a Köbler doktrína	42
3. Van-e lehetőség perújításra az Európai Unió Bírósága előzetes döntéshozatali eljárásban hozott határozatára hivatkozással?	46
3.1. Bevezetés: a szabályozás változásai.....	46
3.2. Az EUB joggyakorlata.....	47
3.3. A magyar joggyakorlat.....	53
3.3.1. A perújítás	53
3.3.2. Az el nem bírált határozat mint a perújítás lehetséges alapja	54
3.3.3. Az előzetes döntéshozatali eljárás jellege és célja a perújítás szempontjából	56
3.3.4. A Szakértői Javaslatban megfogalmazott álláspont	58
3.4. Következtetések.....	59
3.5. Felülvizsgálat.....	60
3.6. Egyenértékűség az Alkotmánybíróság és az EJEB ítéletével?	64
3.7. A perújítással kapcsolatos álláspontok összegzése	67

4.	Fogyasztói jogok érvényesítése – a magyar jog keretei	70
4.1.	Az illetékességi kikötés tisztességtelensége	71
4.2.	A VB Pénzügyi Lízing ügy	74
4.3.	A választottbírói kikötés, mint tisztességtelen szerződési feltétel	75
4.4.	A kérelemhez kötöttség	78
4.5.	A bíróságok feladata a jogorvoslati eljárásban	79
4.6.	A tényleges érvényesülés elvének félreértelmezése a tisztességtelen szerződési feltételek megítélésénél	80
5.	A harmadik korszak értékelése	89
VI.	Az egyenértékűség elve	93
1.	A nulladik kérdés: van-e uniós szabály?	94
1.1.	A rendeletek	95
1.2.	Az irányelvek.....	98
1.3.	Az EUB joggyakorlata.....	99
2.	Az egyenértékűség elve a gyakorlatban	101
2.1.	Összehasonlíthatóság	103
2.1.1.	A <i>belső</i> kereset	103
2.1.2.	A <i>hasonló</i> kereset.....	104
2.1.3.	Az összehasonlításból eredő gyakorlati nehézségek	106
2.2.	Kedvezőtlenebb-e?	111
VII.	A tényleges érvényesülés elve	117
1.	A hatékony bírói jogvédelem elve Lisszabon után	118
2.	A tényleges érvényesülés és a hatékony bírói jogvédelem elvének elhatárolása ..	121
2.1.	Összegző megállapítások a két elv elhatárolásával kapcsolatban	129
3.	A tényleges érvényesülés elve az EUB gyakorlatában	132
3.1.	Nem lehet gyakorlatilag lehetetlen	132
3.2.	Nem teheti rendkívül nehézé.....	136
3.2.1.	Az eljárási határidők megítélése az EUB gyakorlatában	138
3.2.2.	Mitől észszerű egy határidő?	141
3.2.3.	Az átmeneti rendelkezések esetén alkalmazandó határidő	142
3.2.4.	A szubjektív jogorvoslati határidő és a tagállami bíróság mérlegelési jogköre	143
3.3.	Eljárási illeték – kötelező jogi képviselő – földrajzi távolság	146
3.4.	A mértéktelenül drága eljárás	147

4.	Tényleges érvényesülés, de nem mindenáron: az eljárási észszerűség vizsgálata	149
5.	Az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének egymáshoz való viszonya.....	153
VIII.	Van-e a tagállamoknak eljárási autonómiájuk?	155
1.	Az eljárási autonómia dogmatikai alapja	155
2.	Az „ <i>eljárási autonómia</i> ” fogalma az EUB joggyakorlatában	161
3.	Következtetések az eljárási autonómia fogalma kapcsán.....	163
IX.	Az értekezés következtetései.....	166
1.	A jogtörténeti fejlődésből levonható következtetések	166
2.	Az egyenértékűség elvével kapcsolatos következtetések	169
3.	A tényleges érvényesülés elvével kapcsolatos következtetések.....	170
	Irodalomjegyzék	173
1.	EUB-i határozatok.....	185
2.	Főtanácsnoki indítványok.....	192
3.	Magyar bírósági határozatok.....	195
4.	Saját publikációk jegyzéke és azok független idézettsége.....	199

Rövidítések jegyzéke

1952-es Pp. – a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény

Ákr. – az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény

BH – bírósági határozat, a Kúriai Döntésekben közzétett bírósági határozat

Charta – Európai Unió Alapjogi Chartája

Cstv. – a csodeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény

EBD – elvi bírósági döntés

EBH – elvi bírósági határozat

ECLI – European Case Law Identifier (európai esetjogi azonosító)

EGK – Európai Gazdasági Közösség

EGK Szerződés – az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Római Szerződés

EJEB – Emberi Jogok Európai Bírósága

EJEE – az Emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló európai egyezmény

EKSz – Európai Közösséget létrehozó Szerződés

EU – Európai Unió

EUB – az Európai Unió Bírósága

EUMSZ – az Európai Unió működéséről szóló Szerződés

EUSz – az Európai Unióról szóló Szerződés

Kp. – a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény

NAIH – Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság

PJE – a Kúria polgári jogegységi határozata

PK vélemény – Kúria Polgári Kollégiumának véleménye

Pp. – a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény

Ptk. – a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény

Tbj. – a társadalombiztosítás ellátásaira jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről szóló 2019. évi CXXII. törvény

I. Bevezetés

1. A kutatás háttere és célkitűzései

Amikor uniós jogon alapuló igényt érvényesítenek a tagállami bíróságok vagy hatóságok előtt, akkor ez eljáró szerveknek ugyanazt az eljárási jogszabályt kell alkalmazniuk, mint amikor a nemzeti jogon alapuló igényt érvényesítik. Nincs ugyanis egy egységes uniós polgári vagy közigazgatási eljárási kódex, ami az ilyen esetekre irányadó, és a felek ügyében alkalmazható volna. Az EUB ugyanakkor meghatározta azokat az elveket, amelyeket figyelembe kell venni a tagállami eljárás során annak érdekében, hogy a végrehajtásra és a jogérvényesítésre vonatkozó tagállami szabályok egyenértékűek legyenek, és az uniós jog tényleges érvényesülése biztosított legyen. Ezeknek az elveknek a betartásáért a tagállami jogalkalmazó szervek a felelősek.

A tagállami jogalkalmazó szerveknek tehát nem egy másik eljárási szabályt kell „elővenniük” az uniós jog érvényesítésekor, sokkal inkább – képletesen szólva – egy másik szemüveget kell feltenniük, amivel a saját nemzeti szabályukat meghatározott szempontok szerint alkalmazzák. Ennek a szemüvegnek az egyik lencséjén keresztül arra kell figyelniük, hogy az uniós jog érvényesítésére irányadó eljárási szabályok egyenértékűek legyenek a belső, tagállami keresetekre irányadó szabályokkal, tehát nem lehetnek kedvezőtlenebbek a hasonló jellegű belső jogra vonatkozókhoz képest. A másik lencsével pedig a tényleges érvényesülés elvét kell vizsgálniuk, ami azt követeli meg, hogy a tagállamok eljárási szabályai ne tegyék gyakorlatilag lehetetlenné vagy rendkívül nehézé az uniós jogon alapuló igények érvényesítését.

Az uniós jog érvényesítésére vonatkozó szabályok egy olyan terület, amire álláspontom szerint kiterjed az Európai Unió jogalkotási hatásköre, azonban ezen a téren még csak szektorális szinten valósult meg a tagállami jogharmonizáció. Éppen ezért mindazokban a kérdésekben, amelyekre nincs uniós jogszabályi rendelkezés, ott a tagállami eljárásjog lesz az irányadó. Amikor a tagállami eljárásjog alkalmazandó egy uniós jogi igény érvényesítésére, akkor tiszteletben kell tartani a fent említett elveket.

A dolgozat az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének gyakorlati alkalmazása során felmerülő elméleti kérdésekre keresi a választ. Az egyenértékűség körében azt vizsgálom – többek között –, hogy mitől lesz két eljárásjogi szabály egyenértékű. Mit lehet összehasonlítani és milyen szempontok szerint kell értékelni? Mitől lesz egy eljárási szabály kedvezőtlenebb? A tényleges érvényesülés elve is további értékelést igényel: mitől lesz egy igényérvényesítés gyakorlatilag lehetetlen és mi alapján rendkívül nehéz? Milyen objektív

és milyen szubjektív szempontok értékelése szükséges ennek megítéléséhez? Mi a tagállami bíróság feladata ezen a téren? Van-e, és ha igen, akkor hol húzódik a határa az uniós jog érvényesítésének?

A hazai és a nemzetközi jogirodalomban már önmagában az is megosztja a szerzőket, hogy az EU-jog meghatározhatja-e a tagállami eljárásjog kereteit, illetve, hogy van-e a tagállamoknak eljárási autonómiájuk. Hogyan illeszkedik ez a két elv az EU jogvédelmi rendszerébe, milyen jogforrási alapja van az elsődleges jog szintjén?

Az 1976-os *Rewe* és *Comet* ítéletekre visszanyúló, tehát több mint 40 éves joggyakorlata van az EUB-nek az uniós jog tagállami eljárásjog keretében történő érvényesíthetőségének megítélésében. Az uniós jog érvényesítésére szolgáló szinte valamennyi jogorvoslati eszköz, peres és nemperes, polgári és közigazgatási eljárási jogintézmény tárgya volt az előzetes döntéshozatali eljárás keretében feltett kérdéseknek.

Kétségtől vonzóan tűnik végig venni a polgári peres eljárás valamennyi szakaszát és megvizsgálni, hogy például a perakadályokra vagy az első- és másodfokú eljárás szabályaira, a felek jogaira és kötelezettségeire, a perorvoslatok kereteire egyenként milyen kérdések merültek fel az EUB joggyakorlatában, és a vonatkozó határozatai miként értelmezhetők a magyar Pp. keretei között. Ezek kimerítő bemutatása és elemzése azonban meghaladja a doktori dolgozat kereteit, ráadásul egy eltérő tagállami szabályozás kapcsán kifejtett EUB-i álláspont nem feltétlen értelmezhető és alkalmazható a magyar polgári perrendtartás rendszerében. Sokkal inkább indokolt és szükséges az EU-jog és a tagállami eljárásjog egymáshoz való viszonyának a megértése: milyen logikai lépések, vizsgálódási szempontok alapján lehet megítélni egy-egy eljárásjogi rendelkezés uniós joggal való összhangját. Ahhoz, hogy erre a kérdésre 2020-ban választ adjunk, szükséges megismerni és megérteni, hogy az elmúlt negyven évben milyen fejlődésen ment keresztül az EUB-i joggyakorlat. Szembetűnő, hogy az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének megszüvegezése első megjelenésétől napjainkig elhanyagolható mértékben változott, abban ugyanakkor valamennyi jogirodalmi álláspont egyetért, hogy a tartalma és hatása korszakonként eltérő tendenciákat követ.

2. A dolgozat felépítése

A fejlődés végigkövetése érdekében a dolgozat első felében az egyenértékűség és tényleges érvényesülés elvének kialakult joggyakorlatát három korszakra osztva vizsgálom. Ezek a korszakok három eltérő megközelítést is jelentenek. Amint azt látni fogjuk, ahogy lépünk előre az időben a döntések szemléletmódját többpólusú hatások befolyásolják: az EUB

látókörébe egyre nagyobb számban kerültek olyan jellegű ügyek, amelyek az uniós jog érvényesülésének tagállami korlátaira mutattak rá, mindemellett az integrációs fejlődés, a politikai és a gazdasági környezet változása a konkrét ítéletek szintjén is éreztette hatását. Az első két korszak elemzése alkalmas arra is, hogy több olyan jogvédelmi eszköz kialakulását és fejlődését áttekintsük, ami alapján véve meghatározzák az egyének tagállammal szembeni igényérvényesítési lehetőségek alkalmazását is. Egyebek mellett olyan kérdések merültek fel ebben az időszakban, hogy a tagállam hivatkozhat-e a belső elévülési határidőre az egyénnel szemben abban az esetben, ha nem megfelelően ültette át az irányelvet a tagállami jogba. Milyen kártérítési felelőssége van a tagállamnak az uniós jog megsértése miatt? Az ideiglenes intézkedés elrendelésének korlátai sérthetik-e az uniós jog hatékony érvényesülését? Mikor kell hivatalból alkalmazni az uniós jogot?

A harmadik korszak alatt csatlakozott Magyarország az Európai Unióhoz, ezért a 2004-et követő joggyakorlat vizsgálata során nagyobb hangsúlyt kívánok fektetni arra, hogy az EUB jogértelmezése milyen hatással volt a magyar polgári eljárásjogra és a bírói gyakorlatra. Ebben a fejezetben két nagyobb kérdéskört elemzek részletesen. Az elsőben azt vizsgálom, hogy a magyar jog keretei között van-e lehetőség arra, hogy egy jogerősen lezárt ügyet újratárgyaljanak az EUB-nek egy később született határozatára hivatkozással. A második esetkör pedig a fogyasztói jogok érvényesítésével kapcsolatos eljárásjogi problémákra kíván fókuszálni, különös tekintettel a magyar bírói gyakorlatban felmerült nehézségekre. A joggyakorlat fejlődésének korszakonkénti bemutatásával további céloom az is, hogy rámutassak a két elv jelentőségére: miként váltak megkerülhetetlen hivatkozási alappá az uniós jog és a tagállami eljárásjog viszonyának megítélésében.

A dolgozat második felében az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének napjainkra kialakult rendszerét mutatom és elemzem. Hipotézisem szerint a három fejlődési korszak során az EUB joggyakorlata által kialakult szempontok egy koherens rendszert alkotnak, amely által bármely tagállami rendelkezés vizsgálható abból a tekintetből, hogy az EU-jog érvényesítését megfelelően szolgálja-e vagy sem.

Ez a vizsgálat egy összefüggő folyamatként képzelhető el, amelyben egymásra épülő kérdések alapján lehet előrejutni. Az egyenértékűségnél először azt kell vizsgálni, hogy van-e vonatkozó uniós *eljárásjogi* rendelkezés; ezt követően be kell azonosítani az uniós jogon alapuló igénnyel összehasonlítható tagállami *anyagijogi* szabályt; a harmadik kérdés irányul ténylegesen arra, hogy az uniós jog érvényesítésére irányuló tagállami *eljárás szabályok* kedvezőtlenebbek-e, mint amelyek a nemzetire vonatkoznak. A tényleges érvényesülés elvének szempontrendszerét is hármas felosztásban fogom elemezni: először azt, hogy az

adott tagállami eljárásjogi szabály mikor teszi *lehetetlenné*, másodsorban pedig, hogy milyen esetben *rendkívül nehéz* az uniós jog érvényesítését. A harmadik szempont, amit figyelembe kell vennünk, hogy a fent vázolt vizsgálatunk eredménye megfelel-e a jogirodalom által *eljárési észszerűségnek* nevezett kritériumnak.

Ez a vizsgálódási folyamat a gyakorlatban számtalan nehézséget vet fel, amire a jogirodalomban többféle megoldást is felvázoltak. Ezeket ütköztetve arra törekszem, hogy átláthatóvá tegyem azt a szempontrendszert és folyamatot, amely ténylegesen annak megítélésre szolgál, hogy az uniós jog tagállami érvényesíthetősége biztosított-e.

A téma egyik legvitatottabb és a nemzetközi jogirodalomban is leginkább megosztó kérdése az „*eljárési autonómia*” fogalma. Kétségtelenül nem túl szerencsés szókapcsolat az uniós jog és a tagállami eljárásjog viszonya felcímkezéséhez, ráadásul még az EUB is átvette ezt a határozatainak indokolásában. A dolgozat ezzel foglalkozó utolsó fejezetében célul tűztem ki, hogy az eltérő álláspontok szembeállításával mellett választ adjak arra a kérdésre, hogy van-e a tagállamoknak eljárásjogi autonómiájuk.

A EUB – bár megadja az egyenértékűség megítéléséhez szükséges szempontokat – a legtöbb esetben az értékelést az alkalmazandó eljárásjogi szabályok tekintetében közvetlen ismeretekkel rendelkező tagállami bíróságra hagyja, amelyek alapján az ilyen jellegű kérdéseket világosan tudja megítélni. Ugyanez igaz a tényleges érvényesülés elvének feltételrendszerénél is.

Munkám során a Kúrián számos esetben merült fel ezeknek a kérdéseknek megítélése, ezért a dolgozat szemléletmódját is nagymértékben áthatja ez a megközelítés: miként oldaná meg az adott problémát egy tagállami bíróság? A vonatkozó szakirodalmi források szerzői között szintén érezhető volt ez a fajta pragmatikus megközelítés, mivel többségében olyan szakemberek írtak monográfiákat és tanulmányokat ebben a témában, akik az EUB bírójává illetve főtanácsnokaként, vagy tagállami felsőbb bíróságok bíróiként szembesültek ezekkel a nehézségekkel.

3. A kutatás módszertana és a felhasznált források

Dolgozatom témája meghatározta a kutatás lehetséges módszertanát. Az EU-jogi és a magyar jogi – sokszor azonos elnevezésű – fogalmak meghatározásához, elkülönítéséhez jogdogmatikai módszereket alkalmaztam. Azt vizsgáltam, hogy az EUB a két elv kapcsán olyan egységes fogalmi rendszert dolgozott-e ki, ami a magyar eljárásjogi és bírósági gyakorlat számára is egyértelműen értelmezhető, alkalmazható. Ennek során találgattam azzal – a

jogirodalomban már felismert – nehézséggel, hogy az EU-jog nem rendelkezik egységes, szuverén elméleti háttérrel.¹ Az európai jogról való gondolkodást, az európai jog tudományát még ma is elsősorban tematikus kérdések határozzák meg, így pl. az EU-jognak a nemzeti jogrendszerekre gyakorolt hatása, az EUB jogfejlesztő tevékenysége. Ezen módszertani sajátosságokra és korlátokra tekintettel az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének tartalmát és hatását elsősorban az EUB, illetve a tagállami bíróságok vonatkozó joggyakorlatának vizsgálatával ismertetem. Az egyes megállapítások alátámasztására közel kétszáz EUB-i határozatra hivatkozom, amelyek közül az ún. „vezető ügyeket” a vonatkozó nemzetközi szakirodalom elemzésével kellő mélységben ismertetek is. A kiválasztott források jelentős része kifejezetten a tagállamok polgári eljárásjogának alkalmazását érintik, az eltérő jogágak közötti különbségek figyelembevételé miatt nem ölelik fel a közigazgatási és a büntető eljárásjog vonatkozó EUB-i joggyakorlatát. A dolgozat első részében az ítélezési gyakorlat változásainak bemutatására főként *Michael Dougan*, *Takis Tridimas* és *Diana-Urania Galetta* csoportosítását vettem alapul.

A dolgozat második részében arra törekedtem, hogy az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének rendszerszintű vázát készítsem el: milyen lépések és kérdések mentén vizsgálható egy tagállami eljárásjogi rendelkezés, ha azt az uniós jog érvényesítésére alkalmazzák. Ez a folyamat feltételezi a joggyakorlat következetességét, az egyes vizsgálati szempontok alátámasztására mindig az EUB joggyakorlatát és nemcsak egy-egy ítéletet vettem alapul. Mindezek mellett természetesen vannak olyan ügy- és eljárástípusok, amelyek nem illeszkedtek ebbe a rendszerbe, ami jellemzően az adott ügy sajátos körülményeire vezethetők vissza. A két elv gyakorlati alkalmazhatóságának elemzéséhez jelentős részben *Michal Bobek* és *Sacha Prechal* és *Constantin Kakouris* tanulmányaiban megfogalmazott álláspontokat tekintettem irányadónak.

¹ VARJU Márton: Az európai jog tudománya Magyarországon. In: JAKAB András – MENYHÁRD Attila: *A jog tudománya*. HVG-ORAC, Budapest, 2015. 355-356.

II. Az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének fejlődési korszakai az EUB gyakorlatában

Az uniós joggyakorlat feltérképezése során számos elmélet látott napvilágot, amelyek arra törekedtek, hogy kimutassák milyen összefüggések, fejlődési irányok érhetők tetten azokban az ügyekben, amelyekben az EUB a tagállami eljárási szabályok uniós joggal való összeegyeztethetőségét vizsgálta.

Annak megítélése, hogy az uniós jog érvényesítésére szolgáló nemzeti eljárásjog megfelel-e az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének – főszabály szerint – a tagállami bíróság feladata. A két elv szövegszerű megfogalmazása nem változott jelentős mértékben az elmúlt negyven év során, azonban az összeegyeztethetőség mérlegeléséhez szükséges szempontok jelentős fejlődésen mentek keresztül. A joggyakorlatnak volt lehetősége a különböző jogágak közötti eltérésekre reagálni, továbbá az integrációs fejlődés is megkövetelte, hogy a politikai környezet változásai a konkrét ítéletek szintjén is éreztesse hatását. Annak megértéséhez, hogy egy ma induló peres eljárásban e két elv alkalmazása milyen feladatot jelent az eljáró tagállami bíróság számára, szükségesnek tartom az elmúlt négy évtized jogfejlődési ívét felvázolni. A jogirodalomban ezt a fejlődést különböző korszakokra osztják abból a szempontból, hogy az EUB megközelítése milyen mértékben avatkozott be az tagállamok eljárási autonómiájába. Jelen fejezetben én is ezt a módszert választottam az ítélkezési gyakorlat változásainak bemutatására, amelyhez *Dougan*², *Tridimas*³ és *Galetta*⁴ csoportosítását vettem alapul. Lényegében három másfél évtizedes korszakot lehet elkülöníteni: *Rewe/Comet* ítéletektől a Maastrichti Szerződésig, Maastrichtól a 2004-es bővítésig, Magyarországnak az EU-hoz történő csatlakozását követően 2018-ig, illetve napjainkig.

Minden korszakot jól körülhatárol egy-egy jelentősebb integrációs esemény, illetve EUB határozat, amely az azt megelőző joggyakorlat szempontjából változást hozott a tagállami

² Michael DOUGAN: *National Remedies Before the Court of Justice*. Hart, Oxford, 2004, 227-233. [a továbbiakban: Dougan (2004)] Dougan 2004-ben megjelent tanulmányában három fejlődési korszakot különböztet meg. A korai időszak 1976-tól 1990-ig, a tagállami autonómia széleskörű elismerése jellemezte. A második korszakban a növekvő közösségi jogorvoslati kompetencia figyelhető meg és ez a 2000-es évekig tartott. A harmadik periódus pedig a negatív harmonizáció felé való általános elmozdulás jellemzi. Lásd még: Michael DOUGAN: *The Vicissitudes of Life at the Coalface: Remedies and Procedures for Enforcing Union Law before the National Courts*. In: Paul CRAIG and Gráinne DE BÚRCA (szerk.): *The Evolution of EU Law* (2. kiadás) Oxford University Press, Oxford, 2011, 407-438. [a továbbiakban: DOUGAN (2011)].

³ Takis TRIDIMAS: *The General Principles of EC Law* (2. kiadás). Oxford University Press, Oxford, 2006, 420-422.

⁴ Diana-Urania GALETTA: *Procedural Autonomy of EU Member States: Paradise Lost?* Springer, Heidelberg-Berlin, 2010. 33-74.

eljárásjoghoz való szemléletmódban. Ugyanakkor érdemes azt is megjegyezni, hogy amit az egyik határozatban még jelentős, új megközelítésként azonosítanánk, azt sokszor egy későbbi határozatában már finomítja az EUB, ezért nem lehet egy korszakot sem egyetlen ítélet főbb megállapításai alapján jellemezni (lásd például az *Emmott* ítéletet követő gyakorlatot a IV.1. fejezetben, illetve az ún. „*Post-Francovich*” jelenséget). Ahogy látni fogjuk az EUB joggyakorlata jelentős fejlődésen ment keresztül, mi több – egyes álláspontok szerint – az általa lefektetett értelmezési szempontok a későbbiekben már halványan sem hasonlítanak önmagukra.⁵

Az egyes korszakok bemutatása során azokat a főbb ítéleteket emelem ki, amelyek alapvetően meghatározták, illetve amelyek más időszak határozataival szembeállítva jól szemléltetik a fejlődés irányait. Az értékeléseknél azt elemzem, hogy az adott joggyakorlat miben jelentett új értelmezési megközelítést az eljárásjog és az uniós jog viszonyában. Minden korszakban voltak különösen nagyhatású, átfogó jogi problémákat érintő ügyek, amelyeket olyan kérdésekkel foglalkoztak, amelyek több tagállam bírósága előtt is szinte azonos időben merültek fel. Meggyőződésem, hogy az integráció adott szintjén ezek a kérdések nem „*a semmiből jöttek elő*” és nem voltak váratlanok.

⁵ TRIDIMAS i. m. 420.

III. Első korszak – a tagállami autonómia széleskörű elismerése

A korai időszakot⁶ a tagállami eljárásjogba való „be nem avatkozás” megközelítés jellemezte és 1976-tól 1990-es évek elejéig tartott. *Tridimas* szerint a joggyakorlatból ebben az időszakban az a megállapítás vonható le, hogy az uniós jog érvényesítésére a tagállami eljárási szabályok alkalmazandóak, az uniós beavatkozás csak kivételesen és pontosan meghatározott esetben lehetséges.⁷ A főbb határozatok központi kérdései arra irányultak, hogy az uniós joggal ellentétes adók, vámok miként igényelhetők vissza az adott tagállamban, a tagállami megtámadási, elévülési határidők mikortól kezdődnek, alkalmazhatók-e uniós jogi igény érvényesítésekor.

A joggyakorlat korai fázisának, és eleve a témánk fő kérdésének *locus classicus* volt a 1976-os *Rewe* ítélet.⁸ Az ügy tényállása az alábbiak szerint foglalható össze.

Egy német vállalkozás Franciaországból almát importált, amit a német hatóságok növény-egészségügyi vizsgálatnak vetettek alá és ennek díját az importőrnek kellett megfizetnie. Egy korábbi – szintén ezen importőr által kezdeményezett – eljárás során az EUB már megállapította, hogy az ilyen bevizsgálási díj a vámmal egyenértékű hatású díjnak minősül, ezért ellentétes az EGK Szerződéssel.⁹ Erre való tekintettel az importőr vissza szeretne volna igényelni az jogellenesen kivetett vizsgálati díjat, azonban kérelmét elutasították, mivel az igényérvényesítési határidőt már elmulasztotta. A német *Bundesverwaltungsgericht* (szövetségi legfelsőbb közigazgatási bíróság) által kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárás arra irányult, hogy ilyen esetben mennyiben alkalmazhatóak a tagállami jog elévülési szabályai.

A jogi érvelés során az EUB az eljárási autonómia fogalmát a jelenleg az Európai Unióról szóló Szerződés (a továbbiakban: EUSz) 4. cikk (3) bekezdésében megfogalmazott lojális együttműködés elvével kötötte össze. Ebből az elvből különösen azt a következtetést vonta

⁶ Rendszerint az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének fejlődési korszakait az azokat megfogalmazó *Rewe/Comet* ítéletekkel szokták kezdeni. Ez állásponatom szerint is egy helyes megközelítés, azonban meg kell említeni, hogy az uniós jog érvényesítésére szolgáló eljárási szabályokra az EUB már a korábbi joggyakorlatban is fogalmazott meg minimális elvárásokat. Ebben a körben halványan felfedezhetők olyan követelmények, amelyek a hatékony és közvetlen jogorvoslat biztosítását szorgalmazták (*Salgoil* ítélet, C-13/68, ECLI:EU:C:1968:54, *Bozetti* ítélet, C-179/84, ECLI:EU:C:1985:306.). Ez a kötelezettség az EUB akkori véleménye szerinti is a tagállami bíróságokat terhelte, amelyeknek az uniós jog végrehajtása során a tagállami jogrendszerben rendelkezésre álló legalkalmasabb eszközt kellett alkalmazniuk (*Lück* ítélet, C-34/67, ECLI:EU:C:1968:24.). Sacha PRECHAL: *EC Requirements for an Effective Remedy*. In: Julian LONBAY – Andrea BIONDI (szerk.): *Remedies for Breach of EC Law*. John Wiles & Sons, Chichester, 1997, 4.

⁷ *Tridimas* i. m. 420-421.

⁸ *Rewe* ítélet, C-33/76, ECLI:EU:C:1976:188.

⁹ *Rewe Zentralfinanz* ítélet, C-39/73, ECLI:EU:C:1973:105.

le, hogy a tagállami bíróságok feladata a polgárokat az uniós jog közvetlen hatályából eredően megillető bírói védelem biztosítása.

A *Rewe* ítéletben mondta ki első alkalommal a tagállamok eljárási autonómiáját megfogalmazó elvet: „[V]onatkozó közösségi szabályozás hiányában az egyes tagállamok belső jogrendjének feladata, hogy kijelöljék a hatáskörrel rendelkező bíróságokat, és meghatározzák azon jogok védelmének biztosítását szolgáló keresetek eljárási szabályait, amelyek a közösségi jogból erednek a jogalanyok számára.”

Az EUB ugyanakkor az eljárási autonómia két korlátját is meghatározta ebben az ítéletében, amikor kifejezte „[e] szabályok nem lehetnek kedvezőtlenebbek, mint azok, amelyek a hasonló nemzeti keresetekre vonatkoznak.” Ez jelentette az egyenértékűség elvét.

A második korlát pedig a tényleges érvényesülés elve, miszerint: „[v]onatkozó jogharmonizáció hiányában a közösségi jog által garantált jogokat a tagállami bíróságok előtt, a nemzeti jog eljárási szabályai alapján kell figyelembe venni. Ez csak abban az esetben történhetne másként, ha ezek az eljárási szabályok és határidők ezen jogok figyelembevételét, amelyek védelme a tagállami bíróságok kötelessége, gyakorlatilag lehetetlenné tennék.”¹⁰

A *Rewe* ügygel párhuzamosan folyt a *Comet*-ügy is. Az ugyanazon a napon meghozott *Comet* ítéletben következetesen megerősítette a *Rewe* esetében kimondott alapelveket. Ez az ügy nagyon sok hasonlóságot tartalmazott az előző esettel, itt is egy vámmal azonos hatású korlátozás megfizetése volt a kérdéses, a jogi érvelés is ebből adódóan megegyezett a *Rewe* ítélet indokaival. Mindkét döntés konklúziójaként az EUB az közösségi határozatok megtámadására – a holland és a német szabályozásban is – a 30 napban meghatározott határidőt nem találta diszkriminatívnak.¹¹ Az első két ügyben vizsgált eljárási szabályok megfeleltek az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének.

Ebben a két ítéletben megfogalmazott alapelvek határozták meg az EUB megközelítését minden olyan ügyben, ahol az uniós jog decentralizált végrehajtása merült fel a tagállami bíróságok eljárása során. 1976-tól kezdve az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elve által behatárolt keretben épült fel és fejlődött az EUB meglehetősen kiterjedt

¹⁰ *Rewe* ítélet, 5. pont.

¹¹ Az ilyen határidők a jogbiztonság szempontjából is fontosak, ugyanis azok egyaránt védik a felet és az érdekelt hatóságot. *Comet* ítélet, C-45/76, ECLI:EU:C:1976:191, 18. pont.

joggyakorlata, amely – mint ahogy látni fogjuk – nem minden esetben tűnt úgy, hogy egy világos és koherens módon kialakított úton haladna.¹²

A tagállami eljárásjogba történő beavatkozástól tartózkodó álláspontot támasztja alá a *Russo* ítélet is,¹³ amelyben az EUB a tagállam belső jogára hagyta annak meghatározását, hogy milyen belső anyagi vagy eljárási szabályok vonatkozzanak az uniós jog megsértéséből adódó kártérítési igények érvényesítésére. Nem támasztott tehát semmilyen minimális követelményt, ami a tagállamok belső jogában ilyen esetben érvényesülnie kell, így fenntartotta annak lehetőségét, hogy jogrendszerenként teljesen eltérő kártérítési lehetőségek álljanak rendelkezésre.

A fenti megközelítést 1981-ben még inkább megerősítette az EUB, amikor *Rewe-Handelsgesellschaft* ügyben kimondta, hogy az EGK Szerződés a belső jogorvoslati lehetőségekhez képest nem kívánt újakat létrehozni az uniós jog érvényesítésénél. Az ítélet sokat hivatkozott 44. pontja szerint:

„[h]a ugyanis a Szerződés létre is hozott bizonyos közvetlen kereseteket, amelyeket adott esetben magánszemélyek indíthatnak a közösségi bíróság előtt, nem szándékozott a nemzeti bíróságok előtt létrehozni – tekintettel a közösségi jog fenntartására – más jogi lehetőségeket, mint amelyeket a nemzeti jog megállapított.”¹⁴

Az uniós jog védelme tehát nem követeli meg, hogy a tagállamok új jogorvoslati lehetőségeket tegyenek lehetővé, jóllehet azt előírja, hogy a nemzeti szabályozás nem teheti a gyakorlatban nehezzé annak alkalmazását. Ez lényegében egy negatív kötelezettséget ró a tagállami bíróságokra, ami az első korszak joggyakorlatának egyik fő jellemzője volt. A negatív kötelezettség azt jelenti, hogy az eljáró bíróságoknak a tagállami jogban nem bevett, új jogintézményeket nem kell alkalmazniuk, sokkal inkább bizonyos esetben tartózkodniuk kell egy meglévő eljárási rendelkezést használatától, azokat ilyen esetben az uniós jog megfelelő érvényesülése érdekében félre kell tenniük, mellőzniük szükséges.¹⁵

Az első időszakból kiemelt ítéletek arra engednek következtetni, hogy az EUB valóban tartózkodó megközelítést alkalmazott, nagyon kevés esetben találta a tagállami szabályokat

¹² DOUGAN (2011) i. m. 411.

¹³ Russo ítélet, C-60/75, ECLI:EU:C:1976:9.

¹⁴ Rewe-Handelsgesellschaft ítélet, C-158/80, ECLI:EU:C:1981:163, 44. pont.

¹⁵ A joggyakorlat pozitív és a negatív kötelezettségek szerinti csoportosítására a későbbiek részletesebben kitérek. Lásd: VII. 2. fejezet.

az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvébe ütközőnek. A *Pigs and Bacon* ügyben¹⁶ a tagállami bíróság hatáskörébe utalta annak eldöntését, hogy az uniós joggal egyértelműen ellentétes adók visszatérítésére milyen lehetősége van azoknak, akik ezt a terhet viselték. Ezzel is kifejezve, hogy a tagállami bíróság feladata a polgárok uniós jog közvetlen hatályából eredően megillető bírói jogvédelem biztosítása.

Az alapeljárás tényállása szerint a „*Pigs and Bacon Commission*” nevű állami szerv adót szabott ki a valamennyi szalonnakészítőre, ugyanakkor bizonyos támogatásokat kizárólag azok vonatkozásában alkalmazott, amelyek az ő közreműködésével végezték exportügyleteiket. Az EUB megállapította, hogy az Írország által felállított hasonló rendszer sérti az áruk szabad mozgása és a piac közös szervezésének szabályait a sertéshúságazatban. Ennek két oka van: egyrészt torzítja a versenyt az export támogatásával; másrészt pénzügyi hátrányt alkalmaz minden olyan készítő vonatkozásában, amely közvetlenül külföldre végez értékesítést a hivatkozott állami szerv szolgáltatásainak igénybevétele nélkül.¹⁷ Mivel a Szerződés követelményeivel összeegyeztethetetlen célokra irányult, a hivatkozott adót nem lehetett jogszerűen kiszabni az előállítókra.

Az ilyen előzmények után indult *Pigs and Bacon* ügy fő kérdése arra irányult, hogy „lehetséges-e, és ha igen, akkor milyen módon” a hivatkozott adó visszatérítése azoknak a gazdasági szereplőknek, akik e terhet viselték. Az EUB az ügy körülményeit figyelembe véve a tagállami bíróság hatáskörébe utalta annak megítélését, hogy az adózó említett kinnlevőségét lehetséges-e és miként lehet „ellentételezni” más, olyan összegekkel, amelyeket exporttámogatás címén fizettek ki.¹⁸

Meg kell említeni, hogy már az első korszakban is volt példa arra, amikor az EUB megállapította a tagállami jogszabályról, hogy az a gyakorlatban lehetetlenné teszi az uniós jog alkalmazását, tehát azok a tényleges érvényesülés elvébe ütköznek. A *Gravier* ügyben az EUB kimondta, hogy a külföldi hallgatókra kivetett kiegészítő tandíj sérti az uniós jogot.¹⁹ Az ítélet hatására Belgiumban jogszabályt alkottak a jogellenesen beszedett tandíjak visszatérítéséről, azonban ezt csak azoknak a hallgatóknak tették lehetővé, akik a *Gravier* ügyben hozott határozat meghozataláig már bírósági úton érvényesítették igényüket. Az EUB egy újabb előzetes döntéshozatali eljárásban, a *Barra* ügyben tisztázta a kérdést,

¹⁶ Pigs and bacon ítélet, C-177/78, ECLI:EU:C:1979:164.

¹⁷ Uo. 19-20. pont

¹⁸ Uo. 25. pont.

¹⁹ Gravier ítélet, C-293/83, ECLI:EU:C:1985:69.

amelyben kimondta: az ilyen jogszabályi korlátozás ellentétes az uniós joggal. A tagállami bíróságnak, amelynek teljes egészében kötelessége alkalmazni az uniós jogot és védelemben részesíteni az egyéneket, akik az uniós jogon alapuló igényüket érvényesítik, mellőznie kell az ilyen korlátozó jogszabály alkalmazását.²⁰

Ugyanebbe a körbe tartozik a *San Giorgio* ügy,²¹ amelyben a bizonyítási szabályokról állapította meg az EUB, hogy azok a tényleges érvényesülés elvébe ütköznek. Az olasz szabályozás vélelmezte, hogy a jogosulatlanul beszedett adókat a kötelezett továbbhárította harmadik félre. Ha a kötelezett vissza szeretne kapni a befizetett közterheket, olyan írásos bizonyítékot kellett volna bemutatnia, ami alátámasztja, hogy részéről nem történt áthárítás. Az EUB ítéletében kimondta: maga a vélelem, a bizonyítási teher átfordítása és a kötött bizonyítási forma a tényleges érvényesülés elvébe ütközik. Ha a felperesnek nem kell semmilyen bizonyítékot felmutatnia ahhoz, hogy keresetét megalapozottnak nyilvánítsák, az a bizonyítási teher megfordulásához vezethet, ami ellentétes a tényleges érvényesülés elvével. A *Rewe* üggyhez képest a tényleges érvényesülés elvét az EUB kiegészítette egy újabb elemmel: ezentúl nemcsak azt kell vizsgálni, hogy az adott szabályozás az uniós jog gyakorlását gyakorlatilag lehetetlenné (*virtually impossible*) teszi, hanem azt is, hogy nem teszi azt rendkívül nehézé (*excessively difficult*).²² Sokáig úgy tűnt, ez a változtatás nem eredményez szélesebb alkalmazási kört a tényleges érvényesülés elvének, számottevő hatása csak a második korszakban lett kimutatható.²³ Az EUB a későbbi joggyakorlatban jelentősen kiterjesztette az uniós jog érvényesülésének lehetőségeit (legalább is annak vizsgálatát), ugyanis egy jóval szubjektívebb szempont szerinti értékelést tett szükségessé. Ez magában hordozta annak megítélését is, hogy az adott tagállam korlátozó intézkedése az kitűzött cél megvalósítására alkalmas, ahhoz szükséges és azzal arányos-e.

²⁰ Barra ítélet, C-309/82, ECLI:EU:C:1988:42, 20-21. pont. Ennek a kérdésnek az eldöntése tisztázta az előzetes döntéshozatali eljárásban hozott ítélet időbeli hatályát is. Abból az alapvető követelményből ugyanis, hogy az uniós jogot a tagállami bíróságok minden esetben egységesen alkalmazzák, az következik, hogy egyedül az EUB feladata arról dönteni, hogy az ítéletében elfogadott értelmezés hatályát - kivételes esetben - időben korlátozni kell-e. A tagállami bíróságok nem jogosultak az EUB határozatának hatályát korlátozni. Lásd: OSZTOVITS András: Az előzetes döntéshozatali eljárásban meghozott ítéletek hatálya. In: OSZTOVITS András (szerk.) *Az Európai Unióról és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződések Magyarázata*. Complex Kiadó, Budapest, 2011, 3018.

²¹ *San Giorgio* ítélet, C-199/82, ECLI:EU:C:1983:318.

²² Uo. 14. pont

²³ Sacha PRECHAL: *Directives in EC Law*. Oxford University Press (2. kiadás), Oxford, 2005, [a továbbiakban: PRECHAL (2005)] 137-138.

1. Az első korszak értékelése

Az EUB joggyakorlata első időszakában megteremtette az elvi alapját az uniós jog tagállami eljárásjoghoz való viszonya értékeléséhez. Az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elve a *Rewe/Comet* ítéletektől kezdve egészen napjainkig – főbb jellemzőiben változatlan tartalommal – fennmaradt. A két elv EUB, valamint a tagállami bíróságok eljárása során is az egyik fő mérlegelési szempontként szerepel, ha az uniós jogon alapuló igény érvényesítése kapcsán kétség merül fel az adott tagállami eljárási rendelkezés alkalmazhatósága körében.

Ugyanakkor a kezdeti időszak meg is maradt ezeken az elvi alapon, mivel a konkrét ügyekben meglehetősen tartózkodó megközelítést tapasztalhattunk. Ez a tagállami eljárásokba „*be nem avatkozó*” szemléletmódot jól mutatja, hogy a *Rewe/Comet* ítéletek – akár a konkrét német és holland esetet nézünk, akár általánosan a többi tagállami szabályozás vonatkozásában – nem jelentettek nagy áttörést. Bár az EUB megteremtette az elvi alapját a tagállami eljárásjogok felülvizsgálatára, azonban a konkrét ügyekben e két alapelvet – ebben a kezdeti időszakban – nem alkalmazta, illetve azok figyelembevételével az adott tagállami rendelkezést a legtöbb esetben kielégítőnek találta. Az EUB ítéleteiben az az előfeltevés volt tapasztalható, hogy a tagállami igényérvényesítési lehetőségek maradéktalanul alkalmazhatók az uniós jog végrehajtására, azok megfelelnek az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének.

Mindemellett voltak olyan esetek is, amelyeknél a tagállami eljárási szabályok, amelyek az egyenértékűség tesztjén nem, de a tényleges érvényesülés elvén fennakadtak. Ez utóbbi vonatkozásában nem elhanyagolható, hogy a tényleges érvényesülés elve kiegészült egy újabb szemponttal, miszerint azt is vizsgálni kell, hogy az adott tagállami rendelkezés nem teszi-e „*rendkívül nehézé*” az uniós jogrend által biztosított jogok gyakorlását. Ezt a váltást *Dougan* a tényleges érvényesülés elvének megújításaként értelmezi, ami érezhetően magasabbra emeli a léceket a tagállami eljárásjogok szempontjából. Ez – véleménye szerint – egy jóval pozitívabb kötelezettséget ró a tagállami bíróságokra annak érdekében, hogy biztosítsa az uniós jogból fakadó igények hatékony védelmét.²⁴ Ennek a kiegészítésnek a jelentőségét negyven évvel később sokkal egyszerűbb megítélni. Az EUB megtalálta azt az eszközt, ami ténylegesen alkalmas lehet az uniós jog hatékony érvényesülését gátló tényezők lebontására. Azt láthatjuk ugyanis, hogy nagyon kevés olyan ügy volt, amikor az EUB-nek

²⁴ DOUGAN (2011) i. m. 413.

azt kellett vizsgálnia, hogy az adott tagállami rendelkezés lehetetlenné teszi az uniós jog érvényesítését, sokkal inkább jellemző volt az arra való hivatkozás, hogy azt rendkívül nehézé teszi. Ezek tipikusan olyan eljárási szabályok esetében merültek fel, mint a határidőkre, az eljárási költségekre, vagy a kötelező jogi képviselőre vonatkozó tagállami szabályok, amelyek nem teszik *lehetetlenné* a keresetindítást, csak feltételekhez kötik, amelyek *rendkívül megnehezíthetik* az uniós jogra alapított igények érvényesítését.

Tridimas a kezdeti korszak értékelésében úgy véli, hogy az EUB joggyakorlatát kettősség jellemezte. Egyrészt volt egyfajta érzékenység azok miatt a problémák miatt, amelyek a bíró jogvédelem egyenlőtlenségét eredményezték a szétagolt tagállami szabályozások okán. Másrészt az EUB figyelemmel volt a saját intézményi korlátaira is, és helyénvalónak tartotta, hogy meghatározott kérdéseket a harmonizációért felelős jogalkotóra utaljon.²⁵

²⁵ TRIDIMAS i. m. 228.

IV. Második korszak – növekvő uniós jogvédelmi hatáskör

Az EUB joggyakorlatának továbbfejlődésével a következő időszakban (1990-2004) a hangsúly a diszkrimináció tilalmáról, a jogvédelem minimális feltételeinek követelményeiről áthelyeződött az uniós jog megsértésével szembeni hatékony jogvédelem szükségességére. A tagállami bíróságok számára meghatároztak egy új, speciális feladatot: biztosítsák az uniós jog teljes és hatékony érvényesülését. Ebből kifolyólag az EUB megközelítése is jóval határozottabb lett, megkövetelte minden olyan akadály elhárítását, amely nehezítette az uniós jog teljeskörű betartását és hatékony végrehajtását.

A második korszakból négy meghatározó esetkört fogok ismertetni, ami megítélésem szerint nagy hatással volt az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének fejlődésére. Az *Emmott* ítélet és hozzá kapcsolódó jogesetek az elévülési határidők alkalmazhatóságát érintették a tagállammal szemben. Külön csoportot alkotnak azok az ügyek, amelyek központi kérdése arra irányult, hogy milyen esetben állapítható meg a tagállamok kártérítési felelőssége az uniós jog megsértéséért. A harmadik és a negyedik részben fogom vizsgálni az ideiglenes intézkedés – mint átmeneti jogvédelmi eszköz – alkalmazhatóságát az uniós jog érvényesítésében, valamint azokat az ügyeket, amelyek elsőként vetették fel az uniós jog hivatalból történő alkalmazásának kérdését. Külön pontban fogom elemezni, hogy az integrációs fejlődés milyen hatással volt az EUB joggyakorlatára, a bemutatott jogesetek főbb kérdései milyen jogalkotási előzményekkel hozhatók összefüggésbe.

1. Az *Emmott* ítélet és utóélete

Tridimas csoportosításában ennek a korszaknak az első meghatározó ítélete az *Emmott* ügyben hozott határozat volt. Az *Emmott* ügy központi kérdése arra irányult, hogy hivatkozhat-e a tagállam az egyénnel szemben a belső elévülési határidőre abban az esetben, ha az irányelvet nem, vagy nem megfelelően ültette át a saját jogába. A kérdésre adott választ az is meghatározza, hogy az uniós irányelven alapuló igény érvényesíthetősége mikortól kezdődik.

Az EUB a tagállami szabályozásban meghatározott igényérvényesítési határidő kapcsán – összevetve azt az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvével – úgy döntött, hogy azt nem lehet alkalmazni mindaddig, amíg a tagállam az irányelvet megfelelően át nem

ültette a belső jogába.²⁶ Ezzel lehetővé tette, hogy a tagállami igényérvényesítési határidők úgy változzanak, illetve az uniós jogon alapuló igény elévülése akortól kezdődjön, amikor a vonatkozó irányelvet a tagállam megfelelően átültette.

„[a]z irányelv megfelelő átültetéséig, a mulasztó állam nem hivatkozhat az egyén késedelmére az irányelv által ráruházott jogok érvényesítése végett igénybe venni kívánt eljárás megindítása tekintetében, és a nemzeti jog által, az eljárás megindítására megállapított határidő nem kezdődhet el addig az időpontig.”²⁷

Az *Emmott* ügyben hozott döntést sokan az évtized egyik legmeghatározóbb ítéletének tartották, ugyanis az itt alkalmazott megközelítés merész volt, jelentősége világos és forradalmi.²⁸ Mások a joggyakorlat új, a tagállami eljárásjoggal szembeni jóval határozottabb megközelítésének kezdetének látták.²⁹ Azonban ez a várakozás nem igazolódott be. Az ezt követő időszakot egyes jogirodalmi művek csak a „gyors visszavonulás”-ként („*hasty retreat*”) említik,³⁰ ugyanis az *Emmott* ítéletben tett megállapításait az EUB a későbbiekben jelentősen korrigálta. Az ezt követő joggyakorlat relativizálta az ítélet forradalminak tartott megállapításait, hatályát igyekezett leszűkíteni, a hasonló ügyeket ettől elkülöníteni. Többen megjegyzik, hogy a későbbi esetjog teljesen zavarossá vált és ez több ügyben visszas eredményhez vezetett.³¹

Ezekben az ún. „*post-Emmott*” ítéletekben többször hangsúlyozta,³² hogy a kifejtett érveit a jogeset különös körülményei igazolták, ugyanis az alapeljárás felperese a keresetindítási

²⁶ *Emmott* ítélet, C-208/90, ECLI:EU:C:1991:333. Ennek a döntésnek az volt az indoka, hogy az egyéneket nem lehet abba a helyzetbe hozni, hogy a jogaikról teljes körű ismeretet szerezzenek, amíg az irányelv szabályszerűen nincs az tagállami jogba átültetve. Ennek megfelelően csak az irányelv szabályszerű átültetése által szüntethető meg ez a bizonytalansághelyzet. Ebből az EUB arra következtetett, hogy a nemzeti jogban lévő keresetindítási határidő csak ettől az időponttól kezdődhet meg. Az *Emmott* ítélet kritikai elemzését lásd: Mark HOSKINS: *Tilting the Balance: Supremacy and National Procedural Rules. European Law Review*, 1996/5. 365-371.

²⁷ *Emmott* ítélet, C-208/90, 23. pont.

²⁸ Leo FLYNN: *Whatever happened to Emmott? The Perfecting of Community Rules on National Time-Limits.* In: Claire KILPATRICK – Tonia NOVITZ – Paul SKIDMORE: *The Future of Remedies in Europe.* Hart Publishing, Oxford, 2000, 51.

²⁹ Takis TRIDIMAS: *Enforcing Community Rights in National Courts: Some Recent Developments.* In: Claire KILPATRICK – Tonia NOVITZ – Paul SKIDMORE: *The Future of Remedies in Europe.* Hart Publishing, Oxford, 2000, [a továbbiakban: Tridimas (2000)] 41.

³⁰ DOUGAN (2011) i. m. 417.

³¹ John MCKENDRICK: *Modifying Procedural Autonomy: Better Protection for Community Rights. European Review of Private Law*, 2000/4. 578., VINCZE Attila: *A közösségi jogba ütköző közigazgatási határozatok visszavonhatósága. Acta ELTE*, XLV. 2008. 146.

³² *Fantask* ítélet, C-188/95, ECLI:EU:C:1997:580, 50-52. pont, *Ansaldo Energia* ítélet, C-279/96, ECLI:EU:C:1998:403, 19-21. pont, *Johnson* ítélet, C-410/92, ECLI:EU:C:1994:401, 26. pont, *Texaco* és *Olieselskabet Danmark* ítélet, C-114/95, ECLI:EU:C:1997:371, 48. pont. *Haahr Petroleum* ítélet, C-90/94, ECLI:EU:C:1997:368, 52. pont.

határidő lejárta következtében az irányelvben megállapított egyenlő bánásmódra vonatkozó igény érvényesítésére irányuló valamennyi lehetőségtől meg volt fosztva. Valamivel több mint két évvel később a *Steenhorst-Neerings* ügyben már elzárkózott az irányelv hasonló alkalmazásától és érezhetően eltért az *Emmott* ítéletben tett megállapításaitól.³³ Ebben az esetben az irányelv megfelelő átültetésének elmulasztása már nem volt akadálya a tagállami elévülési határidőre való eredményes hivatkozásnak. Az EUB szerint a kérdés eldöntése során két, részben eltérő körülményt kell vizsgálni. Egyrészt az *Emmott* ügy esetében az állam, egy nem megfelelően átültetett irányelven alapuló, de a múltban már lezárt igény érvényesítését korlátozza az eljárás megindítására vonatkozó határidővel, így kizárja a közvetlen hatályú irányelvi rendelkezésben foglalt jogok érvényesítését. Másrészt a *Steenhorst-Neerings* esetében egy nem megfelelően átültetett irányelven alapuló (folyamatos) igény visszamenőleges érvényesítésére szabott határidőt, ahol az igényérvényesítés időpontjától számítva visszamenőlegesen csak egy évre lehetett az elmaradt társadalombiztosítási ellátást igényelni, de az irányelvben foglalt jog érvényesítése nem volt kizárt.³⁴

Ugyanígy a *Spac* ügyben megállapította, hogy „[a] közösségi jog a tagállamnak az alapjáráshoz hasonló körülmények esetén nem akadályozza meg, hogy az adók visszatérítése iránt indított keresetekkel szemben, amelyeket valamely irányelv sérelme miatt indítottak, egy nemzeti jogvesztő határidőre hivatkozzon, amely a kérdéses adó megfizetésének időpontjától folyik, akkor is, ha az irányelv abban az időpontban még nem volt szabályszerűen a nemzeti jogba átültetve”.³⁵

A joggyakorlat következetes álláspontja tehát az lett, hogy az *Emmott* ügyben hozott határozatot a tényállás sajátosságai igazolták. Az uniós jog – főszabály szerint – nem zárja ki, hogy valamely tagállam egy irányelv megsértésével beszedett adó visszatérítése iránti kereset esetében maga határozza meg a benyújtásra vonatkozó határidőt, amely az adó megfizetésének napján kezdődik, még akkor sem, ha ebben az időpontban az érintett tagállam még nem ültette át helyesen az irányelvet a belső jogrendjébe.³⁶ Ez a megoldás a bírói jogvédelem hatékonysága és a jogbiztonság elve között kíván egyensúlyt teremteni, de

³³ BLUTMAN László: A közösségi jogon alapuló igények érvényesítése a belső jogban. *Európai Jog*, 2004/3. 15.

³⁴ *Steenhorst-Neerings* ítélet, C-338/91, ECLI:EU:C:1993:857, 19-23. pont. Fordítás: BLUTMAN László: Az Európai Unió joga a gyakorlatban. HVG-ORAC, Budapest, 2014. (a továbbiakban: Blutman) 262-263.

³⁵ *Spac* ítélet, C-260/96, ECLI:EU:C:1998:402, 32. pont.

³⁶ Lásd a 32. lábjegyzetben hivatkozott jogeseteket.

– ahogy azt *Colomer* főtanácsnok is több véleményében hangsúlyozta³⁷ – ez a megközelítés nem teljesen kielégítő a felek számára, akik így uniós jogba ütköző adót kénytelenek megfizetni. A főtanácsnok a megoldást az egységes uniós szabályozásban látná, azonban amíg ez nem valósul meg, addig a tagállami elévülési határidők és annak számítására vonatkozó speciális szabályok lesznek irányadók.

A *post-Emmott* ítéletekben tapasztalt visszalépést a hatékony jogvédelmi funkciótól némileg ellensúlyozta a tagállamok uniós jog megsértése miatti kártérítési felelősségét érintő ügyek. A későbbiekben az EUB joggyakorlata előírta, hogy a tagállami szabályoknak az EU-jog érvényesítésére megfelelőnek és hatékonynak kell lennie, ami egy jóval pozitívabb kötelezettséget határozott meg, mint az a korábbi követelmény, hogy ne tegye az uniós jog gyakorlását rendkívül nehézé. Ezt támasztják azok az esetek, amelyek megkövetelték a tagállami eljárási szabályok felülírását, esetenként félretételét az uniós jog hatékony érvényesülése érdekében.³⁸

2. A tagállami kártérítési felelősség megállapíthatóságának jelentősebb állomásai az EUB gyakorlatában

A második korszak több szempontból is jelentős, mérföldkönek számító EUB-i határozatai a *Francovich*, illetve a *Brasserie de pêcheur* ügyekben hozott ítéletek voltak. Az elsődleges jog nem rendelkezik ugyanis a tagállamok uniós jog megsértése miatti kártérítési felelősségéről, ezt az elvet és részletszabályait az EUB joggyakorlata alakította ki. Az említett két ítélet mondta ki először, hogy tagállam felelős azért, hogy jóvátegye az egyéneknek az uniós jog megsértésével okozott károkat.

A *Francovich* ügyben a probléma abból adódott, hogy Olaszország nem tett eleget annak a 80/987/EGK irányelv³⁹ azon kötelezettségének, amely előírta, hogy a tagállamoknak a munkáltató fizetésektelensége esetére garancialapot kell felállítaniuk. A károsult munkavállalók keresetükben kérték, hogy a bíróság kötelezze az olasz államot az irányelvben meghatározott biztosítékok, illetve az irányelv átültetésének elmaradása miatt bekövetkezett káruk megtérítésére. Az előzetes döntéshozatali eljárást előterjesztő olasz

³⁷ *Colomer* főtanácsnok *Edis* ügyre vonatkozó indítványa, C-231/96, ECLI:EU:C:1998:134, 81. pont, illetve a *Cash & Carry* ügyre vonatkozó indítványa, C-30/02, ECLI:EU:C:2003:666, 40. pont.

³⁸ Gráinne DE BÚRCA: National procedural rules and remedies: The Changing approach of the Court of Justice. In: Julian LONBAY – Andrea BIONDI (szerk.): *Remedies for Breach of EC Law*. John Wiles & Sons, Chichester, 1997. 38.

³⁹ A munkáltató fizetésektelensége esetén a munkavállalók védelmére vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről szóló 1980. október 20-i 80/987/EGK tanácsi irányelv.

bíróságok kérdései ebből kifolyólag arra irányultak, hogy az érdekeltek az állammal szemben érvényesíthetik-e az irányelvben biztosított jogait a tagállami bíróság előtt, illetve hogy az állam köteles-e megtéríteni az irányelv átültetésének elmulasztása miatt az őket ért károkat.⁴⁰

Az EUB ítéletében megállapította, hogy az állandó ítélkezési gyakorlatból következően a hatáskörükön belül a közösségi jog rendelkezéseit alkalmazó tagállami bíróságok feladata az, hogy biztosítsák e normák teljeskörű hatályosulását, és védjék azokat a jogokat, amelyeket e normák a jogalanyokra ruháznak. A kártérítési felelősség vonatkozásában kimondta, a közösségi normák teljes érvényesülése kérdésessé válna, és az általuk biztosított jogok védelme gyengülne, ha a jogalanyok nem juthatnának kártérítéshez abban az esetben, ha a közösségi jog tagállamnak betudható megsértése következtében jogsérelem éri őket.⁴¹ Az EUB – felidézve a lojális együttműködés elvét – arra a megállapításra jutott, hogy a tagállamok kötelesek megtéríteni a magánszemélyeknek okozott károk közül azokat, amelyek a közösségi jog nekik betudható megsértéséből származnak.⁴²

Az EUB szerint, az államnak a nemzeti jog felelősségi szabályainak keretei között kell az okozott kár következményeit orvosolnia, ugyanakkor felhívta a figyelmet, hogy ebben a tekintetben is figyelemmel kell lenni az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvére: *„[a] károk megtérítésére vonatkozó, a különböző nemzeti jogszabályok által meghatározott tartalmi és formai követelmények nem lehetnek kedvezőtlenebbek, mint azok, amelyek a hasonló jellegű, nemzeti jogon alapuló igényekre vonatkoznak, valamint nem lehetnek olyanok, hogy gyakorlatilag lehetlenné vagy túlzottan nehézvé tegyék a kártérítés elérését.”*⁴³

A *Francovich* ügyet követően az EUB a későbbi joggyakorlatában igyekezett pontosítani a tagállami kárfelelősség előfeltételeit, a felelősség kritériumait erre egy német és egy angol

⁴⁰ *Francovich és társai* ítélet, C-6/90 és C-9/90, ECLI:EU:C:1991:428, 32-33. pont. A *Francovich* ügy és utóéletének ismertetését lásd: KECSKÉS László: A *Francovich* ítélet. *Európai Jog*, 2001/2. 28–30., KECSKÉS László: A post-*Francovich* jelenség kialakulása. *Európai Jog*, 2001/2. 3-11.

⁴¹ *Francovich és társai* ítélet, C-6/90 és C-9/90, 32-33. pont

⁴² Uo. 37. pont

⁴³ Uo. 42-43. pont. A tagállami felelősség körében az egyenértékűség és tényleges érvényesülés elvének későbbi gyakorlatát lásd: VARGA Zsófia: *Az EU-jog alkalmazása. Kézikönyv gyakorló jogászoknak*. Wolters Kluwer, Budapest, 2017. 160-171.

előzetes döntéshozatali eljárás is alkalmat adott.⁴⁴ A *Brasserie de pêcheur* ügyben⁴⁵ a felperes azért perelte Németországot, mert az EUB által megállapítottan az uniós joggal nem összeegyeztethető német sörtisztasági szabályok miatti importkorlátozás folytán őt kár érte. A német bíróság megkeresése – többek között – érintette az állami kárfelelősség vétkességének és a kártérítés mértékének a problémáit. A negyedik kérdés arra is kitért, hogy a német állam kárfelelőssége vonatkozatható-e arra az időszakra is, amikor a német sörtisztasági szabályok uniós jogot sértő voltát még nem állapította meg az EUB.⁴⁶

A *Factortame* ügy előzménye, hogy a Bizottság által indított kötelezettségszegési eljárás folytán az EUB kimondta: az angol kereskedelmi hajózásról szóló törvény összeegyeztethetetlen az EUMSZ 49. cikkével, ugyanis új szabályokhoz kötötte a halászhajók lajstromozását, szigorúbb feltételeket állapított meg a tulajdonosok állampolgársága és lakóhelye vonatkozásában. A *Factortame* és társai felperesek az olyan költségek, elmaradt haszon illetve kár megtérítése iránt indítottak pert, amelyek a törvény hatálybalépése folytán amiatt keletkeztek, hogy a kérdéses időszakban nem tudtak kereskedelmi hajózási tevékenységet folytatni.

Mindkét tagállami bíróság első kérdése lényegében arra irányul, hogy az az elv, amely szerint a tagállamok kötelesek megtéríteni a közösségi jog nekik betudható megsértésével a magányszemélyeknek okozott károkat, alkalmazandó-e abban az esetben, ha a felrótt kötelezettségszegés a nemzeti jogalkotónak tudható be.⁴⁷ Az EUB a feltett kérdést igennel válaszolta meg, ismételten utalva arra, hogy az államnak a nemzeti jog felelősségi szabályainak keretei között kell a közösségi jog neki betudható megsértésével okozott kár következményeit orvosolnia. Ismételten felhívta a figyelmet, hogy ezeknek a tagállami felelősségi szabályoknak is meg kell felelniük az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének.⁴⁸

A fentiekén túl az EUB ítéletében megállapította: az állam kártérítési felelőssége attól függetlenül érvényesül, hogy a megsértett uniós norma közvetlen vagy közvetett hatállyal

⁴⁴ Ezt a magyar jogirodalom „Post-Francovich” jelenségnek nevezi. Az ügyek részletes bemutatását lásd.: KECSKÉS László: A post-Francovich jelenség kialakulása. *Európai Jog*, 2001/2. 3-11. KECSKÉS László: Tíz év múlva, Az Európai Bíróság legújabb post-Francovich ítéletei: a felelősségi kritériumok differenciálódása. *Európai Jog*, 2001/4. 8-12.

⁴⁵ *Brasserie du pêcheur* és *Factortame* ítélet C-46/93 és C-48/93, ECLI:EU:C:1996:79.

⁴⁶ KECSKÉS László: A post-Francovich jelenség kialakulása. *Európai Jog*, 2001/2. 4.

⁴⁷ *Brasserie du pêcheur* és *Factortame* ítélet, C-46/93 és C-48/93, 16. pont.

⁴⁸ Uo. 74. pont

rendelkezik.⁴⁹ Felidézve a *Francovich* ügyben tett megállapítását kifejtette, hogy a kártérítési felelősség érvényes az uniós jog tagállam általi bármilyen megsértésére, függetlenül attól, hogy az állam melyik szerve felelős a cselekményért vagy a mulasztásért.⁵⁰

Az ítélet és annak hatása jóval túlmutat a konkrét jogvita keretein. A tagállami felelősség körében hozott döntések jó példák arra, amikor a nemzeti bíróságok és az EUB közötti együttműködés némiképp váratlan következményeket eredményez. Ez történik akkor, ha az EUB joggyakorlata által kialakított megoldást – az adott esetben a jogalkotó felelősségét – a tagállami bíróságok átültetik a gyakorlatba és elkezdik alkalmazni tisztán tagállami, és így uniós jog hatálya alá nem tartozó jogviszonyok során is. Az uniós jog angol jogrendszerre gyakorolt innovatív hatását leginkább az mutatja, hogy a *Factortame* ítéletet megelőzően az angol jog szerint az állam a jogalkotással okozott kár miatt egyáltalán nem volt felelősségre vonható.⁵¹ Ugyanez történt a *Köbler-doktrína* alkalmazása során is.⁵² Az angol fellebbviteli bíróság a *Köbler* ítélet alapulvételével határozott a bírói felelősség megállapításáról úgy, hogy ehhez mellőznie kellett azt a törvényi rendelkezést, ami a felelősség megállapíthatóságát kifejezetten kizárta. Ennek hatására módosították az angol kártérítési szabályokat és megalkottak egy új speciális kártérítési felelősségi alakzatot, az „*Euro-kár*”-t (*Euro-tort*).⁵³

Blutman az ítélet értékelése során hangsúlyozza, hogy az EUB a *Russo* ügyben tett megállapításaival szemben – amikor egyértelműen a tagállami eljárási és anyagi jogi szabályokat rendelte alkalmazandónak az uniós jog megsértéséből eredő károk megtérítésére – lényegesen felülírta korábbi álláspontját a *Francovich* ítéletben. Az uniós jogból levezetett olyan további kötelezettséget, miszerint tagállamoknak belső jogrendszerükben jogorvoslati

⁴⁹ VÁRNAY a *Francovich* ügy értékelésekor kiemeli, hogy ez egy radikálisan új momentum az ítéletben. Az EUB a kártérítési felelősség létezését a közvetlen hatállyal nem rendelkező irányelvi rendelkezések által biztosított jog tekintetében is megállapította. Eddig ugyanis a magánszemélyek irányelvet nem megfelelően átültető tagállammal szemben csak akkor léphettek fel, ha az irányelvi rendelkezés kellően pontos és feltétlen volt. VÁRNAY Ernő – PAPP Mónika: *Az Európai Unió joga*. Wolters Kluwer, Budapest, 2016. [a továbbiakban: VÁRNAY – PAPP (2016)] 333.

⁵⁰ *Brasserie du pêcheur* és *Factortame* ítélet, C-46/93 és C-48/93, 31-32. pont

⁵¹ Christian TIMMERMANS: Looking behind the scenes of judicial cooperation in preliminary procedures. In: Fabrizio CAFAGGI – Stephanie LAW: *Judicial Cooperation in European Private Law*. Edward Elgar, Cheltenham – Northampton, 2017. 50.

⁵² *Köbler* ítélet, C-224/01, ECLI:EU:C:2003:513. A *Köbler-doktrína* és az annak alapját képező *Köbler* ítélet a későbbiekben a harmadik korszak joggyakorlatában lesz bemutatva.

⁵³ VARGA Zsófia: *Remedies for violation of EU law by member state courts. What place for the Köbler doctrine?* Doctoral Thesis, Eötvös Loránd University, Faculty of Law and Political Sciences, Doctoral School of Law, Budapest, 2016. [a továbbiakban VARGA (2016)] 64.

lehetőséget kell biztosítani a magánfeleket ért ilyen károk megtérítésére – legalább egyenlő feltételekkel, a más típusú kárigények érvényesítésére szolgáló jogorvoslatokkal.⁵⁴

Kecskés ugyanakkor úgy ítéli, hogy a *Francovich* ügy összhangban van az EUB korábbi joggyakorlatának irányvonalával és a korábbi ítéletekben megfogalmazott elemekre épít. Véleménye szerint az ítélet az EUB által már lefektetett gondolatoknak tulajdonképpen logikus kiterjesztése, továbbfejlesztése.⁵⁵ Ugyanakkor a „*Post-Francovich*” jelenség elemzésénél megjegyzi, hogy az EUB az 1991-es *Francovich*-ítéletével túlságosan nagyon ugrott előre és némi visszalépés, illetve korrekció volt szükséges.⁵⁶

A *Francovich* ügy jelentőségét hangsúlyozva *Granger* kiemeli, hogy az ügy nagy forradalmat eredményezett az állami felelősség körében. Az új közösségi doktrína megkövetelte teljes jogorvoslati rendszer átvizsgálását, némely tagállam esetében új, az állam kártérítési felelősségét szabályozó törvények elfogadását, előrevetítve a tagállamok belső kártérítési jogának harmonizációját.⁵⁷

3. Az ideiglenes intézkedés

A *Factortame* üggyhez kapcsolódóan folyamatban volt egy másik előzetes döntéshozatali eljárás is, amelynek az volt a központi kérdése, hogy az ideiglenes intézkedés elrendelésének korlátai sérthetik-e az uniós jog hatékony érvényesülését.

Minden jogrendszerben felfedezhetők azok az eljárási eszközök, amelyek azt a célt szolgálják, hogy a jogvita kezdetén fennálló jogi helyzet tekintetében a per során változás ne álljon be.⁵⁸ Az ideiglenes intézkedés a bíróságnak az a – nem érdemi, azonnali jogvédelmet biztosító – határozata, amelynek célja annak megakadályozása, hogy a jelenlegi állapot megváltozása miatt a kérelmező helyzete jelentősen megnehezedjen, vagy jogainak

⁵⁴ BLUTMAN László: *Az Európai Unió joga a gyakorlatban*. HVG-ORAC, Budapest, 2014. [a továbbiakban: BLUTMAN (2014)] 309.

⁵⁵ KECSKÉS László: A jogalkotásért és a jogharmonizációért való állami kárfelelősség. *Jogtudományi Közlöny*, 2001/5. 235-246.

⁵⁶ KECSKÉS László: A post-Francovich jelenség kialakulása. *Európai Jog*, 2001/2. 3-11.

⁵⁷ GRANGER a 2004-ben csatlakozott tagállamok közül az észt és a cseh állami kártérítési felelősség megállapításáról rendelkező új törvényeket emeli ki. Marie-Pierre GRANGER: National applications of Francovich and the construction of a European administrative jus commune. *European Law Review*, 2007/2. 157.

⁵⁸ Eleanor SHARPSTON: Interim Relief in the National Courts. In: Julian LONBAY – Andrea BIONDI (szerk.): *Remedies for Breach of EC Law*. John Wiles & Sons, Chichester, 1997. 48-54.

gyakorlása meghiúsuljon, illetve az intézkedés által a kérelmezőt közvetlenül fenyegető kár hárítható el.⁵⁹

Az Egyesült Királyság legfelsőbb bírósága, a House of Lords elé került jogvitában arról kellett döntést hozni, hogy a kérelmezők által hivatkozott – véleményük szerint – uniós joggal ellentétes jogszabály velük szemben történő alkalmazása ideiglenes intézkedéssel felfüggeszthető-e a per jogerős befejezéséig. Az angol szokásjog szerint ugyanis az ideiglenes intézkedésnek két korlátja is van: egyrészt nem hozható a Korona, azaz a kormány ellen, másrészt együtt járt azzal az előfeltevéssel, hogy a Parlament által meghozott törvény összhangban áll a közösségi joggal mindaddig, ameddig annak összeegyeztethetlenségére vonatkozó határozat nem születik.

Szemben a *Rewe-Handelsgesellschaft* ügygel, amikor az EUB úgy látta, az EGK Szerződés még nem követelte meg más jogi lehetőségek, jogorvoslatok felállítását, mint amit a nemzeti jog is ismer, a *Factortame* ítéletben megállapította, hogy a tagállami bíróság köteles figyelmen kívül hagyni a nemzeti jognak azt a szabályát, amely az előtte folyamatban lévő és a közösségi jogot érintő ügyben az egyetlen akadálya annak, hogy ideiglenes kárenyhítést biztosítson. Az EUB ítéletében megállapította:

*„[a] nemzeti jogrendszer minden olyan rendelkezése és bármilyen olyan törvényhozási, közigazgatási vagy bírósági gyakorlat, amely sérti a közösségi jog érvényesülését azzal, hogy elvonja az ilyen törvények alkalmazására joghatósággal rendelkező nemzeti bíróságtól azt a jogkört, hogy alkalmazásának pillanatában minden szükségeset megtehessen az olyan nemzeti törvényi rendelkezések figyelmen kívül hagyására, amelyek akár csak ideiglenesen is, de akadályozhatják a közösségi szabályok teljes körű és hatékony érvényesülését, összeegyeztethetetlenek azokkal a követelményekkel, amelyek a közösségi jog lényegét képezik.”*⁶⁰ Az EUB tehát arra az álláspontra jutott, hogy bizonyos körülmények között az uniós jog új jogvédelmi lehetőséget követelhet meg olyan esetekben, ahol ez az egyetlen módja annak, hogy az uniós jogból eredő jogok védelme biztosítva legyen. Álláspontját később megerősítette az *Unibet* ügyben, amely szerint a hatékony bírói jogvédelem elve megköveteli annak a lehetőségét, hogy ideiglenes intézkedéssel felfüggeszthető legyen a tagállami jogszabályok alkalmazása, mielőtt azok közösségi joggal való

⁵⁹ WOPERA Zsuzsa: *Hatékony jogvédelem a magyar és az Európai Unió polgári eljárásjogában. Az ideiglenes intézkedés*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007. 19.

⁶⁰ *Factortame* és társai ítélet, C-213/89, ECLI:EU:C:1990:257, 20. pont.

összeegyeztethetőségéről a hatáskörrel rendelkező bíróság határozatot hoz.⁶¹ Az ideiglenes intézkedés elrendelésének korlátai tehát esetenként sérthetik az uniós jog hatékony érvényesülését.

⁶¹ Unibet ítélet, C-432/05, ECLI:EU:C:2007:163, 66. pont.

4. Az uniós jog alkalmazása hivatalból

Minden tagállami polgári perrendtartás részét képezi a kérelemhez kötöttség elve, ami azt jelenti, hogy a bíróság nem dönthet olyan kérdésről, amely vonatkozásában a felek nem terjesztettek elő kérelmet. Az elv értelmében a fellebbviteli vagy felülvizsgálati bíróság csak olyan jogsértést vizsgálhat, amelyre a felek hivatkoztak. A kérelemhez kötöttséggel ellentétes tartalmú alapelv a hivatalbóliség (officialitás) elve, ami bizonyos esetekben előírja, hogy a bíróságok hivatalból, erre irányuló külön kérelem nélkül döntsenek, illetve figyelembe vegyenek olyan körülményeket, amelyekre a felek nem hivatkoztak. Különösen a tényleges érvényesülés elve szempontjából kérdéses, hogy a tagállamok kérelemhez kötöttséget előíró szabályai nem korlátozzák-e az uniós jog alkalmazását.⁶²

A *van Schijndel* ügyben a felperesek először a felülvizsgálati eljárásban hivatkoztak az uniós jogra és sérelmezték, hogy azt a másodfokú bíróság hivatalból nem alkalmazta. A holland eljárási szabályok – hasonlóan a magyarhoz – nem teszik lehetővé, hogy a legfelsőbb bíróság a felülvizsgálati eljárásban új tényeket vegyen figyelembe, nem lehet olyan jogalapra sem hivatkozni, ami a megelőző eljárásoknak nem volt tárgya. Az előzetes döntéshozatali eljárásban előterjesztett kérdések kapcsán az EUB-nek – többek között – abban kellett állást foglalnia, hogy a tényleges érvényesülés elve megköveteli-e az alsófokú bíróságoktól, hogy hivatalból vizsgálják a tagállami szabályozás összeegyeztethetőségét az uniós joggal.

Az EUB válaszában egyértelművé tette, hogy a kérelemhez kötöttség elve, még ha ki is zárja az uniós jogalap figyelembevételét, egy megengedett korlátozást jelent:

„[a] közösségi jog nem írja elő a nemzeti bíróságok számára a közösségi rendelkezések megsértésére vonatkozó érv hivatalból történő figyelembevételét, amennyiben ezen érv vizsgálata arra köteleznél, hogy feladja a rá vonatkozó kérelemhez kötöttséget, és kilépjen a jogvita felek által meghatározott kereteiből, olyan további tényeket és körülményeket figyelembe véve, amelyek túlmutatnak azokon, amelyekre a fél, akinek az említett rendelkezések alkalmazása érdekében áll, a kérelmét alapozta.”

Az EUB indokolásában a tényleges érvényesülés elvének vizsgálata körében további szempontokat határozott meg annak megítéléshez, hogy a tagállami eljárásjogi alapelvek mikor korlátozzák az uniós jog érvényesülését. Ezt a vizsgálatot a jogirodalom az „*eljárási*

⁶² A hivatalbóliség kérdésevel részletesen foglalkozom a fogyasztói jogok érvényesítése kapcsán a V. 4. fejezetben is.

észszerűség” tesztjének nevezi.⁶³ Ez a teszt az EUB megfogalmazása szerint abban áll, hogy minden esetben, amikor felmerül a kérdés, hogy valamely tagállami eljárási rendelkezés lehetlenné vagy rendkívül nehézé teszi-e az unió jog alkalmazását, azt kell megvizsgálni, hogy milyen e rendelkezésnek az egész eljárásban betöltött helye, hogyan zajlik az eljárás és melyek a sajátosságai a különböző tagállami fórumok előtt. Ebből a szempontból adott esetben azokat az alapelveket is figyelembe kell venni, amelyek a bírósági rendszer alapjául szolgálnak, mint például a védelemhez való jog, a jogbiztonság elve és az eljárás szabályos lefolytatásának elve.⁶⁴

Következésképpen a *van Schijndel* ügyben az EUB megállapította, hogy a kérelemhez kötöttség elve szerint egy polgári peres eljárásban a kezdeményezés joga a feleket illeti meg, és a bíró csak kivételes esetekben, akkor járhat el hivatalból, amikor beavatkozását a közérdek megköveteli. Ez az elv a tagállamok nagy része által elfogadott, az állam és a magánszemély közötti viszonyra vonatkozó felfogást fejezi ki, védi a védekezéshez való jogot, és biztosítja az eljárás megfelelő lefolytatását, különösen azzal, hogy elhárítja az új jogi érvek értékelésével járó késedelmet.⁶⁵

Az EUB szerint tehát a tényleges érvényesülés elvének követelményét az adott eljárás sajátosságaira és a tagállami eljárásjogok alapelveinek figyelembevételével kell alkalmazni. Ez a megközelítés ugyanakkor nem volt teljesen új. Az észszerű jogvesztő határidők megítélését az EUB már a *Rewe/Comet* ítéletekben is összekötötte a jogbiztonság követelményével.⁶⁶ Hasonlóan a *Steenhorst-Neerings*⁶⁷ ügyben az elmaradt társadalombiztosítási ellátás visszaigénylésének korlátozását a megfelelő adminisztráció és a társadalombiztosítási rendszer pénzügyi egyensúlyának követelményével együtt mérlegelte.⁶⁸ *Prechal* kiemeli, hogy mindezek alapján az eljárási észszerűség tesztje – úgy tűnik – megfelelően használható a gyakorlatban, azonban nem nehéz megtalálni az elv

⁶³ Sacha PRECHAL: Community Law in National Courts: The Lessons from van Schijndel. *Common Market Law Review*, 1998/3. 681-706., Johanna ENGSTRÖM: 'National Courts' Obligation to Apply Community Law Ex Officio – The Court Showing New Respect for Party Autonomy and National Procedural Autonomy? *Review of European Administrative Law*, 2008/1. 67-89.

⁶⁴ Van Schijndel ítélet, C-430/93, ECLI:EU:C:1995:441, 19. pont.

⁶⁵ Uo. 20-21. pont.

⁶⁶ Az EUB elismerte a nemzeti eljárási szabályokban észszerű jogvesztő jellegű keresetindítási határidők meghatározásának a közösségi joggal való összeegyeztethetőségét, ami „az adóalanyt és az érintett közigazgatást egyaránt védő jogbiztonság alapelveinek alkalmazását jelenti”. *Rewe* ítélet, C-33/76, 5. pont, *Comet* ítélet, C-45/76, 18. pont.

⁶⁷ *Steenhorst-Neerings* ítélet, C-338/91, 23. pont.

⁶⁸ PRECHAL i. m. 691.

alkalmazásának nehézségeit. Ezt mutatja a *van Schijndel* ügygel egy napon meghozott, látszólag ellentétes végkövetkeztetést tartalmazó *Peterbroeck* ítélet⁶⁹.

A *Peterbroeck* ügyben egy közigazgatási határozat felülvizsgálata során merült fel kérdésként, hogy a bíróság figyelembe vehet-e olyan uniós jogra vonatkozó hivatkozást, amire az azt megelőző közigazgatási hatósági eljárásban nem hivatkoztak és hivatalból sem vettek figyelembe. A belga szabályozás szerint ugyanis a peres felek olyan új kifogásokat, amiket az elsőfokú közigazgatási határozat elleni jogorvoslat kapcsán nem terjesztettek elő, illetve azokat a másodfokú hatóság hivatalból nem vizsgálta meg, csak az iratoknak a bírósághoz való felterjesztésétől számított 60 napon belül nyújthatnak be. Az ügyben a felperes az uniós jogon alapuló kifogását ezen a jogvesztő határidőn túl terjesztette elő. Az előzetes döntéshozatali eljárásban előterjesztett kérdés arra irányult, hogy az uniós jog alkalmazását korlátozhatja-e olyan eljárási szabály, ami ezt a fél általi – meghatározott határidőn belül történő – hivatkozáshoz köti. Látszólag teljesen szembe ment a *van Schijndel* ügyben hozott határozatával az EUB, amikor megállapította:

*„[a] közösségi joggal ellentétes az olyan nemzeti eljárási szabály alkalmazása, amely olyan körülmények között, mint amilyenek az alapeljárásban felmerültek, megtiltja a hatáskörében eljáró nemzeti bírónak, hogy hivatalból vizsgálja egy belső jogi aktus valamely közösségi rendelkezéssel való összeegyeztethetőségét, amennyiben erre a jogalany meghatározott határidőn belül nem hivatkozott.”*⁷⁰

Az EUB indoklásában alkalmazva az eljárási észszerűség tesztjét megállapította, hogy a jogbiztonság és az eljárás megfelelő lefolytatásának elve sem igazolja az uniós jogból eredő érv hivatalból történő figyelembevételének kizárását.⁷¹

Az ellentmondás ugyanakkor csak látszólagos. *Craig* és *de Búrca* is kiemeli, hogy a két ítélet jól szemlélteti annak fontosságát, hogy a tagállami eljárási szabályok és a tényleges érvényesülés elve összeegyeztethetőségének kérdésekor nem lehet mellőzni a konkrét ügy egyedi körülményeinek vizsgálatát.⁷² *Osztoivits* az ítéletek értékelésében jól összefoglalja azokat a tényállások közötti különbségeket, amelyek az uniós jog hivatalból történő alkalmazhatósága körében az eltérő jogi megítélést eredményezték. Szerinte a *Peterbroeck* esetében a tagállami bíróság úgy alkalmazhatta volna a vonatkozó uniós szabályokat, hogy

⁶⁹ *Peterbroeck* ítélet, C-312/93, ECLI:EU:C:1995:437.

⁷⁰ Uo. 21. pont

⁷¹ Uo. 20. pont.

⁷² *CRAIG – DE BÚRCA* i. m. 322.

új tényállási elemeket nem kellett volna megállapítania, addig a *van Schijndel* ügyben ezt csak úgy tehette volna meg, ha a felek által addig nem hivatkozott vagy előterjesztett tényeket és körülményeket is figyelembe vesz. A *Peterbroeck* ügyben egy eljárási határidő volt az akadálya annak, hogy az uniós jogot a bíróság megvizsgálja, a másik esetben hiányos tényállási elemek zárták ki ennek lehetőségét. *Osztovíts* emellett fontos különbségként emeli ki,⁷³ hogy a *Peterbroeck* ügyben egy közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálata történt, és a megkereső bíróság volt az egyetlen és az utolsó bíróság, amely az ügyben előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményezhetett. A másik esetben viszont ezt az alsófokú bíróságok is megtehették.⁷⁴

⁷³ OSZTOVITS i. m. 36.

⁷⁴ Az uniós jog hivatalból történő alkalmazásának EUB-i gyakorlatának fejlődését közigazgatási ügyekben lásd részletesebben: Richard H. LAUWAARS: The application of community law by national court ex officio. *Fordham International Law Journal*, 2007/5. 1161-1173.

5. Az integráció hatása az EUB joggyakorlatára

A második korszak joggyakorlatában bemutatott szemléletbeli változások, az ítéletekben fellelhető, a tagállami eljárásjog megközelítésében történt eltérések nem az EUB következetlenségének jelei. Ezek az új irányok nem a „semiből jöttek elő”, hanem az adott korszak integrációs fejlődésének logikus következményei voltak.

A második korszak integrációs előzményeként szolgált az 1987. július 1-jén hatályba lépett Egységes Európai Okmány, és az annak alapját képező Fehér Könyv, ami a Bizottságnak a belső piac előtt álló akadályok lebontására készített programja volt. Az Egységes Európai Okmány – több, az EU intézményi reformját⁷⁵ is magában hordozó újítása mellett – jelentősen bővítette a jogharmonizáció eszköztárát. Az irányelvek mellett a rendeletek és az ajánlások is szerepet kaptak a jogharmonizációs feladatban. 1992 augusztusáig 174 irányelvet fogadtak el, amelyeknek a tagállamok addig átlagosan háromnegyedét ültették át a jogrendszerükbe.⁷⁶ Ebből a számadatból következően csak idő kérdése volt, hogy mikor jelennek meg a tagállami bíróságok előtt az irányelvekben megfogalmazott uniós jogok érvényesítése iránti kereseti kérelmek. A jogharmonizációs irányelvek és azok érvényesítésére irányuló, megnövekedett számú tagállami perek felszínre hozták azokat a nemzeti jogrendszerek eljárásjogában fellelhető akadályokat, amelyek lehetetlenné vagy rendkívül nehézé teszik az uniós jog érvényesülését. Nem meglepő, hogy a második korszak ügyeinek központi kérdései – többek között – az irányelvek nem megfelelő átültetése miatti keresetekre, illetve az uniós jog megsértése miatti kártérítési felelősség megállapítására irányultak. Megnövekedett a jelentősége – és sok tagállami bírósági eljárás előzményét jelentette – a Bizottság által a jogharmonizációs kötelezettségét nem teljesítő tagállammal szembeni kötelezettségszegési eljárásoknak is.

A bel- és igazságügyi együttműködés körében a Maastrichti Szerződés jelentette a fordulópontot, mivel e szerződésnek az volt a legnagyobb jelentősége, hogy a gazdaságiakon kívül más védendő társadalmi (emberi) érdekek, értékek is az integráció tényezőivé váltak, új dimenziókat nyitva ezzel az Európai Unióban.⁷⁷ Kiemelendő emellett, hogy a Maastrichti

⁷⁵ Jelen elemzésben nem térek ki az Egységes Európai Okmány politikai és gazdasági integráció terén hozott változásaira, mindössze a témánk szempontjából fontos részeket emelem ki. A részletes elemzését lásd. CRAIG-DE BÚRCA i. m. 607-612., VÁRNAY – PAPP (2016) i. m. 51-53.

⁷⁶ KECSKÉS László: *EU-jog és jogharmonizáció* (4. kiadás), HVG-ORAC, Budapest, 2011. 669-671.

⁷⁷ OSZTOVITS András: Az alapszerződések változásai. In: OSZTOVITS András (szerk.) *Az Európai Unióról és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződések Magyarázata*. Complex Kiadó, Budapest, 2011. 1679-1680.

Szerződés eredményeként a kormányközi, harmadik pillérbe került a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés.

Amint azt látni fogjuk, a Maastrichti Szerződés újításai előrevetítették a következő korszak meghatározó ügýtípusait is. Hatálybalépésével a fogyasztóvédelem, mint önálló közösségi politika került be az alapszerződésbe, ennek a 129a. cikke kimondta, hogy az Uniónak hozzá kell járulnia a fogyasztóvédelem magas szintjének eléréséhez. Ehhez képest az Amszterdami Szerződés újdonsága volt, hogy előírta, a fogyasztóvédelmi követelményeket minden más közösségi politika és tevékenység meghatározásakor és végrehajtásakor figyelembe kell venni (ún. horizontális politika). Az Amszterdami Szerződés a fogyasztóvédelem magas szintjével kapcsolatban már nem csupán annak eléréséhez való hozzájárulásra kötelezte a Közösséget, hanem egyenesen e magas szint biztosítására.

Galetta a második korszak jellemzése során kiemeli, hogy az EUB ítéleteivel igyekezett meghatározni az uniós jog egységes értelmezésének követelménye körében a tagállami bíróságokat terhelő feladatokat. Ezt a kötelezettséget a tagállami eljárási szabályok funkcionizált alkalmazásában látja.⁷⁸ Szerinte ugyanis a tagállami bíróságok az uniós jog decentralizált bíróságai, akiknek a tagállami keretek között kell elérhetővé tenniük az uniós jog hatékony érvényesülését.⁷⁹ A tagállami eljárási szabályok funkcionizált alkalmazását segítik a *Rewe kritériumok*: az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elve bontja le az akadályokat, illetve teszi lehetővé azokat az eszközöket, amelyek az uniós jog hatékony érvényesüléséhez szükségesek. Fontosnak tartja megemlíteni, hogy ennek van integrációs szinten megfogalmazott követelménye is. A Maastrichti Szerződéshez csatolt 19. nyilatkozatban, amely bár nem bír kötelező erővel, ugyanakkor az uniós jog hatékony érvényesüléshez fűződő tagállami kötelezettséget egyértelműen kihangsúlyozta.⁸⁰ Az uniós jog tagállami bíróságok előtti érvényesítése szempontjából ez a nyilatkozat az integrációs fejlődésnek egy újabb eleme, ami az EUB joggyakorlatának változását is befolyásolta. Az

⁷⁸ GALETTA i. m. 31.

⁷⁹ Uo. 47.

⁸⁰ Maastrichti Szerződés Nyilatkozat a közösségi jog alkalmazásáról (1) bekezdés: „[...] a Konferencia – elismerve, hogy minden tagállamnak magának kell meghatározni a közösségi jog rendelkezéseinek leginkább megfelelő alkalmazását, figyelembe véve saját intézményeit, jogrendszerét és egyéb körülményeit, de minden esetben az Európai Közösség Alapító Szerződése 189. cikk rendelkezéseinek tiszteletben tartásával – a Közösség zavartalan működése érdekében lényegesnek ítéli, hogy a különböző tagállamokban meghozott intézkedések azt eredményezzék, hogy a közösségi jogot és a nemzeti jogot azonos hatékonysággal és szigorúsággal alkalmazzák.”

itt megfogalmazott követelmények ugyanis – mint ahogy azt tapasztalhattuk – közvetve az ítéletekben is megjelentek.

6. A második korszak értékelése

Az előző korszakkal szembeállítva az 1990-es évektől kezdődő joggyakorlatot már nem jellemezte a tagállami autonómia széleskörű elismerése. A hangsúly az uniós jogvédelem megfelelő biztosítására helyeződött át, elismerve, hogy a tagállami jogrendszerekben rendelkezésre álló eszközök ennek nem feltétlenül tesznek eleget.

Az EUB-i ítéletek tagállami eljárásjogra gyakorolt hatása egy további fontos szempont szerint is értékelhető: azok negatív vagy pozitív kötelezettséget határoznak meg a tagállami bíróságnak. Negatív kötelezettség alatt azt értjük, hogy a tagállami eljárásjogi rendelkezések közül valamelyiket félre kell tenni, mellőzni kell annak alkalmazását az uniós jog megfelelő érvényesülése érdekében. Pozitív kötelezettség alapján pedig az uniós jog hatékony érvényesülése érdekében új jogvédelmi eszközt kell alkalmazni.⁸¹

Ez a különbségtétel ugyanakkor nem abszolút, tehát lehetnek olyan esetek is, amikor valamely tagállami szabály a gyakorlatban lehetetlenné vagy rendkívül nehezé teszi az uniós jog alkalmazását. Ilyen esetben ezt mellőzi a tagállami bíróság, azonban a sérelmezett rendelkezés helyén keletkezett űrt be is kell töltenie egy új szabállyal. Ilyen helyzetben egyszerre terheli a tagállami bíróságot mindkét kötelezettség.⁸²

A második korszak joggyakorlatát leginkább az jellemezte, hogy az EUB ítéletei pozitív kötelezettséget támasztanak a tagállami bíróságok számára az uniós jog érvényesülése érdekében. Többen kiemelik, hogy alapvető szinten változott az EUB megközelítése. Az uniós jogon alapuló igények érvényesítésére szolgáló tagállami szabályok diszkriminatív alkalmazásának tilalmától, illetve attól a követelménytől, hogy azok nem tehetik a gyakorlatban lehetetlenné az uniós jog alkalmazását, egy jóval pozitívabb kötelezettséget állított fel az EUB. A lojális együttműködés elvéből is következően biztosítani kell az uniós

⁸¹ Alex BRENNINKMEIJER: The Influence of Court of Justice Case Law on the Procedural Law of the Member States. In: John VERVAELE (szerk.): *Administrative Law Application and Enforcement of Community Law in the Netherlands*. Kluwer Law and Taxation, Deventer/Boston, 1994. 111-116.

⁸² Reemtsma ítélet, C-35/05, ECLI:EU:C:2007:167, 42. pont, Impact ítélet, C-268/06, ECLI:EU:C:2008:223, 35. pont. Lásd ebben a vonatkozásban: Sacha PRECHAL – Rob WIDDERSHOVEN: Redefining the Relationship between 'Rewe-effectiveness' and Effective Judicial Protection. *Review of European Administrative Law*, 2011/2. 41-42.

jog megfelelő és hatékony védelmét.⁸³ Szemben a korai időszak – különösen a *Rewe-Handelshesellschaft* ügyben – alkalmazott megközelítésével, amely szerint nincs szükség új jogorvoslati eszközre, mint ami a tagállamokban rendelkezésre áll, az EUB joggyakorlata változást hozott. A *San Giorgio* ügyben az adók visszatérítése,⁸⁴ a *Factortame* ügyben az ideiglenes intézkedés,⁸⁵ *Heylens* ügyben a bírósági felülvizsgálat,⁸⁶ a *Muñoz* ügyben a keresetőségi jog,⁸⁷ a *Courage* ítélet⁸⁸ a kártérítési jogalap tekintetében megkövetelte, hogy a tagállami bíróság biztosítsa az egyének jogai megóvása érdekében a megfelelő jogvédelmi eszközt.⁸⁹ A felsorolt esetek mellett *Craig* és *de Búrca* megjegyzi, hogy a leginkább intervencionista döntés az *Francovich* ítélet volt, amely megteremtette a tagállamok uniós jog megsértése miatti kártérítési felelősségét.⁹⁰

Dougan szerint az EUB megközelítésének változásában több tényező is szerepet játszott. Elsőként említi ezek közül, hogy az EUB-nek az előzetes döntéshozatali eljárások során elé került ügyekből szembesülnie kellett azzal, hogy tévedett annak megítélésében, hogy a tagállami szabályok mennyiben alkalmasak az uniós jogon alapuló igények érvényesítésére. Sőt, szerinte a *Factortame* ítélet arra mutatott rá, hogy a rendelkezésre álló tagállami szabályok rendszerint a jogvédelem megfelelő szintjét sem biztosítják. Még szemléletesebbé teszi a fenti megállapítást, hogy a tagállami bíróságok előtt egyre növekvő számban nyújtottak be az uniós jog megsértése miatt kereseteket. Kiemeli, hogy ezeknek a pereknek a jellege is jelentősen megváltozott: a nagy vállalkozások gazdasági érdekei mellett az EUB-nek szembesülnie kellett a magánszemélyek uniós jogon alapuló szociális igényei érvényesítésének problémáival is. Végezetül álláspontja szerint, az EUB joggyakorlata

⁸³ Paul CRAIG – Gráinne DE BÚRCA: *EU Law Text, Cases, and Materials*. (4. kiadás), Oxford University Press, Oxford, 2008. 305-306, 311, illetve TRIDIMAS i. m. 420-421.

⁸⁴ *San Giorgio* ítélet, C-199/82, ECLI:EU:C:1983:318.

⁸⁵ Lásd a IV.3. fejezetben.

⁸⁶ *Heylens* és társai ítélet, C-222/86, ECLI:EU:C:1987:442. Ebben az ügyben egy külföldi edző diplomájának egyenértékűségéről hozott határozat ellen nem volt bírói jogorvoslatra lehetőség. Az EUB megállapította, hogy alapvető jognál, mint a munkaerő szabad mozgása, a tagállamnak biztosítania kell a bírói felülvizsgálat lehetőségét. Lásd.: BLUTMAN i. m. 268.

⁸⁷ *Muñoz* ítélet, C-253/00, ECLI:EU:C:2002:497. Az EUB ebben az ítéletében megállapította, hogy az uniós jog hatékony érvényesülése magában foglalja, hogy a kereskedő a versenytársával szemben polgári eljárás keretében kérje az uniós követelmények betartását. Nem mellékesen, az angol jog szerint ilyen per megindítására nem volt jogszabályi lehetőség.

⁸⁸ *Courage* ítélet, C-453/99, ECLI:EU:C:2001:465, 36. pont, amely az uniós versenyjog megsértése miatti kártérítési igények érvényesíthetőségéről döntött.

⁸⁹ Ennek magyar nyelvű elemzését lásd.: NAGY Csongor István: Kártérítési felelősség kartelljogsértések esetén: gondolatok a Tpv. új szabályai kapcsán. *Magyar Jog*, 2009/9. 513-520.

⁹⁰ CRAIG-DE BÚRCA i. m. 329-330.

ismételten felhívta a figyelmet a jogalkotással történő beavatkozás szükségességére, ugyanis a tagállami jogorvoslati rendszerek problémái nagyban mellőzöttek ezen a szinten.⁹¹

Összességében nem tartottam indokoltnak a második korszak további részekre történő felosztását, de az értékelés körében meg kell említeni, hogy a joggyakorlatot érezhető kettősség jellemezte. Volt ugyanis egy erős kezdeti aktivista szemléletmód 1993-ban az *Emmott* ítéletben – ez volt a csúcspont – amit gyors korrekció követett a *post-Emmott* ügyekben. A tagállami felelősség körében a joggyakorlat fejlődése többnyire lépésről lépésre, töretlenül haladt, és erre az alapra a harmadik korszakban – a későbbiekben láthatóan – jól lehetett építkezni. Aztán a *Van Schijndel* ügyben az EUB hozzáállása – amely szerint az uniós jog nem követeli meg a tagállami eljárási szabályok félretételét annak érdekében, hogy egy uniós jogi rendelkezést hivatalból alkalmazzon – egy szemléletes példája annak, hogy jóval kiegyensúlyozottabb és „tagállambarát” megközelítést kíván alkalmazni. Ezt a jogirodalomban az 1980-as és a '90-es évek elején tapasztalt ún. „aktivista” ítélkezési hozzáállástól történt elmozdulásnak tekintik.⁹²

Dougan kettéosztja ezt a fejlődést és a „második hullámot” határozott visszalépésként jellemzi a pozitív harmonizáció gondolatától. Pozitív harmonizáció alatt – ebben a vonatkozásban – lényegében azt a folyamatot érti, amikor az EUB arra törekszik, hogy olyan önálló jogvédelmi eszközöket alkosson az uniós jog decentralizált végrehajtására, amelyek átveszik a helyét a tagállami szinten már meglévő jogintézményeknek. Ehelyett általános elmozdulást lát a negatív közelítés felé, amit az jellemez, hogy az EUB vélelmezi a tagállami autonómiát a bírói jogvédelmi eszközök terén és a tényleges érvényesülés elve biztosít egy korlátozottabb teret az uniós beavatkozásnak. Ugyanakkor óva int attól, hogy az EUB joggyakorlatában történt váltást túlértékeljük.⁹³ Elég ehhez azt megjegyeznünk, hogy a „pozitív harmonizációtól történt határozott visszalépés” időszakában születtek olyan ítéletek, amelyek például uniós joggal ellentétesnek mondták ki az ideiglenes intézkedés

⁹¹ DOUGAN (2004) i. m. 230. Dougan ugyanakkor, szemben Craig és de Búrca álláspontjával vitatja, hogy a Francovich ügy szakítást jelentene a korábbi „no new remedies” megközelítéssel, szerinte az EUB nem akart egy önálló kártérítési jogalapot megalkotni ezzel a határozatával. Lásd: Michael DOUGAN: The Francovich Right to Reparation: Reshaping the Contours of Community Remedial Competence. *European Public Law* 6/2000. 103.

⁹² Anna WALLERMAN: Towards an EU law doctrine on the exercise of discretion in national courts? The Member States' self-imposed limits on national procedural autonomy. *Common Market Law Review*, 2016/2. 347.

⁹³ DOUGAN (2004) i. m. 233.

alkalmazásának tagállami korlátait, vagy az uniós jog megsértése miatti tagállami felelősséget megalapozták.⁹⁴

Az EUB a *Rewe/Comet* ítéletektől kezdve kereste az egyensúlyt a tagállami eljárási autonómia és az uniós jog hatékony érvényesülésének biztosítása között. Ez az egyensúly *Anthony Arnall* szerint is az *Emmott* ítéletnél jelentősen felborult és azt csak a *post-Emmott* ügyekkel sikerült helyreállítani.⁹⁵

Ki kell emelnem ennek a korszaknak egy másik jellemzőjét, ami lényegében csak az EUB szóhasználatában volt tetten érhető. Ebben az időszakban váltak közhasználatúvá az „egyenértékűség” (*principle of equivalence*) és a „tényleges érvényesülés” (*principle of effectiveness*) fogalmai. Az eddigi joggyakorlatban a két elv még nem volt „felcímkezve” semmilyen elnevezéssel, mindössze beidéztek a *Rewe* ítéletből ismert formulákat. Első alkalommal a *Palmisani* ítéletben illette ezzel a két fogalommal az EUB a *Rewe/Comet* ügyekben az eljárási autonómia korlátjaiként meghatározott elveket,⁹⁶ ezt követően pedig valamennyi határozatában következetesen használta.

⁹⁴ Factortame és társai ítélet, C-213/89, ECLI:EU:C:1990:257, Francovich ítélet C-6/90, ECLI:EU:C:1991:428, DOUGAN uo.

⁹⁵ Anthony ARNULL: *The European Union and its Court of Justice* (2. kiadás), Oxford University Press, Oxford, 2006. 334.

⁹⁶ Palmisani ítélet, C-261/95, ECLI: EU:C: 1997:351. 27. pont. DOUGAN (2011) i. m. 411.

V. A harmadik korszak: az egyensúly keresése

Sok szempontból a 2000-es években kezdődött új korszak (2004-től napjainkig) jelentette a korábbi jogfejlődéshez viszonyítva a legnagyobb kihívást nemcsak az EU intézményei, hanem a tagállami jogalkotók és jogalkalmazók számára egyaránt. Ennek egyik fő oka volt az Európai Unió legnagyobb mértékű bővülése, amely által nemcsak új tagállamok, hanem eltérő jogi kultúrával, hagyományokkal rendelkező jogrendszerek is az unió részévé váltak. Az EUB feladata maradt továbbra is, hogy biztosítsa az uniós jog egységes értelmezését ebben a megváltozott összetételű közösségben, különösen annak elősegítése érdekében, hogy az uniós jogon alapuló igények érvényesíthetősége továbbra is akadálytalan legyen a tagállami eljárásokban. Az ezt megelőző korszakokra, és az ott kimunkált jogelvekre lehetett építeni, így azokhoz képest nagy váltás, határozott eltérés nem volt tapasztalható, inkább az integráció hatására megnyílt új jogterületek – főként az igazságügyi együttműködés terén – jelentettek nagyszámú jogértelmezési problémát. Az előző időszakban nem zárult le, ezért annak folytatásaként továbbra is előtérbe került a tagállamok kártérítési felelősségének kérdése. A magánjog területén a korszak meghatározó kérdésköre a fogyasztói szerződésekben alkalmazott tisztességtelen szerződési feltételek megítélése volt. Ezek az ügyek szinte kivétel nélkül hordoztak magukkal eljárásjogi kérdéseket, ebből a körből főként a hivatalbóliságra fogok részletesen kitérni.

Nagyobb csoportot alkotnak azok az ügyek, amelyek a bírósági határozatok jogerejét érintették, különösen azt, hogy az uniós jog alapot adhat-e az ítélt dolog áttörésére, ezzel a lezárt ügyek újratárgyalására. Ebben a körben külön fejezetben vizsgálom meg az EUB joggyakorlatában kialakult jogvédelmi mechanizmusnak a magyar polgári perrendtartásban való alkalmazhatóságát.

Az újonnan csatlakozott tagállamok közül a magyar bíróságok kezdeményeztek a legnagyobb számban előzetes döntéshozatali eljárásokat, ami mindenképp a hazai bíróságok nyitottságát mutatja.⁹⁷ Úgy gondolom, hogy a fogyasztói szerződések körében a magyar kezdeményezések különösen nagy szerepet játszottak az EUB joggyakorlatának a fejlődésében, ezáltal más tagállamokban is fogyasztóvédelmi intézkedések kialakításában.⁹⁸ Erre tekintettel a következő fejezetekben nagy hangsúlyt kívánok fektetni azokra a magyar

⁹⁷ MUZSALYI Róbert: Az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésének magyar joggyakorlata EU tagságunk első tíz évében. *Európai Jog*, 2014/3. 1-9.

⁹⁸ MUZSALYI Róbert: A joggyakorlat dilemmái a szerződési feltételek tisztességtelenségének vizsgálatánál. *Európai Jog*, 2016/6. 19-31.

ügyekre is, amelyekben azt vizsgálta az EUB, hogy a hazai eljárási szabályok mennyiben felelnek meg az egyenértékűség és tényleges érvényesülés elvének.

1. Az integráció hatása

Integrációs szempontból a harmadik korszakot két nagyobb szerződés határolja: az Amszterdami és a Lisszaboni Szerződés. Az Amszterdami Szerződés egyik legfontosabb, az integrációt elmélyítő célkitűzése a szabadság, a biztonság és a jog térségének létrehozása volt, hogy biztosítsa a személyek szabad mozgását, és az uniós polgárok számára magasabb szintű védelmet. Az általa lefedett szakpolitikai területek az Európai Unió külső határainak őrizetétől a polgári és büntetőügyekben folytatott igazságügyi, illetve rendőrségi együttműködésig terjednek.⁹⁹ Az Amszterdami Szerződés egyik fontos vívmánya volt az is, hogy a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés átkerült az első, – másnéven közösségi – pillérbe, amelynek eredményeként az Unió intézményei jogalkotási hatáskört kaptak ebben a kérdéskörben az EKSz 61. cikk c) pontja és a 65. cikke alapján.

Az Európai Unió a polgári igazságügyi együttműködés keretében a bírósági és bíróságon kívüli határozatok elismerése és végrehajtása, a polgári eljárásjog egyes kérdéseinek egységes szabályozása, valamint meghatározott területek nemzetközi magánjogi kérdéseinek – joghatóság, alkalmazandó jog, határozatok kölcsönös elismerése és végrehajtása – tárgykörében alkotott a polgárok mindennapi jogügyleteit valójában könnyítő szabályokat.¹⁰⁰

Az Amszterdami Szerződés módosításának eredményeként kapott jogalkotási hatáskör birtokában a Tanács rögtön munkához látott, így az elsők között a házassági ügyekben és a szülői felügyeletre vonatkozó eljárásokban, majd a polgári és kereskedelmi ügyekben alkották meg a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló, majd a határon átnyúló fizetésektelenségi eljárásokat szabályozó rendeleteket. Az Amszterdami Szerződés jelentőségét mutatja, hogy a Tanács fokozatosan egyre újabb és újabb kérdéseket szabályozott a polgári ügyekben történő együttműködés kapcsán, így – a teljesség igénye nélkül említve még – a fenti eljárásokhoz szükséges kézbesítési szabályokat, valamint a bizonyítási eljárás során foganatosítható megkeresésekre vonatkozó részletszabályokat fogadott el.¹⁰¹

⁹⁹ Lásd ezzel kapcsolatban: GOMBOS Katalin: *A jog érvényesülésének térsége az Európai Unióban*. Complex, Budapest, 2014, 27-28.

¹⁰⁰ NAGY Boldizsár: *A szabadság, biztonság és jog térsége az Európai Unióban*. In: KENDE Tamás (szerk.): *Bevezetés az Európai Unió politikáiba*. Wolters Kluwer, Budapest, 2015. 544.

¹⁰¹ Ezek részletes felsorolását és elemzését lásd.: KECSKÉS László: *A civilisztikai jogalkalmazást érintő újabb EU jogalkotással kapcsolatos néhány elméleti kérdés*. *Európai Jog*, 2006/5. 3-13., KENGYEL Miklós - HARSÁGI Viktória: *Európai polgári eljárásjog*. Budapest, Osiris, 2009., OSZTOVITS András: *Az Európai Unió polgári*

Új, eddig nem létező és önálló eljárásokat hozott létre az Európai Parlament és a Tanács az európai fizetési meghagyásos eljárás létrehozásáról és a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről szóló rendeleteivel. Mindkét eljárásban közös, hogy a tagállami jogszabályok szerinti eljárások alternatívájaként áll a peres felek rendelkezésére, és csak és kizárólag határokon átnyúló ügyekben lehet őket alkalmazni.

Az EK Sz 65. cikke a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés két korlátját határozta meg: az uniós normák tárgyi hatálya csak a több tagállamra kiterjedő vonatkozású polgári ügyeket szabályozhatja, illetve annak a belső piac megfelelő működését kell szolgálnia. A Lisszaboni Szerződés ebben a tekintetben is lényeges változásokat eredményezett.¹⁰² Az EUM Sz 81. cikke már csak az első korlátozást tartalmazza, illetve (2) bekezdésében csak utal arra, hogy az ott megfogalmazott célok elérése érdekében uniós normák meghozatala szükséges, *különösen*, ha ez a belső piac megfelelő működéséhez szükséges (*kiemelés tőlem*).¹⁰³ Korábban az EK Sz 65. cikke megkövetelte, hogy az igazságügyi együttműködésnek „piaci indoka” legyen, Lisszabon után más – nem piaci – érdekek is igazolhatják az igazságügyi együttműködés terén intézkedések meghozatalát. Vannak olyan álláspontok, miszerint az új normaszöveg lényegi változást takar, és ez azt jelenti, hogy *„a belső piac a továbbiakban már csak indoka valamely terület szabályozásának, de nem feltétele.”*¹⁰⁴ Mindenesetre az EUM Sz. 81. cikk (1) bekezdése alapján az Unió továbbra sem kapott felhatalmazást a polgári eljárásjog egészének átfogó szabályozására, és egy egységes – minden tagállamra kiterjedő – polgári perrendtartás megalkotására. Nem nyert hatáskört a tagállamok bírósági szervezetrendszerének egységesítése sem, mindezek kizárólagos tagállami hatáskörben maradtak.

2. A tagállami kártérítési felelősség továbbfejlődése: a Köbler doktrína

Az uniós jog megsértése miatti kártérítési felelősség kérdése a harmadik korszakban is a kiemelt esetek közé tartozott. Az EUB a *Francovich* ítéletben megfogalmazott elvekre építve részletezte a kártérítés fennállásának eseteit. A *Brasserie de pecheur* ítéletben az EUB

eljárásjoga fejlődésének irányai. *Európai Jog*, 2008/5. 4., OSZTOVITS András: *Európai joghatósági szabályok polgári perekben*. Complex, Budapest, 2010., WOPERA Zsuzsa - WALLACHER Lajos (szerk.): *Polgári eljárásjogi szabályok az Európai Unió jogában*. Complex, Budapest, 2006.

¹⁰² Ennek további részleteire a VII.1. fejezetben külön kitérek.

¹⁰³ OSZTOVITS András: Az alapszerződések változásai. In: OSZTOVITS András (szerk.) *Az Európai Unióról és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződések Magyarázata*. Complex Kiadó, Budapest, 2011. 1680.

¹⁰⁴ KALICZKA Alexandra: *A védekezéshez való jog érvényesíthetősége az Európai Unióban. Az adós eljárási alapjogainak védelme határon átnyúló végrehajtás során*. (Doktori értekezés) Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2013. 19.

kimondta, hogy az uniós jog tagállam általi bármilyen megsértésére, függetlenül attól, hogy az állam melyik szerve felelős a cselekményért vagy a mulasztásért. Ezt a megállapítását a későbbi gyakorlatában az alanyi kör vonatkozásában tovább részletezte, meghatározva a jogalkotó mellett, a közigazgatási szervek¹⁰⁵ és a végső fokon eljáró bíróságok felelősségét.

A jogerős bírói ítélettel okozott kár körében a *Köbler* ügy bírt nagy jelentőséggel. Az EUB ebben az ítéletében állapította meg, hogy a tagállamok kártérítési felelősségének elve, akkor is alkalmazandó, ha a kérdéses jogsértés végső fokon ítélező bíróság határozatából ered.

Az EUB – a korábbi, tagállami felelősség tárgyában hozott határozataihoz hasonlóan – három feltételt határozott meg a kártérítési felelősség megállapíthatóságához: a megsértett jogszabály jogokat állapít meg a magánszemélyek részére, a jogsértés kellően súlyos, és közvetlen ok-okozati összefüggés áll fenn az államot terhelő kötelezettség megsértése és a károsult felek által elszenvedett kár között.¹⁰⁶

Ebben a körben érdemes utalni *Léger* főtanácsnok álláspontjára, aki jól kiemelte a kártérítési felelősség megállapíthatóságának fontosságát. Álláspontja szerint „*ha egy legfelsőbb szintű bíróság határozata ellen a belső jog szerint jogorvoslattal nem lehet élni, akkor végső soron – in ultima ratio – kizárólag az állam felelősségének megállapítására irányuló kereset az egyedüli lehetőség a jogsértés orvoslására és a magánszemélyeknek a közösségi jogrendszerből eredő jogainak tényleges, megfelelő szintű bírósági védelmének biztosítására, amely kitétel nem vonatkozik a rendes bíróságok határozataira, mivel azok ellen a belső jog szerint lehet jogorvoslattal élni.*”¹⁰⁷ Az ítélet jelentőségét leginkább az mutatja, hogy az EUB ítélezési gyakorlata értelmében a *Köbler*-felelősség az egyetlen, uniós jog alapján általános érvennyel rendelkezésre álló jogorvoslat arra az esetre, ha az uniós jog megsértése a tagállami végső fokon eljáró bíróság ítéletéből ered.¹⁰⁸

A tagállami bíróság jogszabály-értelmezési, a tényállás illetve a bizonyítékok értékelése körében végzett tevékenysége merült fel kérdésként a *Traghetti* ügyben.¹⁰⁹ Az olasz

¹⁰⁵ Lásd például: *Hedley Lomas* ítélet, C-5/94, ECLI:EU:C:1996:205, *Schmidberger* ítélet, C-112/00, ECLI:EU:C:2003:333.

¹⁰⁶ *Köbler* ítélet 59.pont A *Köbler* ítélet részletes elemzését lásd: VARGA (2016)., KECSKÉS (2011) i. m. 756-779., továbbá VARGA Zsófia: A *Köbler*-doktrína magyarországi alkalmazása – A bírósági jogkörben az uniós jog megsértésével okozott kár megtérítésének gyakorlata. *Európai Jog* 2015/1. 1-24. [a továbbiakban: VARGA (2015).], illetve BORBÁS Beatrix: *A bírói hatalom kárfelelőssége*. HVG-ORAC, Budapest, 2014. 175-179.

¹⁰⁷ *Léger* főtanácsnok *Köbler* ügyre vonatkozó indítványa, C-224/01, ECLI:EU:C:2003:207. 38. pont.

¹⁰⁸ VARGA (2016) i. m. 265.

¹⁰⁹ *Traghetti* ítélet, C-173/03, ECLI:EU:C:2006:391.

szabályozás ugyanis kizárta az állam felelősségét – többek között – abban az esetben, ha az uniós jog megsértése az eljáró bíróság által végzett jogszabály-értelmezésből vagy a tényállási elemek és a bizonyítékok általa végzett értékeléséből eredt.

Az EUB ítéletében a *Köbler doktrína* védelmében nagyon határozott álláspontot fogadott el. Kiemelte, hogy a jogszabály-értelmezés, a tényállás és a bizonyítékok mérlegelése a bírói jogkör lényegéhez tartoznak, azok alapvető részei. Nem zárható ki, hogy az uniós jog nyilvánvaló megsértését a tagállami bíróság épp a téves jogszabály-értelmezésével valósítsa meg. Másrészt abban az esetben, ha az állam felelősségét a tényállás bíróság által történt értékelése miatt feltétlenül kizárnánk, a magánszemélyek nem élveznének semmilyen bírói jogvédelmet, ha a végső fokon eljáró bíróság nyilvánvaló tévedést követne el a tényállás jogi minősítésére vonatkozó felülvizsgálata során.¹¹⁰ Egyetértve a főtanácsnoki indítványban előterjesztett állásponttal hangsúlyozta, hogy a *Köbler* ítéletben megfogalmazott elv kiüresítését eredményezné, ha ilyen okok miatt kizárnák a tagállam felelősségét, az uniós jog legfelsőbb szinten eljáró bíróság általi megsértése miatt.¹¹¹

Az EUB későbbi joggyakorlatában tovább értelmezte a tagállami kártérítési felelősség megállapításának feltételeit, amely során több esetben megállapította, hogy a nemzeti szabályok a tényleges érvényesülés elvébe ütköznek. Az *A.G.M.-COS.MET* ítéletben – többek között – kiemelte, az uniós jog tényleges kártérítést ír elő, és nem teszi lehetővé, hogy a tagállami jogon alapuló bármely további feltétel rendkívül megnehezítse a kártérítéshez vagy egyéb reparációhoz való hozzájutást. *Varga Zsófia* felhívja a figyelmet arra, hogy az EUB gyakorlata az uniós joggal ellentétesnek ítélt minden olyan, a tagállami jogban a kötelezettségzegés tekintetében előírt feltételt, amely túlmutat az uniós jog kellően súlyos megsértésén. E körben kiemeli azokat az ügyeket, amelyek során olyan tagállami szabályokat értelmezett az EUB, amely károsult elvárható magatartására, a kártérítés formájára és összegére, a károkozó vétkességére vonatkoztak.¹¹² A tényleges érvényesülés elve alapján állapította meg az EUB, hogy a kártérítésnek nem feltétele a tagállamnak betudható uniós jogsértés EUB általi előzetes megállapítása.¹¹³

¹¹⁰ Uo. 33-41. pont.

¹¹¹ Léger főtanácsnok Traghetti ügyre vonatkozó indítványa, C-173/03, ECLI:EU:C:2005:602, 51. pont, Traghetti ítélet, C-173/03, ECLI:EU:C:2006:391, 36. pont.

¹¹² Varga (2015) i. m. 7-8.

¹¹³ Lásd ebben a vonatkozásban: Dillenkofer és társai ügyben hozott ítélet, C-178/94, C-179/94 és C-188/94-C-190/94, EU:C:1996:375, 28. pontját. Ebben az ügyben az EUB megállapította, hogy ha egy tagállam a meghatározott határidőn belül nem teszi meg az irányelv céljának megvalósításához szükséges intézkedéseket, az már önmagában is megfelelően súlyos jogsértésnek minősül. Az ügy részletes elemzését lásd: KECSKÉS

Nem szabad elfelejteni, hogy a kártérítési felelősség körében az EUB szinte valamennyi határozatában az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elve alapján vizsgálta a tagállamok kötelezettségét az EU-jog érvényesítése kapcsán. Egyetértek *Dougan* és *Varga* azon megállapításával, miszerint a Köbler-elv nem külön és kifejezetten kártérítéshez való jogot keletkeztet, hanem egy jogorvoslathoz való általános jogot, amelyet a tagállam bármely formában jogosult biztosítani. Minkét szerző úgy véli, hogy ez a megoldás a jogorvoslati és az eljárási autonómia újraértékelése.¹¹⁴

(2011) i. m. 740-742. Lásd továbbá: *Danske Slagterier* ügyben hozott ítélet, C-445/06, EU:C:2009:178, 37. pontját, *Transportes Urbanos y Servicios Generales* ügyben hozott ítélet, C-118/08, ECLI:EU:C:2010:39, 38. pontját. idézi: VARGA i. m. 7.

¹¹⁴ Michael DOUGAN: *The Francovich Right to Reparation: Reshaping the Contours of Community Remedial Competence*. EUROPEAN PUBLIC LAW, 2000/6. 103-128., VARGA (2016) i. m. 227.

3. Van-e lehetőség perújításra az Európai Unió Bírósága előzetes döntéshozatali eljárásban hozott határozatára hivatkozással?

A jogirodalomban és az EUB joggyakorlatában egyre gyakrabban merül fel az a kérdés, hogyha egy jogerős bírósági határozat az uniós jogba ütközik, akkor milyen jogorvoslatra van lehetőség. A Szakértői Javaslat az új polgári perrendtartás kodifikációjára (a továbbiakban: Szakértői Javaslat) erre vonatkozóan a perújítási okok kiegészítését javasolta. Vannak olyan álláspontok is, amelyek szerint – külön perújítási ok bevezetése nélkül – a régi és a hatályba lépett új eljárásjogi törvény szabályaiból egyaránt levezethető ez a rendkívüli jogorvoslat alkalmazhatósága. A kérdés jelentőségét mutatja az is, hogy az EUB előtt indult két előzetes döntéshozatali eljárás is érinti a magyar perújítás szabályait, továbbá a Kúriának az új Pp. jogértelmezési kérdéseivel foglalkozó konzultációs testülete is vizsgálta azok alkalmazhatóságát uniós jogsérelemre hivatkozással. A kérdés eldöntéséhez mindenképp azt kell tisztázni, hogy az EU-jog egyáltalán megköveteli-e, és ha igen, akkor milyen feltételekkel, hogy egy jogerős bírósági ítélettel lezárt ügyet az EUB-nek egy később született határozatára hivatkozással újratárgyaljanak.

3.1. Bevezetés: a szabályozás változásai

A Pp. hatféle okból teszi lehetővé a perújítási kérelem előterjesztését, amelyek közül öt perújítási okot a Pp. 393. §-a szabályoz, a hatodikról pedig a Pp. 396. §-a, valamint XXX. fejezete rendelkezik. A törvény tehát az 1952-es Pp. szabályozásához képest bővíti a perújítási okok körét, mégpedig azzal az esettel, amikor a perújítással támadott ítélet az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett, az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezményben (a továbbiakban: EJEE) vagy annak kiegészítő jegyzőkönyveiben meghatározott valamely jog megsértésén alapul, és utóbb az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) e jogsértést megállapította. Az új perújítási ok bevezetését az indokolta, hogy a sérelmet szenvedett fél jogsérelmének orvoslása érdekében az EJEB által megítélt igazságos elégtételen kívül annak biztosítása is szükséges, hogy a fél lehetőleg ugyanolyan helyzetbe kerüljön, mint amilyen helyzetben az EJEE megsértését megelőzően volt.¹¹⁵

¹¹⁵ A kérdéskörrel kapcsolatban részletesebben lásd: GOMBOS Katalin: A perújítás újraszabályozásának kérdései európai jogi, alapjogi összefüggésben – Adalékok a polgári perrendtartás rekodifikációjához. In: GELLÉN Klára - GÖRÖG Márta (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Szabó Imre 65. születésnapjára*, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2016. 156-166. [a továbbiakban: GOMBOS (2016a)].

A Pp. kodifikáció során felmerült, hogy a törvény ne csak az EJEB, hanem az EUB határozatához kapcsolódóan is biztosítson perújítási lehetőséget, tehát a perújítási okok köre bővüljön az EUB határozatával, ezt azonban a kodifikációs folyamat során végül elvetették.¹¹⁶

Kérdésként vehető fel ugyanakkor, hogy külön perújítási lehetőség biztosításának hiányában közvetlenül a Pp.-ben szereplő perújítási okok alapján az EUB előzetes döntéshozatali eljárásban hozott döntésére hivatkozással sor kerülhet-e perújítási kérelem előterjesztésére. A kérdés nem elméleti, a joggyakorlatban ugyanis több esetben felmerült már problémaként, hogy ha egy jogerős ítélet téves uniós jogi jogszabály-értelmezésen alapul, miként lehet e jogalkalmazási hibát orvosolni. Különösen élesen fogalmazódik meg ez a kérdés, ha egy az alapügy befejezéséhez képest később született EUB-i ítélet által adott értelmezés folytán állapítható meg a jogsérelem, és ez a jogerősen lezárt ügyben okozott jogsérelem legfeljebb az ügy újratárgyalásával lenne orvosolható. Ez a probléma az EUB és a magyar bíróságok joggyakorlatában egyaránt megjelent.

3.2. Az EUB joggyakorlata

Az EUB joggyakorlatában kimunkált tényleges érvényesülés elve alapján a tagállami eljárási szabályok nem tehetik lehetetlenné vagy rendkívül nehézé az uniós jogrend által biztosított jogok érvényesítését. Ennek vizsgálatakor ugyanakkor az EUB szerint azokat az alapelveket is figyelembe kell venni, amelyek a bírósági rendszer alapjául szolgálnak, mint például a védelemhez való jog, a jogbiztonság elve és az eljárás szabályos lefolytatásának elve.¹¹⁷ Egy uniós jogba ütköző jogerős bírósági határozat felülvizsgálhatóságánál két elv szembenállását láthatjuk, egyrészt az uniós jog tényleges érvényesülésének elve, másrészt pedig a jogbiztonság elve – és azon belül az anyagi jogerő negatív hatása: a *res iudicata* jogintézménye –, ami az uniós jog alapvető jogelveinek egyike szintén.

Az EUB több előzetes döntéshozatali eljárásban is foglalkozott ezzel a kérdéssel, – többek között – a következő közigazgatási és polgári jogvitákat is érintő ügyekben vizsgálta az uniós jogba ütköző jogerős határozatok bírósági felülvizsgálatával: *Ciola*,¹¹⁸ *Kühne & Heitz*,¹¹⁹

¹¹⁶ WALLACHER Lajos: Perújítás. In: WOPERA Zsuzsa (szerk.): *A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magyarázata*. Wolters Kluwer, Budapest, 2017. 502.

¹¹⁷ Van Schijndel ítélet, C-430/93, ECLI:EU:C:1995:441, 19. pont.

¹¹⁸ Ciola ítélet, C-224/97, ECLI:EU:C:1999:212.

¹¹⁹ Kühne & Heitz ítélet C-453/00, ECLI:EU:C:2004:17.

Wells,¹²⁰ *Kapferer*,¹²¹, *i-21 Germany*,¹²² *Lucchini*,¹²³ és *Willy Kempter*¹²⁴. Az utóbbi évek gyakorlatából említhető még az *Impresa Pizzarotti*¹²⁵ és a *Târșia*¹²⁶ ítélet, illetve a magyar kezdeményezésre indult *Hochtief* ügy is.¹²⁷

Az EUB joggyakorlatából általánosságban az a következtetés vonható le, hogy az EU-jog nem követeli meg a tagállamoktól, hogy az eljárásjoguk tartalmazzon bármilyen speciális rendelkezést az uniós jog téves értelmezésén alapuló jogerős ítéletek hatályon kívül helyezésére vagy az ilyen ügyek újratárgyalására. Az állandó ítélkezési gyakorlat szerint a jogbiztonság elve és annak megnyilvánulási formája: a *res iudicata* elve elsődleges fontosságú az Európai Unió jogrendjében.¹²⁸ Ezt az álláspontot fogalmazta meg egyértelműen az EUB többek között a *Kapferer* ítéletben, amikor úgy határozott, hogy az uniós jog nem írja elő a tagállami bíróságnak, hogy eltérjen a bírósági határozatokat jogerőre emelő belső eljárási szabályok alkalmazásától, még akkor sem, ha ez lehetővé tenné az uniós joggal összeegyeztethetetlen nemzeti helyzet orvoslását.¹²⁹ Az *Impresa Pizzarotti* ítéletben hasonlóképpen megállapította, hogy az uniós jog nem követeli meg, hogy valamely bírósági szervnek főszabály szerint vissza kell vonnia a jogerőre emelkedett határozatát az uniós jog releváns rendelkezése EUB által elfogadott értelmezésének figyelembevételére céljából.¹³⁰

Készült egy 27 tagállamra kiterjedő felmérés, amely azt vizsgálta, hogy milyen jogorvoslati lehetőségek vannak a nemzeti jogrendszerekben arra az esetre, ha a jogerős ítélet az uniós jog téves jogértelmezésén alapul. A kutatás eredményeként két vizsgálati jelentést is közzétettek (az egyiket az EUB), mindkettő arra megállapításra jutott, hogy ilyen jogorvoslat biztosítására vonatkozó kötelezettség a tagállamokat nem terheli.¹³¹

A joggyakorlatból és a vizsgálati jelentésből az állapítható meg, hogy két esetben van kivétel a fenti főszabály alól. Az egyik ilyen kivétel – amire legtöbbször a magyar

¹²⁰ Delena Wells ítélet, C-201/02, ECLI:EU:C:2004:12.

¹²¹ Kapferer ítélet, C-234/04, ECLI:EU:C:2006:178.

¹²² i-21 Germany ítélet, C-422/04, ECLI:EU:C:2004:836.

¹²³ Lucchini ítélet, C-119/05, ECLI:EU:C:2007:434.

¹²⁴ Willy Kempter ítélet, C-2/06, ECLI:EU:C:2008:78.

¹²⁵ Impresa Pizzarotti ítélet, C-213/13, EU:C:2014:2067.

¹²⁶ Târșia ítélet, C-69/14, EU:C:2015:662.

¹²⁷ Hochtief ítélet, C-620/17, ECLI:EU:C:2019:630.

¹²⁸ Lásd például: Eco Swiss ítélet, C-126/97, EU:C:1999:269, 46. pont.

¹²⁹ Eco Swiss ítélet, C-126/97, 46. és 47. pont; Kapferer-ítélet, EU:C:2006:178, 20. és 21. pont; Fallimento Olimpiclub ítélet, C-2/08, EU:C:2009:506, 22. és 23. pont; Asturcom Telecomunicaciones ítélet, C-40/08, EU:C:2009:615, 35–37. pont, valamint Bizottság kontra Szlovákia ítélet, C-507/08, EU:C:2010:802, 59. és 60. pont.

¹³⁰ Impresa Pizzarotti ítélet, 60. pont.

¹³¹ Stanislaw BIERNAT et al: *Consequences of Incompatibility with EC Law for Final Administrative Decisions and Final Judgments of Administrative Courts in the Member States*. Varsó, 2008. 23-24.

jogirodalomban és a perújítási kérelmekben is hivatkoznak – a *Kühne & Heitz* ügyben kifejtett jogi álláspont.

Az 1986 és 1987 közötti időszakban egy holland gazdasági társaság, a *Kühne & Heitz* darabolt baromfit exportált harmadik országokba. A holland vámhatóságokhoz benyújtott nyilatkozataiban ezt az árut a közös vámtarifa 3 („láb és részei egyéb baromfiból”) alszáma alá tartozóként jelölte meg. A nyilatkozatok alapján a vámhatóság az említett alszámnak megfelelő export-visszatérítéseket engedélyezett, és az összeg kifizetése is megtörtént. A vámhatóság egy későbbi ellenőrzés során más alszám alá sorolta az említett árut és az export-visszatérítés visszafizetésére kötelezte a társaságot. A holland társaság a határozattal szemben panasszal élt, amelyet a vámhatóság elutasított, ezt követően újabb jogorvoslatot nyújtott be, azonban a bíróság 1991. november 22-én kelt ítéletével elutasította fellebbezését arra való hivatkozással, hogy a szóban forgó áru nem tartozott a 3. alszám értelmében vett „láb” fogalma alá. Az említett ügyben a *Kühne & Heitz* nem kérte, hogy a bíróság előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményezzen az EUB előtt.

Ezt követően egy másik export ügyben¹³² az EUB kimondta, hogy egy olyan láb, amelyhez a hát egy darabja is hozzátartozik, a régi Nomenklátúra 3-as alszáma szerinti lábnak minősül, amennyiben az említett hátdarab nem megfelelő nagyságú ahhoz, hogy a termék lényeges jellemzőjét képezhesse. Erre az ítéletre hivatkozással *Kühne & Heitz* a holland vámhatóságnál kérte a téves besorolás miatti magasabb visszatérítések kifizetését. A vámhatóság a korábbi határozatát fenntartotta, ami ellen a társaság ismét fellebbezést nyújtott be a bírósághoz. A fellebbezés elbírálása során a holland bíróság felfüggesztette az eljárást és előzetes döntéshozatal iránti kérelmet terjesztett elő. A holland bíróság megkeresésének központi kérdése arra irányult, hogy a közigazgatási szerv köteles-e az erre irányuló kérelem alapján a jogerős határozatot felülvizsgálni annak érdekében, hogy figyelembe vegye valamely releváns uniós jogi rendelkezésnek az EUB által utóbb adott értelmezését.

A felvetett jogkérdésben két elv szembenállása figyelhető meg. Egyfelől az uniós joghoz tartozó területeken a tagállami hatóságokat köti a lojális együttműködés elve. Az említett elv szerint a Szerződésekből és az Unió intézményeinek intézkedéseiből eredő kötelezettségek teljesítésének biztosítása érdekében a tagállamok megteszik a megfelelő általános vagy

¹³² Voogd Vleesimport en –export BV ítélet, C-151/93, ECLI:EU:C:1994:365.

különös intézkedéseket, és tartózkodnak minden olyan intézkedéstől, amely veszélyeztetheti az Unió célkitűzéseinek megvalósulását.¹³³

Másfelől viszont a jogbiztonság elve – és azon belül az anyagi jogerő negatív hatása, a *res iudicata* jogintézménye – az uniós jog alapvető jogelveinek egyike. A jogerő áttörését célzó eljárás lehetőségének túlzott kiterjesztése a jogbiztonság és a jogerős ítéletek véglegességének követelménye szempontjából káros következményekkel járhat. Ezt fejezi ki a *Köbler* ügyben hozott ítélet is, amelyben hangsúlyozta az EUB: „[a]nnak érdekében, hogy biztosítva legyen mind a jog, mind a jogviszonyok stabilitása, illetve az igazságszolgáltatás megfelelő működése, fontos, hogy ne lehessen többé vita tárgyává tenni azokat a bírósági határozatokat, amelyek jogerőre emelkedtek a rendelkezésre álló jogorvoslatok kimerülését, vagy az azok előterjesztésére nyitva álló határidők leteltét követően.”¹³⁴ A kérdés megválaszolása azt is eldönti, hogy az EUB határozat időbeli hatályának mekkora a terjedelme, és erre való hivatkozással – külön eljárásban – megváltoztatható-e egy jogerős határozat. Kiterjed-e a hatása a már jogerősen lezárt jogviszonyokra, van-e bármilyen lehetőség az ilyen ügyek újratárgyalására az uniós jog megfelelő érvényesülése érdekében.

A *Kühne & Heitz* ügyben az EUB végül arra a megállapításra jutott, hogy a jogbiztonság elve bizonyos esetekben korlátozottan érvényesül. A közigazgatási határozat meghozatalára illetékes közigazgatási szerv a lojális együttműködés elve alapján köteles felülvizsgálni határozatát és négy feltétel teljesülése esetén köteles azt visszavonni. Először is, a tagállami jog alapján a közigazgatási szervnek hatáskörrel kell rendelkeznie a határozat visszavonására. A második feltétel azt írja elő, hogy az adott határozat valamely végső fokon eljáró tagállami bíróság ítélete nyomán vált jogerőssé. Harmadszor, az említett ítélet – az EUB azt követő ítélkezési gyakorlatára tekintettel – az uniós jog olyan téves értelmezésén alapul, amelyet anélkül fogadtak el, hogy előzetes döntéshozatal céljából az EUB-hez fordultak volna. Negyedszer, az érintett személy azt követően, hogy tudomására jutott az említett ítélkezési gyakorlat, haladéktalanul a közigazgatási szervhez fordult.¹³⁵

¹³³Ebben az értelemben lásd: Bizottság kontra Belga Királyság ügyben hozott ítélet C-85/85, ECLI:EU:C:1986:129, 22. pontját, El Dridi ítélet, C-61/11, ECLI:EU:2011:268, 56. pontját.

¹³⁴*Köbler* ítélet C-224/01, EU:C:2003:513, 38. pont. Lásd még: *Eco Swiss* ítélet, C-126/97, ECLI:EU:C:1999:269, 46. pont.

¹³⁵ *Kühne & Heitz* ítélet, C-453/00, ECLI:EU:C:2004:17, 28. pont.

A *Willy Kempter* ügy¹³⁶ sok szempontból kapcsolódik az előzőekben ismertetett jogkérdéshez. Az EUB a *Kühne-feltételek* harmadik elemét értelmezve kifejtette, hogy az két szorosan összefüggő tényezőn – az uniós jog téves értelmezésén és az előzetes döntéshozatali eljárás (előterjesztési kötelezettség ellenére való) mellőzésén – alapul. Ezért nem szükséges, hogy az alapügy felperese a határozat ellen benyújtott jogorvoslati kérelmében az uniós jogra kifejezetten hivatkozzon.

A második kérdés arra vonatkozott, hogy a *Kühne-feltételeken* kívül az uniós jog előír-e valamilyen határidőt a jogerős, az uniós joggal ellentétes közigazgatási határozat felülvizsgálatára és kijavítására irányuló kérelem előterjesztésére. Ez lényegében a negyedik feltétel tartalmára vonatkozik, amely szerint az érdekeltnek az EUB ítélezési gyakorlatáról történt tudomásszerzést követően *haladéktalanul* a közigazgatási szervhez kell fordulnia. Az EUB ebben a körben pontosítva a negyedik feltételt kifejtette, hogy az uniós jog semmilyen konkrét határidőt nem állapít meg a felülvizsgálatra irányuló kérelem előterjesztésére. Ugyanakkor az EUB joggyakorlatában a jogbiztonság érdekében az észszerű mértékben meghatározott jogvesztő jellegű keresetindítási határidők uniós joggal való összeegyeztethetőségét elismerte.¹³⁷ Ebből következően a tagállamoknak lehetőségük van arra, hogy a kérelem előterjesztésére vonatkozó észszerű határidőt határozzanak meg, összhangban tényleges érvényesülésre és egyenértékűsége vonatkozó uniós jogelvekkel.¹³⁸

Ez az ítélet tehát a közigazgatási szerveket terhelő, arra irányuló kötelezettségre vonatkozik, hogy – a fent felsorolt feltételek teljesülése esetén – felülvizsgálják a jogerős közigazgatási határozatokat az EUB által utóbb adott értelmezés figyelembevételére érdekében. E kivétel azonban csak jogerős *közigazgatási határozatok*, nem pedig bírósági határozatok felülvizsgálatára irányuló kötelezettséget tartalmaz. Még ha a *Kühne & Heintz* ügyben tett megállapítást kiterjesztően, a bírósági eljárásra is értelmezzük (a Hochtief ügyben a felperes erre hivatkozott), akkor is hiányozna egy feltétel, mégpedig az első, miszerint a tagállami jog alapján hatáskörrel is kell rendelkezni a jogerős határozat visszavonására. Márpedig a magyar perújítási szabályok – ahogy az a későbbiekben kifejtésre kerül – a jogerős ítélet ténybeli, nem pedig jogértelmezési hibáinak orvoslására szolgálnak. Ebből kifolyólag perújítás keretében egy magyar bíróságnak nincs hatásköre egy

¹³⁶ Willy Kempter ítélet, C-2/06, ECLI:EU:C:2008:78.

¹³⁷ Emmott ítélet C-208/90, ECLI:EU:C:1991:333, 16. pont; Palmisani ítélet, C-261/95, ECLI:EU:C:1997:351, 28. pont; Grundig Italiana ítélet, C-255/00, ECLI:EU:C:2002:525, 34. pont

¹³⁸ Willy Kempter ítélet, C-2/06, ECLI:EU:C:2008:78, 55-60. pont

jogerősen lezárt ügy újratárgyalására arra hivatkozással, hogy az téves jogértelmezésen alapul.

A másik kivételt a *Lucchini* ügyben állapította meg az EUB. Ebben az ítéletében az uniós joggal ellentétesnek mondta ki a *res iudicata* elvét megállapító nemzeti jogi rendelkezés alkalmazását. Ennek indoka az volt, hogy e rendelkezés alkalmazása akadályozta az uniós jog megsértésével nyújtott állami támogatás visszatéríttetését, amelynek a közös piaccal való összeegyeztethetlenségét egy jogerőssé vált korábbi Európai Bizottsági határozat megállapította.¹³⁹ Az e kivétel mögött meghúzódó indok az volt, hogy mivel a nemzeti határozatot a tagállamok és az Európai Unió közötti hatáskörmegosztás megsértésével fogadták el, az egyértelműen jogellenes volt, és ennél fogva soha nem emelkedhetett volna jogerőre.¹⁴⁰ Az EUB az *Impresa Pizzarotti* ítéletében később külön kiemelte a *Lucchini* ítélet kivételes jellegét, megjegyezve, hogy annak elfogadására a fent említett hatáskörmegosztás rendkívül sajátos körülményei között került sor.¹⁴¹

Kivételes körülményektől eltekintve tehát az EUB soha nem követelte meg, hogy az uniós jog tényleges érvényesülésének elve alapján figyelmen kívül hagyják a határozatok jogerejét. Ennél fogva nem áll fenn a jogerős ítéletek felülvizsgálatára irányuló általános kötelezettség az uniós jog, illetve közelebbről az EUB határozatainak hatékony érvényesítése érdekében.¹⁴²

A Székesfehérvári Törvényszék által kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárásban az EUB szintén erre a megállapításra jutott.¹⁴³ Ugyanakkor továbbra is megjegyezte, hogy ha az alkalmazandó belső eljárási szabályok lehetővé teszik a tagállami bíróság számára, hogy bizonyos feltételek mellett visszavonjon egy jogerőre emelkedett határozatot annak érdekében, hogy az a határozat nyomán kialakult helyzetet a nemzeti joggal összeegyeztethetővé tegye, e feltételek teljesülése esetén az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés követelményének megfelelően e lehetőségnek érvényesülnie kell abból a célból, hogy a helyzet uniós joggal való összeegyeztethetőségét helyreállítsák.¹⁴⁴ Ennek a kérdésnek az eldöntését az EUB az előterjesztő bíróságra hagyta, ezért a továbbiakban az

¹³⁹ *Lucchini* ítélet C-119/05, EU:C:2007:434, 63. pont.

¹⁴⁰ Bobek főtanácsnok Călin ügyre vonatkozó indítványa, C-676/17, ECLI:EU:C:2019:94, 81-84. pont.

¹⁴¹ *Impresa Pizzarotti* ítélet 61. pont.

¹⁴² Uo. 80. pont.

¹⁴³ *Hochtief* ítélet, C-620/17, 55-56. pont.

¹⁴⁴ Uo. 60. pont.

először a magyar joggyakorlatot és a perújítási szabályok rendszerét, alkalmazhatóságát kell megvizsgálni.

3.3. A magyar joggyakorlat

A magyar bírói gyakorlatban is volt példa arra, hogy a perújító fél az EUB egy határozatára alapítottan kérte a per újratárgyalását.

A Györi Ítéltábla az EUB C-213/13. számú *Impresa Pizzarotti* ítéletében foglaltakra hivatkozva megállapította, hogy az uniós jog nem írja elő a tagállami bíróságnak, hogy eltérjen a bírósági határozatokat jogerőre emelő belső eljárási szabályok alkalmazásától még akkor sem, ha ez lehetővé tenné az uniós joggal összeegyeztethetetlen tagállami helyzet orvoslását. Az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének érvényesítése érdekében a tagállami bíróság az alapügyben hozott jogerős határozatot az uniós szabályozással való összeegyeztethetőség helyreállítása érdekében azokkal feltételekkel vonhatja vissza, amelyek teljesülése esetén az alkalmazandó belső eljárási szabályok lehetővé teszik a tagállami bíróság számára, hogy a jogerős határozatot a nemzeti joggal való összeegyeztethetőség érdekében visszavonja. Megállapítható tehát, hogy az uniós jog a tényleges érvényesülés és az egyenértékűség elveinek érvényre juttatása mellett is csak a nemzeti eljárási jog feltételeinek teljesülése esetén teszi lehetővé az anyagi jogerő áttörését az uniós jog megsértése esetén is. A tagállami eljárási jog feltételei ehhez azonban [1952-es Pp. 260. § (1) bekezdés *a*) pont] a határozat szerint nem teljesültek.¹⁴⁵

Hasonlóan foglalt állást a Fővárosi Törvényszék is, amikor kimondta: jogkérdésben nincs helye perújításnak, így a jogerős (alapperbeli) ítélet után meghozott EUB C-446/15. számú ügyre (*Signum ügy*) való hivatkozás nem foghat helyt, nem szolgálhat perújítás alapjaként.¹⁴⁶

3.3.1. A perújítás

Az EUB gyakorlata a fentiekből is kitűnően nem zárja ki, de alapvetően nem is írja elő, hogy a tagállami szabályozás jogorvoslatot biztosítson az uniós jogba ütköző jogerős határozatok felülvizsgálatára. Ha tehát van ilyen tagállami szabályozás, akkor természetesen sor kerülhet annak alkalmazására. A kérdés csak az, hogy a magyar polgári perrendtartás jogorvoslati rendszeréből levezethető-e a jogerős ítéletek hatályon kívül helyezése abból az okból, hogy azok az uniós jog téves alkalmazásán, illetve értelmezésén alapulnak.

¹⁴⁵ Györi Ítéltábla Gf.I.20.266/2017/10/I. számú végzés.

¹⁴⁶ Fővárosi Törvényszék Kpkf. 12. 670564/2018/2. számú végzés, 10.Kpkf.670.499/2018/2. számú végzés.

A perújítást a legfontosabb ismérvei alapján úgy határozhatjuk meg, mint a jogerős ítéletek és ítélet hatályú határozatok elleni, nem fellebbviteli jellegű, rendkívüli perorvoslatot, amely csak a törvényben meghatározott okok alapján vehető igénybe. A Pp. 393. §-a ötféle okból teszi lehetővé a perújítást. Ez a felsorolás kiegészül az eredményes alkotmányjogi panasz esetén alkalmazható speciális perújítással (Pp. 427. §). A perújítás alapjául szolgáló lehetséges perújítási okok tehát a következők: 1. az el nem bírált tény, bizonyíték, illetve jogerős bírói vagy más hatósági határozat [Pp. 393. § *a*) pont], 2. a bűncselekmény [Pp. 393. § *b*) pont], 3. az EJEB ítélete [Pp. 393. § *c*) pont], 4. a *res iudicata* [Pp. 393. § *d*) pont], 5. a hirdetményi kézbesítés szabályainak megsértése [Pp. 393. § *e*) pont], 6. az eredményes alkotmányjogi panasz (Pp. 427. §).

Ezek közül a lehetséges perújítási okok közül a Pp. 393. § *b*), *c*), *d*) és *e*) pontja, valamint a Pp. 427. §-a alapján az EUB előzetes döntéshozatali eljárásban hozott határozatára hivatkozással kizárt a perújítási kérelem előterjesztése, ez minden további vizsgálat nélkül megállapítható. Kizárólag annak vizsgálata merülhet fel, hogy az EUB határozata olyan, a Pp. 393. § *a*) pontjában említett el nem bírált határozatnak minősülhet-e, amely alapot adhat a perújításra.

3.3.2. Az el nem bírált határozat mint a perújítás lehetséges alapja

A Pp. 393. §-ában és 427. §-ában rögzített szabályok értelmében a perújítás alapvetően ténybeli természetű okok miatt, az alapeljárás ténybeli hibáinak kiküszöbölése érdekében, illetőleg a perújítási kérelem előterjesztője által elszenvedett alapjogi sérelem vagy bizonyos lényeges eljárási szabálysértések orvoslása céljából vehető igénybe. Jogkérdésben, az anyagi jogi szabályok téves alkalmazása, vagy a Pp. 393. §-ában nem említett eljárási szabálysértések miatt perújításnak nincs helye.¹⁴⁷ Erre akkor sincs lehetőség, ha a perben felmerült jogkérdésben a Kúria időközben eltérő tartalmú iránymutatást fogadott el, vagy jogegységi határozatot hozott.¹⁴⁸ Az ügy érdemére kiható jogalkalmazási hibák orvoslására ugyanis a rendkívül perorvoslatok közül nem a perújítás, hanem a Pp. XXIX. fejezetében szabályozott felülvizsgálat szolgál. Nem ad alapot a perújítási kérelem előterjesztésére az sem, ha a jogerős ítélet alapjául szolgáló jogszabályok időközben megváltoztak.¹⁴⁹ Az alapügyben alkalmazott jogszabály alkotmányellenességét állítva – a Pp. 427. § (2) bekezdés

¹⁴⁷ Az 1952-es Pp. alkalmazása során e vonatkozásban kialakult bírói gyakorlat változatlanul iránymutatónak tekinthető. Lásd: BH 1996.69., BH 1985.46.

¹⁴⁸ EBH 2000.370., BH 1978.350., KGD 2002.130.

¹⁴⁹ BH 1996.3., KGD 1994.211.

a) pontjában említett esetkörön kívül – szintén nincs lehetőség perújítási kérelem előterjesztésére.¹⁵⁰

A szabályozás ténybeli alapon határozza meg a perújítási okok közül a *nóvum* esetkörét, amely akkor teszi lehetővé az ügy újratárgyalását, ha a fél olyan tényre vagy bizonyítékra, illetőleg olyan jogerős bírói vagy más hatósági határozatra hivatkozik, amelyet a bíróság a perben nem bírált el, feltéve, hogy az – elbírálás esetén – reá kedvezőbb határozatot eredményezett volna. Az 1952-es Pp. perújításra vonatkozó XIII. Fejezete, az annak nyomán kialakult bírói gyakorlat,¹⁵¹ valamint a jogirodalom¹⁵² is egyértelmű abban a kérdésben, hogy a perújításnak ez az alapesete arra irányul, hogy a jogerős ítélet ténybeli hibáit kiküszöbölje. Ebből kifolyólag egy jogerős bírói vagy más hatósági határozat – hasonlóan az el nem bírált új tényhez és bizonyítékhoz – csak akkor adhat alapot perújításra, ha az abban foglalt megállapítások alkalmasak az alapperbeli ítéleti tényállásnak az ügy érdemére kiható megváltoztatására.

A jogerős bírói vagy más hatósági határozat az ítélkezési gyakorlat szerint általában akkor alapozhatja meg a perújítási kérelem előterjesztését, ha olyan kérdésre vonatkozik, amely az alapper előkérdése volt. Az ítéletnek vagy más határozatnak tehát az alapügyben eldöntendő kérdéssel szoros, az érdemi döntésre kiható összefüggésben kell állnia.¹⁵³ Ilyen – a perújításra alapot adó – határozat lehet például a közös tulajdon megszüntetése iránt folyamatban volt alapper befejezését követően hozott jogerős közigazgatási határozat, amely megsemmisítette a közös tulajdon természetbeni megosztását engedélyező korábbi közigazgatási határozatot.¹⁵⁴ A perújítás alapjául szolgálhat az apaság vélelmét megdöntő

¹⁵⁰ KGD 2006.15.

¹⁵¹ A perújítás az alapeljárás ténybeli hibáinak és nem az esetleges jogalkalmazási hibáinak a kiküszöbölésére szolgál (BDT 2008.1731). Jogkérdésben perújítás nem kezdeményezhető (EBH 2000.371., BH 1996.430., BH 1986.519.), a kérelem elutasításának van helye, ha az a jogerős ítélet jogi álláspontját támadja (BH 1996.605). A bírói gyakorlat alapján azonos tényállású más ügyben – felülvizsgálati eljárásban – hozott jogerős ítélet nem szolgálhat perújítás alapjául.

¹⁵² A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény (Bsz.) 42. § (1) bekezdése értelmében a jogegységi határozat a bíróságokra nézve kötelező, nem minősül ugyanakkor olyan bírói határozatnak, amelyet perújítási oknak lehetne tekinteni. Az egységes bírói jogalkalmazás érdekében hozott jogegységi határozat ugyanis jogkérdésben foglal állást, a perújítással támadni kívánt jogerős ítélet ténybeli megalapozottságát nem érintheti (EH 2000.370.) a Pp. rendelkezései és a következetes bírói gyakorlat szerint pedig jogkérdésben nincs helye perújításnak. BEREZKY Sára: *Perújítás a polgári perben*. Bírói gyakorlat füzetek 6. Opten Kiadó, Budapest, 2013. 66-67. Lásd még: KENGYEL (2012) i. m. 406., KISS Daisy: *A polgári per titkai – Kérdések és válaszok a polgári perrendtartás Általános Részéből*. (2. kiadás), HVG-ORAC, Budapest, 2009. 766., KÖRÖS András: Perújítás. In: PETRIK Ferenc (szerk.): *Polgári Eljárásjog – Kommentár a gyakorlat számára*. HVG-ORAC, Budapest, 2010. 14.

¹⁵³ NÉMETH János: *Rendkívüli perorvoslatok a magyar polgári eljárásjogban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 151-153.

¹⁵⁴ NÉMETH János - KISS Daisy (szerk.): *A polgári perrendtartás magyarázata 1-2.*, Complex, Budapest, 2010. 969.

jogerős ítélet is, ha az alapperben a közös tulajdon megszüntetése miatt a vélelmezett apának járó megváltási árat a tulajdonostárs házastársak közös kiskorú gyermekének bentlakására figyelemmel csökkentett összegben határozták meg.¹⁵⁵

Az azonos vagy hasonló tényállású másik ügyben hozott jogerős ítélet azonban nem lehet a perújítás alapja akkor sem, ha a másik ügyben az alapperben is alkalmazott jogszabályt eltérően értelmezték.¹⁵⁶ Az ellenkező felfogás ugyanis valójában jogkérdésben tenné lehetővé a perújítást, a jogértelmezési, jogalkalmazási hibák kiküszöbölésére viszont a rendkívüli perorvoslatok közül nem a perújítás, hanem a felülvizsgálat szolgál. Ugyanezen okból nem lehet jogegységi döntésre hivatkozással sem perújítási kérelmet előterjeszteni.¹⁵⁷

3.3.3. Az előzetes döntéshozatali eljárás jellege és célja a perújítás szempontjából

Az előzetes döntéshozatali eljárás, – amelyet az EUSz 19. cikk (3) bekezdés *b*) pontja és az EUMSZ 267. cikke szabályoz –, az Európai Unió jogának alapvető intézménye. Célja az uniós jog egységes értelmezésének és alkalmazásának azáltal történő biztosítása, hogy olyan eszközt nyújtson a tagállami bíróságoknak, amely lehetővé teszi számukra, hogy előzetes döntéshozatal céljából az EUB-hez forduljanak olyan kérdésekkel, amelyek az uniós jog értelmezésére vagy az uniós intézmények, szervek vagy hivatalok által elfogadott jogi aktusok érvényességére vonatkoznak.

Az EUB az előzetes döntéshozatali eljárás során a másodlagos uniós jog értelmezéséről és érvényességéről, továbbá a Szerződések, vagyis az elsődleges uniós jog értelmezéséről dönt. Az EUB előzetes döntéshozatali eljárás során hozott határozata csak az ügyben érintett felekre terjed ki, tehát relatív hatályú, főszabály szerint nincs az ügyön túlmutató, mindenki másra kiterjedő erga omnes hatálya. Az EUB joggyakorlata alapján nem beszélhetünk precedens rendszerről, az EUB döntései nem képezik az uniós jogforrási hierarchia részét.

Az EUB-nak az előzetes döntéshozatali eljárás során hozott határozata jellegét tekintve leginkább a Kúria jogegységi, illetve az elvi bírósági határozatához hasonlítható.¹⁵⁸ Az EUB ítélet időbeli hatályát érintő ítélkezési gyakorlat szerint az az „értelmezés, amelyet a Bíróság az EUMSZ 267. cikk alapján ráruházott hatáskör alapján valamely közösségi jogszabályra vonatkozóan kifejt, szükség esetén megmagyarázza és pontosítja e szabály jelentését és terjedelmét, amely szerint azt a hatálybalépésének időpontjától értelmezni és alkalmazni

¹⁵⁵ BH 1988.344.

¹⁵⁶ BH 1997.538., KGD 2007.186.

¹⁵⁷ KGD 2002.130.

¹⁵⁸ Ezzel a kérdéssel a későbbiekben a 3.5. fejezetben is foglalkozom.

kell, illetőleg értelmezni és alkalmazni kellett volna. Más szóval az előzetes döntéshozatali eljárásban hozott ítélet nem konstitutív, hanem tisztán deklaratív jellegű.”¹⁵⁹ „Az így értelmezett szabályt a bíróság alkalmazhatja és alkalmaznia kell.”¹⁶⁰

3.3.3.1. Az érvénytelenségről döntő határozat hatálya

Abban az esetben, ha az EUB az előzetes döntéshozatali eljárás során egy uniós jogszabályt érvénytelennek nyilvánít, akkor az a megkeresést előterjesztő bíróság előtti ügyben nem alkalmazható. Ez a határozat így formailag relatív hatályú, következményei csak a megkereső bíróság számára kötelezőek. Az EUB ugyanakkor úgy ítélte meg, hogy az érvénytelenséget kinyilvánító határozat „elégletes indokot szolgáltat” más ügyben eljáró tagállami bíróság számára is, hogy a szabályt érvénytelennek tekintse (*ICC-formula*).¹⁶¹ Ez viszont nem jelenti azt, hogy további előzetes döntéshozatali eljárást más bíróságok már nem kezdeményezhetnek ebben a kérdésben, azonban ha a korábban adott válasz kellően érthető és világos, akkor annak alkalmazásától nem lehet eltekinteni.

3.3.3.2. Az uniós jog értelmezéséről döntő határozat hatálya

Amikor az EUB az előzetes döntéshozatali eljárás során az uniós jog értelmezéséről dönt, akkor a vitássá tett rendelkezést az adott ügy ténybeli és jogi keretei, a tagállami bíróság által előterjesztett kérdések alapján vizsgálja. Az EUB értelmezése szükségszerűen kontextusfüggő, mert a döntés meghozatala során tekintettel kell hogy legyen a tagállami bíróság által felvázolt tényállás elemeire is. A megkereső bíróság kötve van az EUB ítéletéhez, az abban adott értelmezést köteles alkalmazni az alapeljárás eldöntésekor. Az uniós jog értelmezése körében hozott határozatnak ugyanakkor nincs erga omnes hatálya, az nem köti a többi tagállami bíróságot, ilyen kötelezettséget az EUB sem állapított meg a gyakorlatában. Ahogy arra *Bobek* főtanácsnok is felhívja a figyelmet egy magyar ügyben előterjesztett indítványában,¹⁶² az állandó ítélkezési gyakorlatnak megfelelően az EUB által hozott előzetes döntéshozatali határozat az *alapügy* elbírálásánál a tagállami bíróságra nézve kötelező erejű az uniós intézmények jogi aktusainak értelmezését vagy érvényességét

¹⁵⁹ Pohl-ítélet, C-429/12, EU:C:2014:12, 30. pont, valamint az ott hivatkozott ítélkezési gyakorlat.

¹⁶⁰ Mielicke és társai ítélet, C-292/04, EU:C:2007:132, 34. pont, valamint az ott hivatkozott ítélkezési gyakorlat.

¹⁶¹ SpA International Chemical Corporation ítélet, C-66/80, ECLI:EU:C:1981:102, 13. pont.

¹⁶² Bobek főtanácsnok Hochtief ügyre vonatkozó indítványa, C-620/17, ECLI:EU:C:2019:340, 59. pont.

illetően.¹⁶³ Az EUMSZ 267. cikk megköveteli, hogy a *kérdést előterjesztő bíróság* az uniós jog EUB által adott értelmezésének teljes érvényesülését biztosítsa.¹⁶⁴

Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy nem az egyes ügyekben hozott ítéleteknek, hanem az EUB joggyakorlatának van kiemelt jelentősége. A magyar joggyakorlatban gyakran idézett ún. CILFIT feltételek alapján a végső fokon eljáró bíróság előterjesztési kötelezettsége – többek között – abban az esetben nem áll fenn, ha az EUB-nek van az adott jogkérdést megoldó, *kialakult ítélkezési gyakorlata* (még akkor is, ha a vitás kérdések szigorúan véve nem azonosak).¹⁶⁵

3.3.4. A Szakértői Javaslatban megfogalmazott álláspont

A Szakértői Javaslat a *nóvum* (az alapperben el nem bírált tény, bizonyíték, jogerős bírósági vagy hatósági határozat) szabályozását kiegészíteni javasolta az „egyértelműség kedvéért” az EUB ítéleteire való kifejezett utalással. Ez a javaslat – megfogalmazásából kitűnően – abból indult ki, hogy az EUB határozata mint az alapperben el nem bírált határozat eleve, külön jogszabályi felhatalmazás (újabb perújítási ok törvénybe iktatása) nélkül is alapot adhat perújítási kérelem előterjesztésére. Ennek indoka, hogy ha a tagállami bíróság jogerős döntése szempontjából releváns uniós jog elsőbbsége vagy helyes értelmezése a jogerős ítéletben nem érvényesül, a téves jogalkalmazás korrigálásának lehetőségét biztosítani kell. A Szakértői Javaslat indokolása szerint, ha az EUB ítéletére figyelemmel a jogerős hazai döntés bármely ok miatt téves, perújításnak van helye. Ilyen lehet például, ha az EUB az előzetes döntéshozatali eljárásban a másodlagos uniós jog érvénytelenségét állapította meg. Emellett perújításra okot adó körülmény lehet az is a javaslat szerint, ha az uniós jog tagállami értelmezése az EUB ítéletére figyelemmel tévesnek bizonyult, vagy az EUB – közvetetten az uniós jog értelmezésén keresztül – valamely hazai jogszabály uniós joggal való összeegyeztethetlenségét állapította meg.¹⁶⁶ A Szakértői Javaslat tehát előzetes döntéshozatali eljárás esetén mind az uniós jog érvénytelenségének megállapítása, mind az értelmezése tárgyában hozott EUB ítéletre hivatkozással lehetségesnek látta a polgári perekben a perújítást.

¹⁶³ Elchinov ítélet, C-173/09, EU:C:2010:581, 29. pont, Gauweiler és társai ítélet, C-62/14, EU:C:2015:400, 16. pont, idézi: BOBEK uo.

¹⁶⁴ Ognyanov ítélet, C-614/14, EU:C:2016:514, 28. pont, idézi: Bobek uo.

¹⁶⁵ CILFIT ítélet, C-283/81, ECLI:EU:C:1982:335, 14. pont.

¹⁶⁶ GOMBOS Katalin: Perújítás. In: VARGA István – ÉLESS Tamás (szerk.): *Szakértői Javaslat az új polgári perrendtartás kodifikációjára*. HVG-ORAC, Budapest, 2016. 562-563.

Hasonlóan foglalt állást *Vincze Attila* is, aki szerint az 1952-es Pp. megfogalmazása nem szűkíti le a perújítást a ténykérdésre, azt csak a bírói gyakorlat alakította ki [lásd 206. § (1) bekezdés *a*) pont és ezzel azonosan az új Pp. 393. § *a*) pontját]. Véleménye szerint, ha a magyar bíróságok ilyen esetben nem teszik lehetővé a perújítást, akkor megsértik a tényleges érvényesülés elvét.¹⁶⁷ Mások szerint is, jogszabályváltozás nélkül „[...] *szükség esetén a polgári eljárásjog keretein belül is megoldható közvetlenül az uniós jogból, egy adott uniós ítéletből levezetve*” a per újratárgyalása.¹⁶⁸

3.4. Következtetések

A Pp. 393. § *a*) pontja lehetővé teszi az alapperben el nem bírált jogerős bírói vagy más hatósági határozatra hivatkozással perújítást kezdeményezését. Ez a szabály azonban az 1952-es Pp. hasonló rendelkezésének alkalmazása során kialakult, az előzőekben ismertetett joggyakorlat szerint – a Szakértői Javaslat álláspontjától eltérően – nem értelmezhető úgy, hogy az az EUB határozatára is vonatkozik. A perújításnak ez az alapesete ugyanis kifejezetten ténykérdések tekintetében kíván rendkívüli perorvoslati lehetőséget biztosítani. Perújítási okként ezért egy bírósági határozat akkor szolgálhat, ha az alapperhez szorosan kapcsolódó olyan megállapítást tartalmaz, amely az eredeti peres eljárás előkérdését jelentette volna. Az EUB viszont az eljárása során nem folytat le bizonyítást, az előterjesztő bíróság által kifejtett tényállás, valamint a felek, a tagállamok, és a Bizottság észrevételei alapján hozza meg döntését az előterjesztett jogkérdésekről. A sajátos eljárási jellemzőkből kifolyólag funkciója kifejezetten az uniós jog értelmezésére szorítkozik, jogértelmezési kérdésben foglal állást. Szükségszerűen pontosítja valamely uniós jogszabály jelentését és terjedelmét, amely szerint azt a hatálybalépésének időpontjától értelmezni és alkalmazni kell, illetőleg értelmezni és alkalmazni kellett volna. Az előzetes döntéshozatal iránti kérelemnek az uniós jog értelmezésére vagy érvényességére, nem pedig a tagállami jogszabályok értelmezésére vagy az alapjogvita keresetében felmerült ténykérdésekre kell vonatkoznia. Azt a megállapítást, hogy egy uniós jogi rendelkezésnek más a tartalma és az értelme annál, mint amire korábban egy tagállami bíróság jutott, nem lehet ténybeli kérdésnek értelmezni. Nincs ez másként akkor sem, ha közvetetten abban a kérdésben kell döntenie, hogy egy tagállami rendelkezés összeegyeztethető-e az uniós joggal. A jogértelmező tevékenysége során hozott ítélete éppen ezért nem igazolhat új tényt. Az EUB előzetes döntéshozatali eljárásban hozott határozata tehát jellegénél fogva – akár az uniós

¹⁶⁷ VINCZE i. m. 822.

¹⁶⁸ GOMBOS (2016a) i. m. 166.

jog értelmezéséről, akár érvényességéről dönt – minden esetben jogkérdésben és nem ténybeli kérdésben foglal állást, így perújítási okként a magyar szabályok szerint nem alkalmazható.

3.5. Felülvizsgálat

A perújítással szemben az eljáró bíróság téves jogalkalmazását reparáló, jogkérdésre reagáló – jogszabálysértésre való hivatkozással kérhető – rendkívüli perorvoslatként a Kúria hatáskörébe tartozó felülvizsgálati eljárás áll rendelkezésre. A jogerős ítélet felülvizsgálatára bármely, így az uniós jog téves értelmezésén alapuló, az ügy érdemi elbírálására kiható jogszabálysértés alapján is sor kerülhet. Ugyanezen az állásponton van *Gombos* is, aki szerint az uniós jogszabályok értelmezését érintő kérdések jellegükből adódóan olyan jogkérdések, amelyek felülvizsgálati kérelem tárgyai lehetnek.¹⁶⁹ Nincs annak jogszabályi akadálya, hogy a fél a jogerős ítéletet azért támadja felülvizsgálattal, mert az eljárt bíróságok az uniós jogot tévesen alkalmazták, vagy figyelmen kívül hagyták. A Pp. a vagyoni jogi perek széles körét illetően engedélyezési rendszert vezetett be a felülvizsgálati kérelem érdemi elbírálása feltételeként.¹⁷⁰ Ezért a következő részekben röviden azt fogom vizsgálni, hogy az uniós jogszabálysértés mely okokból teheti lehetővé a felülvizsgálat megengedését, így az érdemi felülvizsgálat lefolytatását.

Álláspontom szerint három főbb esetet lehet elkülöníteni, ami alapján a jogerős ítélet EU-jogi szempontból jogszabálysértő lehet:

- a) a per eldöntéséhez szükséges jogkérdésben az EUB-nek nincs kialakult joggyakorlata, ezért előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezése szükséges. A fél indítványozza az eljárás során az EUB megkeresését, azonban a bíróság a kérelmét elutasítja;

¹⁶⁹ GOMBOS Katalin: *10 éve az Európai Unióban – Az előzetes döntéshozatali eljárás magyar tapasztalatai*. Opten Kiadó, Budapest, 2014, 21.

¹⁷⁰ A Pp. a vagyoni jogi perekben megváltoztatta a felülvizsgálat kizártságára vonatkozó szabályokat: a felülvizsgálati kérelemben vitatott érték 3 millió forint helyett 5 millió forint [408. § (1) bekezdés]. Kizárt a felülvizsgálat vagyoni jogi perekben akkor is, ha az elsőfokú bíróság ítéletét a másodfokú bíróság azonos jogi indokolással hagyja helyben [408. § (2) bekezdés]. Ezekben az esetekben csak akkor kerülhet sor a felülvizsgálati kérelem érdemi elbírálására, ha a Kúria a felülvizsgálatot – a fél kérelmében megjelölt okból – engedélyezi. Erről lásd részletesebben: GELENCSÉR Dániel: *A szabályozás újításai és a szabályozási átmenet*. In: PETRIK Ferenc (szerk.): *Polgári eljárásjog – Kommentár a gyakorlat számára*. HVG-ORAC, Budapest, 2017, 820.

- b) az EUB-nek van már kialakult joggyakorlata az adott kérdésben, azonban azt az eljáró bíróság nem veszi figyelembe, azzal ellentétes jogi álláspontot fogad el, ami kihat az érdemi döntése meghozatalára is;
- c) a jogerős ítélet meghozatalát követően születik egy EUB-i határozat, és a fél a felülvizsgálati kérelmében erre hivatkozással kéri a másodfokú döntés megváltoztatását.

Az első esetkör konkrétan megjelenik a Pp. felülvizsgálat engedélyezésére vonatkozó feltételei között. A felülvizsgálat engedélyezésére sor kerülhet többek között akkor, ha az ügy érdemére kiható jogszabálysértés vizsgálata azért indokolt, mert – a másodfokú bíróság erről való döntésének hiányában – az EUB előzetes döntéshozatali eljárásának szükségessége merül fel [Pp. 409. § (2) bekezdés *c*) pont]. Ez az engedélyezési ok azt is lehetővé teszi, hogy ha a jogerős ítélet az uniós jogszabályok téves értelmezése folytán sérti az uniós jogot (és ezáltal az uniós jog egységes alkalmazásának sérelméhez is elvezet), az EUB ennek a jogértelmezésnek a téves voltát kimondhassa az előzetes döntéshozatali eljárás keretében. Ez feltételezi, hogy az uniós jogszabály alkalmazása, vagy annak elmaradása az ügy érdemére kihatott (vagy kihathatott), illetve, hogy az adott uniós jogszabály értelmezéséhez az adott jogkérdésben előzetes döntéshozatali eljárás lefolytatása szükséges.¹⁷¹ A 2/2017. (XI. 13.) PK vélemény azt is kimondta, hogy a Pp. 409. § (2) bekezdés *c*) pontjának a „másodfokú bíróság erről való döntése hiányában” fordulata úgy kell értelmezni, hogy a fél az eljárás során indítványozta ugyan az általa felvett jogértelmezési kérdés EUB elé terjesztését, de azt a bíróság elutasította, vagy arról – a fél kérelme ellenére – nem határozott. Nincs lehetőség tehát arra, hogy a fél a felülvizsgálat engedélyezése iránti kérelmében indítványozza először az EUB megkeresését. A Pp. megfogalmazásából az is következik, hogyha a Kúria ebből az okból engedélyezi a felülvizsgálatot, akkor egyben köteles előzetes döntéshozatali eljárást is kezdeményezni.

A Pp. 409. § (2) bekezdés *c*) pontja alapján ugyanakkor nem engedélyezhető a felülvizsgálat abban a második esetkörben sorolt helyzetben, ha a jogerős ítélet azért jogszabálysértő, mert az EU-jog téves jogértelmezésén alapul és ez EUB korábbi joggyakorlata alapján megállapítható. A CILFIT feltételek alapján ugyanis, – többek között – ha az EUB-nak kialakult joggyakorlata van az adott kérdésben, akkor a Kúriát nem terheli előterjesztési kötelezettség.¹⁷² Ebben az esetben a Pp. 409. § (2) bekezdés *b*) pontja lehet

¹⁷¹ 2/2017. (XI. 13.) PK vélemény a felülvizsgálat engedélyezésével kapcsolatos kérdésekről 4. pont.

¹⁷² CILFIT ítélet C-283/81. ECLI:EU:C:1982:335, 14. pont.

alkalmazható, tehát a felvetett jogkérdés különleges súlyára vagy – ha a feltételek fennállnak – akkor a társadalmi jelentőségére lehet ilyenkor alapítani a felülvizsgálatot. Természetesen a 409. § (2) bekezdés *a*) pontjára is lehet hivatkozni abban az esetben, ha a joggyakorlat egységének biztosítása vagy továbbfejlesztése érdekében szükséges a felülvizsgálat megengedése: az adott uniós jogkérdésben eltérő a magyar bírói gyakorlat, vagy egységes és kialakult ugyan, de annak követése a továbbiakban változatlan formában nem támogatható. Ez utóbbi esetben az is szükséges, hogy a fél az engedélyezés alapjául szolgáló divergáló vagy továbbfejlesztésre szoruló joggyakorlatot jogerős másodfokú határozatokkal alátámassza.

Végezetül jogszabálysértő lehet a jogerős ítélet, ha a meghozatalát követően született EUB-i határozattal ellentétes jogértelmezésen alapul és ez kihat az ügy érdemére. Ebben az esetben a felülvizsgálat engedélyezése körében szintén a Pp. 409. § (1) bekezdés *a*) és *b*) pontjaira lehet hivatkozni. Kérdésként merül fel, hogy ez az új EUB-i határozat nem minősíthető olyan új érvelésnek, jogi álláspontnak, ami megakadályozza az érdemi felülvizsgálatot, mivel ez az értelmezés a másodfokú bíróság előtt nem volt ismert, ezért nem is tudhatott arról, hogy azzal ellentétet döntést hoz. Egységes a kúriai gyakorlat abban, hogy a jogerős ítélet csak a per tárgyát érintő körben vizsgálható felül (BH 2001.222), a perben nem érvényesített igény tekintetében a felülvizsgálati eljárásban jogszabálysértés megállapítására nem kerülhet sor (BH 1998.288), a jogerős ítélet felülvizsgálati kérelemmel csak olyan kérdésben támadható, amely az első- és másodfokú eljárásnak is tárgya volt (BH 2001.172, BH 1995.163), felülvizsgálatnak csak olyan jogi álláspont vagy mulasztás szolgálhat alapjául, amelyek az eljárás korábbi szakaszaiban is a per tárgya volt (BH 1996.372). Mindezekre figyelemmel a bíróságok olyan kérdésben, amelyekben nem tárgyaltak és döntést sem hoztak, jogszabálysértést sem követhettek el.

Álláspontom szerint az EUB-i határozat jellegére és céljára tekintettel nem minősül olyan új jogértelmezésnek, ami kizárná az érdemi felülvizsgálatot a jogerős ítélettel szemben. Amint arra már a 3.3.3. fejezetben utaltam, az EUB-i határozat a magyar jogegységi eszközök közül a jogegységi határozathoz, de talán leginkább az elvi bírósági határozathoz (EBH) hasonlít, szükség esetén megmagyarázza és pontosítja a(z uniós) jogszabály jelentését és terjedelmét, amely szerint azt a hatálybalépésének időpontjától értelmezni és alkalmazni kell, illetőleg értelmezni és alkalmazni kellett volna.

A felülvizsgálati kérelem előterjesztésre nyitva álló határidő, a jogerős határozat közlésével veszi kezdetét, és innentől számított negyvenöt napon belül nyújtható be a

felülvizsgálati kérelem az elsőfokú határozatot hozó bíróságnál. Ez törvényi határidő, amit a bíróság sem hosszabbíthat meg.¹⁷³ Ebből kifolyólag ténylegesen nagyon szűk körben merülhet fel a támadott másodfokú döntés hatályon kívül helyezésére egy a jogerős ítélet meghozatalát követően közzétett EUB-i határozatra hivatkozással.

Külön megjegyzést érdemel, hogy a közigazgatási perekben – az eljárás sajátosságaira tekintettel – ráadásul még szűkebben értelmezett az a jogi érvelés, amit a felülvizsgálati eljárásban elő lehet terjeszteni. A Kúria gyakorlata szerint a felülvizsgálati eljárásban új jogszabálysértésre nem lehet hivatkozni. A felperes a közigazgatási határozat hatályon kívül helyezése iránt benyújtott keresetlevelében, illetve az első tárgyalásig hivatkozhat az uniós jogi rendelkezés alkalmazására, kérheti a konkrét rendelkezések értelmezésére irányuló előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezését, azonban erre már a felülvizsgálati szakban nincs lehetősége.¹⁷⁴ Mivel ez a rendelkezés nemcsak az uniós jogi, hanem a tagállami jogon alapuló igények érvényesítésénél is alkalmazandó ezért nem sérti az egyenértékűség elvét. A tényleges érvényesülés elvének sérelme pedig azért nem állapítható meg, mert a tagállami eljárásjog nem teszi lehetetlenné, sőt egyáltalán nem nehezíti az uniós jog alkalmazását azzal, ha a jogi érvek előadását határidőhöz köti.¹⁷⁵

Az EUB-nek a *Lyckeskog* ügyben hozott határozata¹⁷⁶ alapján megállapítható az is, hogy az Pp. hatálybalépésével a felülvizsgálat engedélyezése körében bekövetkezett változások nem érintik azt jogi megállapítást,¹⁷⁷ hogy a polgári perekben továbbra is a Kúria tekinthető annak a végső fórumnak, amely köteles előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményezni, ha a CILFIT-feltételek fennállnak: a jogkérdés az ügy érdemére kihat, nincs az EUB-nek iránymutató gyakorlata, és észszerű kétely merül fel az uniós jog helyes értelmezése kapcsán.¹⁷⁸

¹⁷³ Vannak olyan eljárások, ahol az engedélyezés iránti kérelem előterjesztésére nyitva álló határidő még rövidebb, 30 nap [lásd: Cstv. 6. § (4a) bekezdés]. Korábban az rPp. hatálya alatt a felülvizsgálati kérelem előterjesztésére 60 nap állt rendelkezésre, csak a kiemelt jelentőségű perek esetén volt 30 napos ez a határidő.

¹⁷⁴ KGD 2010.172, KGD 2000.149, METZINGER Péter: Az európai jog alkalmazása felülvizsgálati eljárásban: hivatalból vagy kérelemre? *Európai Jog*, 2013/3. 58.

¹⁷⁵ Ezen az érvelésen alapulnak például a következő kúriai határozatok: Kfv.III.37.808/2012/4., Kfv.III.37.072/2013/15., Kfv.IV.35.402/2012/4., Kfv.V.35.737/2015/8.

¹⁷⁶ *Lyckeskog* ítélet, C-99/00. ECLI:EU:C:2002:329. 16-17. pont. 16. és 17. pontját, amely ügyben a EUB-nak arról kellett döntenie, hogy utolsó fokon járt-e el egy olyan svéd bíróság, amelynek ítéleteit szintén csak a jogorvoslat elfogadását követően lehetett megtámadni, és az EUB azt vette alapul, hogy a jogorvoslat elfogadásáról határozó szerv az EUMSZ 267. cikk értelmében vett bíróságnak minősül-e.

¹⁷⁷ Lásd: 1/2009. (VI. 24.) PK-KK közös vélemény az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezése körében hozott végzések elleni fellebbezések elbírálásáról és az kezdeményezési kötelezettségről.

¹⁷⁸ Közigazgatási ügyek kapcsán ugyanerre a megállapításra jut: KOVÁCS András György: Az Európai Bíróság és az Alkotmánybíróság eljárásának kezdeményezése. In: BARABÁS Gergely – F. ROZSNYAI Krisztina –

eljárás, és a Kúria határozata kézhezvételétől számított 30 napon belül nyújtható be a perújítási kérelem. Ennek a perújítási kérelemnek az előterjesztésére nem vonatkozik az ítélet jogerőre emelkedésétől számított ötéves objektív határidő, azaz az ítélet jogerőre emelkedésétől számított, az 1952-es Pp. 261. § (3) bekezdésében meghatározott határidőn túl is lehetőség van az alkotmányjogi panasz rendes bírósági eljárásban történő orvoslására (459/B/1999. AB határozat). Az elsőfokú bíróságnak ilyen esetben a perújítás engedélyezése tárgyában nem kell külön határozatot hoznia, a per újratárgyalása csak a panaszos kérelmétől függ. Fontos kiemelni, hogy ez a perújítási ok csak az alkotmányjogi panaszt benyújtó fél számára teszi lehetővé a per újratárgyalását. Azok, akiknek az ügyében ugyanúgy alkalmazták az alaptörvény-ellenes anyagi jogszabályt, azonban nem éltek alkotmányjogi panasszal, már nem nyújthatnak be perújítási kérelmet. Következésképpen ez a jogorvoslati eszköz is nagyon szűk alanyi körben teszi lehetővé a per újratárgyalását. Az eddigi kúriai gyakorlat során felmerült ügyekben főként közjogi jellegű jogviszonyokat és nem magánfelek közötti jogviszonyokat érintő esetekben került sor anyagi jogszabály megsemmisítése miatt a per újratárgyalására.¹⁸¹

Joggal merülhet fel a kérdés: ha a tagállami (anyagi) jog érvénytelenségének megállapítása esetén van lehetőség perújításra, akkor az egyenértékűség elve értelmében uniós jog esetében is biztosítani kell-e ezt a perorvoslati eszközt? Erre mutat rá a román eljárási szabályok körében *Jääskinen* főtanácsnok is, amikor kifejti, hogy nem felel meg az egyenértékűség elvének, ha a tagállami alkotmánybíróság valamely későbbi ítélete a korábbi jogerős polgári jogi ítélettel szembeni perújításhoz vezethet, de az EUB ítélete nem jár ilyen hatással. Ilyen helyzetben a tagállami alkotmányjogon alapuló jogok nagyobb védelmet élveznének az uniós jogból eredő jogoknál, és ezért ez utóbbiak nem élveznének a tagállami jogon alapuló, ilyen kategóriájú jogokkal azonos védelmet. A román polgári perrendtartás 322. cikk (9) bekezdése értelmében hasonló aszimmetria uralkodik az EJEB ítéleteinek hatálya tekintetében az EUB ítéleteinek hatályával összehasonlítva.¹⁸²

A magyar szabályozás viszonylatában azonban nem ez a helyzet. Az alkotmányjogi panasz esetén az 1952-es Pp. és a Pp. azonosan, az EJEB határozat esetén a Pp. is, csak az

Alkotmánybíróság kimondta: az Országgyűlés alkotmányellenes mulasztást követett el azzal, hogy a büntetőeljárás kivüli eljárásokban nem szabályozta az Alkotmánybíróság által alkotmányellenessé nyilvánított jogszabálynak a konkrét esetben történő alkalmazhatósága kizárásának eljárásjogi következményeit.

¹⁸¹ Lásd például a Kúria Kpkf.I.35.819/2001/3. számú, Kfk.II.39.122/2005/4. számú, Pkk.I.24.590/2008/5. számú és Kpkf.IV.37.059/2016/3. számú végzéseit.

¹⁸² Niilo Jääskinen főtanácsnok *Tårşia* ügyre vonatkozó indítványa, C-69/14, ECLI:EU:C:2015:269, 53. pont.

adott fél által kezdeményezett alkotmányjogi panasz vagy EJEB eljárás következtében, és csak a saját ügyében, tehát nem valamennyi sérelmet szenvedett személy számára teszi lehetővé a perújítást.

Annak a félnek az ügyében, akinek eljárása során a tagállami bíróság előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményezett, nincs szükség perújításra figyelemmel arra, hogy az eljárás fel van függesztve és az EUB ítélet jogkövetkezményeit a tagállami perben a bíróság le tudja vonni. Sőt, ez kötelessége is, mivel az EUMSZ 267. cikke megköveteli, hogy a *kérdést előterjesztő bíróság* az uniós jog az EUB által adott értelmezésének *teljes érvényesülését* biztosítsa. Erre a megállapításra jut *Wallacher* is, aki szerint az egyenértékűség legfeljebb abban a vonatkozásban lenne vizsgálható, hogyha a magyar jog adna eljárási eszközöket lezárt jogviszonyok újratárgyalására olyan esetben is, amikor az Alkotmánybíróság utólagos normakontroll eljárásban állapít meg alaptörvény-ellenességet. Ilyen esetben ugyanis ugyanilyen eljárási lehetősége lenne azoknak, akiknek nem a saját ügyében állapította meg előzetes döntés keretében az EUB az alkalmazandó uniós jogforrás érvénytelenségét.¹⁸³

Végezetül fontos megemlíteni, hogy míg az alkotmányjogi panasz és az EJEB eljárása – és ezt követően az esetleges perújítás is – egyedül a fél döntésén alapul, addig az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezése kizárólag a tagállami bíróság hatáskörébe tartozik. A fél indítványozhatja az eljáró bíróságnál az EUB megkeresését (a bíróság köteles erről a kérelemről határozni, döntését legkésőbb az érdemi határozatban megindokolni),¹⁸⁴ ugyanakkor a fél maga nem tud semmi többet tenni annak érdekében, hogy az értelmezésre szoruló kérdései az EUB elé kerüljenek. Ezzel szemben az alkotmányjogi panasz benyújtása és az EJEB eljárásának kezdeményezése kifejezetten a fél döntésén múlik, mindkét bírói fórum – a vonatkozó eljárási előfeltételek teljesülése esetén – a sérelmet szenvedett fél által állított alaptörvény-ellenességet, illetve alapjogsérelmet vizsgálja. A fenti levezetés tehát a három eljárás egyenértékűsége körében csak annyiban helytálló, ha a tagállami bíróság előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményez. Ennek hiányában a fél számára a *Köbler* doktrína alkalmazásával az uniós jog megsértéséért való tagállami kárfelelősség marad a végső „jogorvoslati” lehetőség amivel élhet,¹⁸⁵ ez azonban lényegében eltér az

¹⁸³ WALLACHER Lajos: Perújítás. In: WOPERA Zsuzsa (szerk.): *A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magyarázata*. Wolters Kluwer, Budapest, 2017. 503.

¹⁸⁴ Lásd 26/2015. (VII. 21.) AB határozat.

¹⁸⁵ Lásd ezzel kapcsolatban a V.2. fejezetben írtakat.

alkotmányjogi panasz és EJEB eljárását követően alkalmazható perújítástól, így az eljárások egyenértékűsége sem vizsgálható.

3.7. A perújítással kapcsolatos álláspontok összessége

Az Európai Unión belül a tagállamok szabadon alakíthatják ki a nemzeti és az uniós jogon alapuló igények érvényesítésére vonatkozó eljárási szabályokat, köztük azokat is, amelyek a rendkívüli perorvoslatokra vonatkoznak. Az uniós igények érvényesítésére vonatkozó tagállami szabályoknak azonban meg kell felelniük az EUB joggyakorlatában kialakított elveknek, úgymint a tényleges érvényesülés és az egyenértékűség követelményének. E fejezet keretében első körben azt vizsgáltam meg, hogy az uniós jog tényleges érvényesülésének elve megköveteli-e, hogy a jogerős ítélettel lezárt ügyet újratárgyaljanak arra való hivatkozással, hogy az egy később született EUB határozat alapján téves jogértelmezésen alapul, így sérti az uniós jogot. A vizsgálat eredményeként az a megállapítás tehető, hogy az EUB következetes joggyakorlata szerint az uniós jog nem írja elő a tagállamok számára új jogorvoslati eszközök kialakítását, nem kíván más eljárásokat biztosítani a jogalanyok uniós jogon alapuló igényeinek érvényesítésére, mint amit a tagállami jog megállapít. Nem áll fenn a jogerős ítéletek felülvizsgálatára irányuló általános kötelezettség az uniós jog, illetve az EUB határozatának hatékony érvényesülése érdekében.

Mindazonáltal az EUB azt is megállapította, ha a tagállami szabályozás szerint van perújításra lehetőség, akkor azt az uniós jogsérelem esetén is alkalmazni kell. Megvizsgáltam ezért a magyar perújítási szabályokat és azok bírói gyakorlatát is, van-e olyan ok, amelynek megfelelően egy EUB határozat alapot adhat a per újratárgyalására. A magyar perújítási szabályok ténykérdésben teszik lehetővé a jogerősen lezárt ügyek újratárgyalását, jogkérdésben nem. Mivel az EUB szükségszerűen és kizárólag jogkérdésében foglal állást, értelmező jellegű jogi iránymutatását nem lehet új ténynek tekinteni. Hasonló jogi érvek mentén ugyanerre a megállapításra jutott a Kúriának az új Pp. jogértelmezési kérdéseivel foglalkozó konzultációs testülete is, amely a 2019. április 26-án elfogadott 70-es számú állásfoglalásában kimondta: „[a]z Európai Unió Bírósága előzetes döntéshozatali eljárásban hozott határozatára hivatkozással perújításnak nincs helye.”¹⁸⁶

¹⁸⁶ A Kúria konzultációs testülete az új Pp. jogértelmezési kérdéseivel foglalkozik, állásfoglalásai a bíróságokra nem kötelezőek, csupán iránymutatásokat fogalmaznak meg a felmerülő kérdések lehetséges értelmezésével kapcsolatban.

A magyar perújítási szabályokat az egyenértékűség elve szempontjából is megvizsgáltam, ugyanis kérdésként merült fel az is, hogy nem hátrányos-e, ha az alapjogsérelem, illetve az EJEE-ben foglalt jog megsértése esetén van lehetőség a per újratárgyalására, de ez az uniós jog esetében kizárt. Ezeknek a perújítási okoknak az alkalmazása során is csak relatív hatályú jogorvoslatról beszélhetünk, mivel kizárólag az adott alkotmányjogi panaszt előterjesztő, illetve EJEB eljárását kezdeményező fél számára nyílik meg a per újratárgyalásának lehetősége. Ugyanez igaz az előzetes döntéshozatali eljárásban érintett félre is, figyelemmel arra, hogy a tagállami bíróságon megindult per a felfüggesztést követően folytatódni fog, és ott az EUB által nyújtott jogértelmezésnek megfelelően fogják elbírálni uniós jogon alapuló igényét. Más ügyében hozott alkotmánybírósi, illetve EJEB határozatra hivatkozással ugyanúgy nincs lehetőség perújításra, mint az EUB határozat esetén. A magyar perújítási szabályok tehát nem sértik az egyenértékűség elvét sem.

Álláspontom szerint a lehetséges perújítás kérdésében különbséget kell tenni a közigazgatási és a polgári perek között, így polgári bíróság és a közigazgatási hatóság között is. Erre utalt *Jääskinen* főtanácsnok is indítványában, amikor a román eljárásjogi szabályok körében kifejtette, hogy nem véletlen az, hogy az egyes jogágak eltérően kezelik a jogerő intézményét. A polgári ügyekhez képest – ahol rendkívül fontos a jogerőre emelkedett ítélettel elismert jogviszonyok stabilitása – a közigazgatási pereknél már az egyének jogainak védelmére irányuló érdek és a jogszerűség elve igazolhatja a perújításhoz való rugalmasabb hozzáállást.¹⁸⁷ A közigazgatási ügyeknek van egy olyan közös jellemzője, hogy a kérelmezővel szemben az állam áll és tipikusan harmadik személy jogos érdekét nem érinti a bírósági döntés.¹⁸⁸ Ebből kifolyólag a Kp. perújítási szabályainál válhat megfontolás tárgyává olyan jogszabály-módosítás, ami az ügyek újratárgyalását lehetővé teszi uniós jogsértés esetén.¹⁸⁹

Álláspontom szerint helyeselhető az a jogalkotói döntés, hogy a perújítási okok körét az EUB-i határozatra való hivatkozással nem kell bővíteni. Úgy vélem nem szabad teret nyitni azoknak a megoldásoknak sem, amelyek a meglévő perújítási okok kiterjesztő értelmezését irányozzák elő. A jogerő áttörését célzó eljárás lehetőségének túlzott kiterjesztése a

¹⁸⁷ Niilo Jääskinen főtanácsnok Tárşia ügyre vonatkozó indítványa, C-69/14, ECLI:EU:C:2015:269, 50. pont.

¹⁸⁸ Az EUB a Kühne & Heitz ügy tényállásában egy közigazgatási hatósági határozat bírósági felülvizsgálattal jogerős lezárult esetet vizsgált, azonban – VINCZE Attila álláspontja szerint – ez a jogorvoslati eszköz nem korlátozható csak a közigazgatási eljárásokra. Kiterjedhet közigazgatási eljárások mellett a cégeljárásra és a büntetőeljárásra is. VINCZE i. m. 821.

¹⁸⁹ A közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény (a továbbiakban: Kp.) sem határoz meg speciális perújítási okot uniós jogra vonatkozóan, csak visszautal a Pp. szabályaira [Kp. 122. § (1) bekezdés]

jogbiztonság és a jogerős ítéletek véglegességének követelménye szempontjából káros következményekkel járhat. „*A pokolba vezető út is jó szándékkal van kikövezve*” – fogalmazott Bobek főtanácsnok, a román törvénymódosítást elemezve, ami megnyitotta a perújítást az EUB határozatra hivatkozással. Véleménye szerint örvendetes, hogy a tagállami jogalkotó arra törekszik, hogy biztosítsa az uniós jog hatékony, tagállami szintű érvényesítését. Kétséges azonban, hogy az e cél elérésére választott eszközök optimálisak, figyelemmel arra, hogy „*[a]z uniós jog tényleges érvényesülését aligha szolgálhatják az újratárgyalások végtelen köreit futó, soha véget nem érő bírósági jogviták.*”¹⁹⁰

¹⁹⁰ Bobek főtanácsnok Călin ügyre vonatkozó indítványa, C-676/17, ECLI:EU:C:2019:94, 97. pont.

4. Fogyasztói jogok érvényesítése – a magyar jog keretei

A harmadik korszaknak, így a 2000-es éveknek meghatározó témája volt a fogyasztói jogok uniós szinten megfogalmazott szabályainak tagállami érvényesülése. Ebben a körben elsősorban a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről szóló 93/13/EGK tanácsi irányelv (a továbbiakban: 93/13/EGK irányelv) hatása volt kiemelkedő. Az irányelv átültetése a tagállami jogrendszerekben számos magánjogi jogszabály-módosítást igényelt, így például, az irányelv vezette be a tisztességtelen szerződési feltétel fogalmát, amelyet több tagállam – köztük Magyarország – korábban nem szabályozott, továbbá egységesítette a tagállamokban az ún. szabványszerződések fogyasztóvédelmi szabályait is.¹⁹¹ A 93/13/EGK irányelv preambulumban megfogalmazott jogpolitikai cél a fogyasztók gazdasági érdekeinek egyenértékű védelme, ezért – többek között – arra kötelezi a tagállamokat, hogy bíróságaik megfelelő és hatékony eszközökkel rendelkezzenek ahhoz, hogy megszüntessék a fogyasztókkal kötött szerződésekben a tisztességtelen szerződési feltételek alkalmazását. A 2008-as világgazdasági válság hatására fogyasztói szerződések tízezrei kerültek bírósági perekben vitássá, ezáltal a 93/13/EGK irányelv gyakorlati alkalmazása számos eljárásjogi rendelkezést érintett, nem kis bizonytalanságot eredményezve a tagállami bíróságokon.¹⁹² Ennek egyik központi kérdése volt a tisztességtelen szerződési feltételek hivatalból vagy kérelemre történő megítélése, de több más eljárási rendelkezés így az illetékességi, választottbírósági kikötés alkalmazhatósága is.

Az EUB joggyakorlatában az a főszabály, hogy a tagállami bíróság nem sérti az uniós jog alkalmazásával kapcsolatos kötelezettségeit és a tényleges érvényesülés elvét, ha a kérelemhez kötöttség korlátai miatt hivatalból nem alkalmazza a perben az uniós jogszabályokat. A főszabály alól ugyanakkor három kivétel van. Az első ilyen körülmény – amely a korábban ismertetett *Peterbroeck*¹⁹³ ügyben is felmerült – ha a félnek nincs és nem is volt lehetősége arra, hogy az uniós jog szabályaira hivatkozzon a bíróság előtt. A következő esetkör a fogyasztói jogok érvényesítése jelenti, amikor a hatékony jogvédelem az uniós jog hivatalból történő alkalmazását is megkövetelheti. Végezetül a tagállami

¹⁹¹ GYURIS Árpád: *Az Európai Unió hatása a magyar szerződési jogra – különös tekintettel a fogyasztói szerződés tisztességtelen feltételei szabályainak meghatározására a magyar magánjogi kódexekben*. Doktori dolgozat, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Budapest, 2018. 243.

¹⁹² Lásd ezzel kapcsolatban: JÓZON Mónika: A tisztességtelen szerződési feltételek uniós jogi szabályozásának jogdogmatikai és jogpolitikai kérdései. *Magyar Jog*, 2018/2. 74-114.

¹⁹³ *Peterbroeck* ítélet, C-312/93, ECLI:EU:C:1995:437. lásd IV.4. fejezet

jogrendben létező közrendi klauzulára figyelemmel is kötelező lehet egyes uniós szabályok hivatalból történő alkalmazása.¹⁹⁴

Ebben a fejezetben a második esetkört, a fogyasztói jogok érvényesítését érintő ítéleteket fogom elemezni. Ennek a korszaknak sajátossága, hogy Magyarországnak az Európai Unióhoz történt csatlakozása következtében, immár magyar ügyekkel is foglalkozott az EUB. Mint ahogy azt látni fogjuk, a magyar bíróságok által kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárások jelentős szerepet játszottak a fogyasztói jogok érvényesítését érintő uniós joggyakorlat továbbfejlesztésében. A fogyasztói jogok érvényesítésének egyik legfontosabb eszköze és módja a polgári per, ebből kifolyólag az EUB ítélezési gyakorlatában több esetben is vizsgálnia, értelmeznie kellett, hogy a tagállami eljárási szabályok nem képezik-e akadályát az uniós jogon alapuló fogyasztóvédelmi szabályok hatékony érvényesülésének.

4.1. Az illetékességi kikötés tisztességtelensége

Az EUB esetjogában többször vizsgálta a fogyasztói szerződésekben alkalmazott tisztességtelen szerződési kikötéseket. Álláspontja szerint az 93/13/EGK irányelv 6. cikkének (1) bekezdése értelmében a tisztességtelen szerződési feltétel nem jelent kötelezettséget a fogyasztóra nézve, és e tekintetben nem szükséges, hogy a fogyasztó az ilyen feltételt előzetesen eredményesen megtámadja.

Az illetékességi kikötés tekintetében az EUB korábbi joggyakorlatában már kifejtette, hogy a fogyasztói szerződésben a fogyasztóval szerződő fél lakóhelye, vagy székhelye szerinti bíróság illetékességének – egyedileg meg nem tárgyalt illetve általános szerződési feltételen alapuló – kikötése tisztességtelen.¹⁹⁵ Az *Océano Grupo* ítéletben mindezek mellett az EUB¹⁹⁶ több elvi jellegű megállapítást is tett. Leszögezte, a 93/13/EGK irányelv által megvalósított védelmi rendszer alapja, hogy a fogyasztó alárendelt helyzetben van a szolgáltatóhoz képest, kevesebb információval rendelkezik, amely helyzet oda vezet, hogy anélkül fogadja el a szolgáltató által előzetesen meghatározott feltételeket, hogy annak

¹⁹⁴ VARGA Zsófia: Mikor kell a magyar bíróságnak hivatalból alkalmaznia az uniós jogot? *Európai Jog*, 2016/6. 7.

¹⁹⁵ *Océano Grupo* ítélet, C-240/98 és C-244/98, ECLI:EU:C:2000:346, 21-22. pont.

¹⁹⁶ Az ítélet alapjául szolgáló tényállás szerint a szolgáltató enciklopédiasorozatot értékesített úgy, hogy a szerződésben saját székhelye szerinti bíróságot kötött ki, mint kizárólag illetékes bíróságot. A fogyasztóval szemben – mivel nem teljesítette a részletfizetési kötelezettségét – fizetési meghagyásos eljárás indult a kikötött bíróság előtt, amely előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményezett az EUB előtt. FAZEKAS Judit: *Fogyasztóvédelmi jog*. Novotni Kiadó, Miskolc, 2007. 152.

tartalmát befolyásolni tudná.¹⁹⁷ A 93/13/EGK irányelv célkitűzései nem valósíthatók meg, ha a fogyasztóknak maguknak kell hivatkozni e feltételek tisztességtelen jellegére, ezért hatékony védelmük csak úgy biztosítható, ha a tagállami bíróságoknak lehetőségük van az ilyen feltételek hivatalbóli vizsgálatára. Az EUB kifejtette azt is, hogyha a szolgáltató székhelye szerinti illetékességi kikötés a fogyasztói szerződésben anélkül szerepel, hogy azt a felek egyidejűleg megtárgyalták volna, az irányelv 3. cikke értelmében tisztességtelennek minősül, hiszen a fogyasztó igényérvényesítési lehetőségeit nagymértékben korlátozza, és számára jelentős többletköltséget eredményez.¹⁹⁸

A *Pannon GSM* ügyben a kérdést előterjesztő bíróság – többek között – egy eljárásjogi kérdésben arra várt választ, hogy saját illetékességének vizsgálata során köteles-e hivatalból megítélni az illetékességet kikötő feltétel tisztességtelen jellegét.

Érdekessége a *Pannon GSM* ügynek, hogy az eljárást kezdeményező bíró második kérdése szó szerint megegyezett egy spanyol bíróság megkeresésében az *Océano Grupo*-ügy kapcsán feltett első kérdéssel. Az ott kifejtett végkövetkeztéseket szerette volna a budaörsi bíró a magyar gyakorlatban is egy ilyen ítélettel meggyökereztetni, amire jó lehetőségként kínálkozott az azonos tényállású magyar ügy.¹⁹⁹ Az EUB megtehetette volna, hogy egyszerűen megismétli az ugyanolyan tényállású ügyben a már korábban megfogalmazott választ, azonban nem ez történt. A korábbi álláspontját annyiban egészítette ki az EUB, hogy a 93/13/EGK irányelv által a tagállami bíróságokra ruházott feladat nem korlátozódik annak pusztán lehetőségére, hogy valamely szerződési feltétel esetleges tisztességtelen jellegét megítéljék, hanem magában foglalja e kérdés hivatalból, akár saját illetékességük vizsgálata során történő megítélésének kötelezettségét is. E kötelezettség teljesítése során azonban a tagállami bíróságnak a 93/13/EGK irányelv alapján nem kell mellőznie a kérdéses feltétel alkalmazását, amennyiben a fogyasztó a bíróság általi kioktatást követően nem kíván hivatkozni a tisztességtelen jellegre és kötelező erő hiányára.²⁰⁰

Az Országgyűlés a 2009. évi L. törvénnyel²⁰¹ módosította az illetékesség kikötésére vonatkozó 1952-es Pp. szabályokat, és beiktatta a 41. §-ba az (5) bekezdést. Eszerint, ha az

¹⁹⁷ Lásd még ebben a vonatkozásban: *Asbeek Brusse és de Man Garabito* ítélet, C-488/11, EU:C:2013:341, 31. pont, *Siba*-ítélet, C-537/13, EU:C:2015:14, 22. pont.

¹⁹⁸ *Océano Grupo Editorial* ítélet, C-240/98, ECLI:EU:C:2000:346. 24., 29. pont. Az ítélet magyar jogra gyakorolt hatása vonatkozásában lásd.: NEMESSÁNYI Zoltán: *Océano Grupo magyar tengere. Európai Jog*, 2008/3. 31-42.

¹⁹⁹ Lásd: NEMESSÁNYI uo.

²⁰⁰ *Pannon GSM* ítélet, C-243/08, ECLI:EU:C:2009:350. 32-33. pont.

²⁰¹ A fizetési meghagyásos eljárásról szóló 2009. évi L. törvény (a továbbiakban: Fmhtv.) 62. § (1) bekezdés.

illetékességi kikötés az általános szerződési feltételek között szerepel, a kikötött bíróság az alperesnek legkésőbb az első tárgyaláson előterjesztett kérelmére a pert – az alperes által megjelölt – 29-40. §-okban szabályozott általános vagy az egyéb (vagylagos) illetékességgel rendelkező bírósághoz teszi át tárgyalás és elbírálás végett.²⁰²

Az 1952-es Pp. hivatkozott rendelkezése nem tett különbséget a fogyasztói, illetve az annak nem minősülő szerződések részét képező általános szerződési feltételek között. Hatálya nem terjed ki a fogyasztóval szerződő fél által egyoldalúan, előre meghatározott, és egyedileg meg nem tárgyalt illetékességi kikötésekre sem. A Kúria 2/2011. (XII. 12.) PK véleményében²⁰³ külön foglalkozott ezzel a kérdéssel. Indokolásában részletesen elemezte a már hivatkozott *Océano Gruppo* ügyben, valamint a *Pannon GSM* ügyben hozott ítéleteket, és ezek alapján azt a következtetést vont le, hogy fogyasztói szerződés esetén a bíróságnak már a tárgyalás előkészítésének szakaszában hivatalból kell vizsgálnia, hogy az illetékességi kikötés a fogyasztóval szerződő fél székhelyéhez, vagy lakóhelyéhez igazodik-e. Amennyiben ez megállapítható, akkor fel kell hívni – határidő tűzésével – az alperest, hogy annak tisztességtelenségére kíván-e hivatkozni. Ha határidőn belül nem nyilatkozik, vagy a tisztességtelenségre nem kíván hivatkozni, a bíróságnak a keresetlevelet át kell tennie a kikötött bírósághoz; ha pedig a tisztességtelenség tekintetében ilyen jellegű nyilatkozatot tesz, a bíróságnak a kereseti kérelmet érdemben kell tárgyalnia. A PK vélemény abban is állást foglalt, hogy a fogyasztónak nem minősülő szerződés esetén a bíróságot az 1952-es Pp. 41. § (5) bekezdése alapján ilyen felhívási kötelezettség nem terheli.²⁰⁴

A Pp. a kizárólagos illetékességi okok körében szabályozza, hogy a vállalkozás által fogyasztóval szemben, szerződéses jogviszonyból származó igény érvényesülése iránt indított perre az alperes belföldi lakóhelye szerinti bíróság kizárólagosan illetékes [Pp. 26. § (1) bekezdés]. Ebből következően a jogalkotó szükségtelennek tartotta az 1952-es Pp. fentebb ismertetett azon előírásának a fenntartását, amely szerint, ha az illetékességi kikötés az általános szerződési feltételek között szerepel, a kikötött bíróság az alperesnek legkésőbb

²⁰² Az Fmhtv. értelmében a módosított rendelkezéseket a 2009. június 30-a után indult perekben kell alkalmazni.

²⁰³ 2/2011. (XII.12.) PK vélemény a fogyasztói szerződés érvénytelenségével kapcsolatos egyes kérdésekről.

²⁰⁴ Lásd a 2/2011. (XII.12.) PK-vélemény 5. a) pontjához fűzött indokolást. Ezzel szemben a jogirodalomban megjelent olyan álláspont, miszerint az EUB hivatkozott ítéletéből nem következik egyértelműen a PK véleményben megfogalmazott általánosítás, amely szerint a fogyasztói szerződések ismert feltételek szerinti valamennyi bíróválasztó kikötése tisztességtelen, és emiatt érvénytelen lenne. A kritikai vélemény szerint bár a Kúria helyes végeredményre jutott, azonban túlértékeli a hivatkozott EUB ítéletet. A probléma megoldására sokkal inkább alkalmasnak találná az olyan jogszabályi szinten megvalósuló tiltást, ami kizárná a fogyasztói szerződések esetén a bíróválasztó kikötést. Lásd.: DARÁZS Lénárd: A "bíróságválasztás" mint tisztességtelen szerződési kikötés. *Gazdaság és Jog*, 2012/12. 23.

az első tárgyaláson előterjesztett kérelmére a pert az alperes által megjelölt bírósághoz teszi át.

4.2. A VB Pénzügyi Lízing ügy

A *VB Pénzügyi Lízing* ügyet²⁰⁵ szokták úgy említeni, mint ami a *Pannon GSM* ügy “ikertestvére”, ugyanis az alapügyek tényállásai, a felmerült jogkérdések sok mindenben hasonlítanak egymásra.²⁰⁶ Az előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményező bíróság saját illetékességének vizsgálata során észlelte, hogy a vitás fogyasztói szerződés a fogyasztóval szerződő fél székhelyéhez közel eső bíróság kikötését tartalmazza. Az ügy érdekessége, hogy a kezdeményező bíróság az eljárás során – kifejezetten a *Pannon GSM* ügyben meghozott ítéletre figyelemmel – módosította eredeti kérdéseit és a *Pannon GSM* ítélet egyes rendelkezéseinek helyes értelmezésére kérdezett rá.

Az EUB ítéletét megelőzően már a Kúria is foglalkozott a kezdeményezés tárgyát képező jogkérdés egyes, a fizetési meghagyással kapcsolatos jogértelmezési problémákkal. A Polgári Kollégium tanácselnöki értekezlete úgy foglalt állást, hogy a fogyasztói szerződésekben foglalt illetékességi kikötés esetleges érvénytelenségét általánosságban a fizetési meghagyás kibocsátása, illetve a fizetési meghagyásos eljárás során nem kell vizsgálni. Ugyanakkor a peres eljárásban – a bíróságnak függetlenül attól, hogy az eljárás fizetési meghagyással szemben előterjesztett ellentmondás folytán alakul át peres eljárássá, vagy keresetlevél benyújtásával indul – hivatalból kell vizsgálnia a fogyasztói szerződésekben foglalt illetékességi kikötés tisztességtelen voltát és annak esetleges érvénytelenségét is.²⁰⁷ Ebből az következik, hogy az eljáró bíróságnak hivatalból vizsgálnia kell: az illetékességi kikötés egyedileg megtárgyalt és elfogadott volt-e, továbbá, hogy az a fogyasztó számára jelentős hátrányt okoz-e a kikötött bíróság előtti perlésre tekintettel.²⁰⁸

Az EUB ítélete több közös pontot tartalmazott a Kúria iránymutatásával. Mindazonáltal a 93/13/EGK irányelv értelmezésére irányuló kérdésekre adott válaszában megerősítette azt a korábbi joggyakorlatában már kialakított álláspontját, hogy nem az ő, hanem a tagállami bíróság feladata az adott tényállás körülményei függvényében az adott szerződési feltétel

²⁰⁵ VB Pénzügyi Lízing ítélet, C-137/08, ECLI:C:EU:2010:659.

²⁰⁶ Lásd: OSZTOVITS András: A közösségi jog hatása a fogyasztói szerződések magyar szabályozására és joggyakorlatára. *Gazdaság és Jog*, 2009/12. 11-15.

²⁰⁷ A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága Polgári Kollégiumának 2006. november 8. napján tartott tanácselnöki értekezletéről készült feljegyzés.

²⁰⁸ OSZTOVITS András – VIRÁG Csaba: Illetékességi kikötés mint tisztességtelen szerződési feltétel – kérdések és kételyek a közösségi és a magyar jog tükrében. *Magyar Jog*, 2008/8. 532-541.

tisztességtelenségéről határozni. Addigi határozataihoz képest új elemként jelent meg az ítéletben az a rendelkezés, mely szerint a tagállami bíróságnak hivatalból kell bizonyítást folytatnia annak megállapítása érdekében, hogy az előtte folyamatban lévő ügy alapjául szolgáló, az eladó vagy szolgáltató és a fogyasztó közötti szerződés részét képező kizárólagos illetékességi kikötés a 93/13/EGK irányelv hatálya alá tartozik-e, és amennyiben igen, hivatalból kell értékelnie az ilyen kikötés esetleges tisztességtelen jellegét.²⁰⁹

4.3. A választottbírósági kikötés, mint tisztességtelen szerződési feltétel

Az általános szerződési feltételbe foglalt választottbírósági kikötés a bírói gyakorlat szerint²¹⁰ olyan szokásostól eltérő rendelkezés, amely csak akkor válik a szerződés részévé, ha azt a másik fél megismerte és kifejezetten vagy ráutaló magatartással elfogadta [a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: 1959-es Ptk.) 205/B. § (2) bekezdés]. A Kúria 2/2012. PK véleményének 2. pontjában rámutatott, vélelem szól amellett, hogy a fogyasztói szerződésben az egyoldalúan, előre meghatározott, illetve általános szerződési feltételt a felek egyedileg nem tárgyalták meg. A fogyasztóval szerződő fél ezt a vélelmet csak akkor tudja sikeresen megdönteni, ha kétséget kizáróan bizonyítja, a szerződést megelőzően biztosította annak lehetőségét, hogy az adott feltétel tartalmát a fogyasztó befolyásolhatta és a fogyasztó e lehetőséggel nem élve fogadta el a szerződést.²¹¹

Korábban a magyar bírói gyakorlatban eltérő álláspontok alakultak ki az általános szerződési feltétellel megállapított választottbírósági kikötés tisztességtelennek minősítése kérdésében. Egyik álláspont szerint az ilyen kikötés tisztességtelensége nem vizsgálható, mivel azt az 1959-es Ptk. 7. § (2) bekezdése lehetővé teszi a felek számára, így az az 1959-es Ptk. 209. § (6) bekezdése alapján jogszabály előírásának megfelelően meghatározott kikötés.²¹² Egy másik álláspont szerint viszont ez a kikötés érdemben vizsgálható azonban nem tisztességtelen.²¹³ A harmadik álláspont szerint pedig a fogyasztói szerződés esetén a

²⁰⁹ VB Pénzügyi Lízing ítélet, C-137/08, ECLI:C:EU:2010:659, 56. pont.

²¹⁰ BH 2001/3/131, EBH 2003/1/875, BH 2012. 296.

²¹¹ 2/2012 (XII.10.) PK vélemény a fogyasztói kölcsönszerződésben pénzügyi intézmény által alkalmazott általános szerződési feltételekben szereplő egyoldalú szerződésmódosítási jog tisztességtelenségéről.

²¹² Fővárosi Ítéltábla ÍH 2012.67.

²¹³ Szegedi Ítéltábla Pf.I.20.398/2012/2. A Fővárosi Ítéltábla 4.Pf. tanácsának gyakorlata következetes abban a vonatkozásban, hogy az 1959-es Ptk. 209. § (6) bekezdése szerint a választottbírósági kikötés tisztességtelennek nem minősíthető. Az 1959-es Ptk. 205/B.§-a szerint a szerződés részévé vált választottbírósági kikötés nem tisztességtelen, figyelemmel arra, hogy az 1959-es Ptk. 7. § (2) bekezdése, összhangban a Vbt. 3. § (1) bekezdésével, kifejezett felhatalmazást ad választottbírósági eljárás kikötésére, és e kikötés a 18/1999. (II. 5.) Korm. rendelet (1) bekezdés i) pontja szerint nem tisztességtelen, mivel a fogyasztó jogszabályon alapuló igényérvényesítési lehetőségét jogszabályban meghatározott vitarendezési móddal helyettesítik. (4.Pf.22.002/2012/2. számú végzés) idézi: DARÁKNÉ NAGY Szilvia - EGRINÉ SALAMON Emma:

választottbírói kikötés önmagában, minden további vizsgálat nélkül tisztességtelen, tekintettel arra, hogy a választottbírói eljárásban költségkedvezmény nem adható.²¹⁴

A Kúria az eltérő jogi álláspontot elfoglaló jogerős határozatokra tekintettel a 3/2013. PJE határozatával azt mondta ki: fogyasztói szerződésben az általános szerződési feltételen, vagy egyedileg meg nem tárgyalta feltételen alapuló választottbírói kikötés tisztességtelen. A bíróság e kikötés tisztességtelenségét hivatalból köteles észlelni, de annak semmisségét csak akkor állapíthatja meg, ha a fogyasztó – a bíróság felhívására – arra hivatkozik.

A 93/13/EGK irányelv Melléklete – amely a fogyasztói szerződésekben tisztességtelennek minősülő feltételek nem taxatív felsorolását tartalmazza – 1. q. pontja kifejezetten nevesíti az olyan feltételt, amelynek tárgya, vagy hatása az, hogy kizárja vagy gátolja a fogyasztó jogainak érvényesítését peres eljárás kezdeményezése vonatkozásában, vagy más jogorvoslati lehetőség igénybevételében. Tipikusan ilyen a fogyasztót a rendes bírósági út igénybevételétől elzáró választottbírói kikötést tartalmazó általános szerződési feltétel. A Kúria álláspontja szerint a választottbírói kikötés elsősorban a kizárólagossága miatt tisztességtelen, mivel kizárja a rendes bírói út igénybevételének lehetőségét.²¹⁵ Választottbírói kikötés csak egyedi megtárgyalás alapján - tehát már nem általános szerződési feltételként - válhat érvényesen a fogyasztói szerződés részévé.²¹⁶

A Szombathelyi Törvényszék a *Sebestyén* ügyben²¹⁷ kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárás első kérdésében a választottbírói kikötés tisztességtelenségére kérdezett rá, második pedig arra vonatkozott, hogy ez a feltétel akkor is tisztességtelen-e, ha

Az általános szerződési feltételekben megjelenő választottbírói szerződéssel kapcsolatos kérdések a fogyasztói kölcsönszerződésben. *Magyar Jog*, 2014/2. 82-87.

²¹⁴ Fővárosi Törvényszék 57.Pf.637.436/2012/3., A Fővárosi Ítéltábla 6.Pf.21.740/2012/2. számú végzése szerint – figyelemmel a 2/2011. (XII. 12) PK véleményre – következetes a bírói gyakorlat abban, hogy egy olyan bíróság illetékességének kikötése, amely a fogyasztóra nézve aránytalanul és szükségtelenül nehezíti a szerződésből eredő igényérvényesítést, tisztességtelennek minősül. A választottbírói kikötés kiváltképpen sérelmes lehet, figyelemmel az ilyen eljárások többletköltségeire. Idézi: DARÁKNÉ - EGRINÉ i. m. 83.

²¹⁵ Ezzel szemben egyes jogirodalmi álláspontok úgy érvelnek, hogy a fél polgári peres igényének érvényesítésében nem kerül korlátozás alá, hiszen a választottbírói eljárás – az eljárási szabályzatba beiktatott biztosítékoknak köszönhetően – biztosítja a fogyasztó megfelelő védelmét. A felek – így a fogyasztó is – a választottbírói eljárásban egyszerűbb, rugalmasabb és gyorsabb eljárásban vehetett részt – szerződéses akaratának megfelelően -, a tényállás felderítéséhez pedig mindazok az eszközök a választottbírói eljárásban rendelkezésre állnak, mint a “rendes” peres eljárásban. Lásd: ERDŐS ÉVA: A választottbírói kikötés megítélése a devizahitelezési szerződésekben az Európai Unió Bíróságának döntései tükrében. In: LENTNER Csaba (szerk.): *A devizahitelezés nagy kézikönyve*. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2015. 478. illetve WALLACHER Lajos: A választottbírói kikötés tisztességtelensége fogyasztói szerződésekben. *Európai Jog*, 2014/3. 10-16. Álláspontja szerint az EUB joggyakorlatából nem következik automatikusan az, hogy a választottbírói kikötés minden esetben tisztességtelen. WALLACHER i. m 11.

²¹⁶ Lásd 5/2013. Polgári jogegységi határozat a Ptk. 239/A. §-a alapján a szerződés érvénytelenségének (részleges érvénytelenségének) megállapítása iránt indított perekről, indokolás IV. pont.

²¹⁷ Sebestyén ítélet, C-343/13, ECLI:EU:C:2015:146.

előzőleg a fogyasztót tájékoztatták a választottbírósi eljárás és a rendes bírósági eljárás közötti különbségről.

Az EUB ítéletében kifejtette: „[a]z 93/13/EGK irányelv vonatkozó rendelkezéseit úgy kell értelmezni, hogy az érintett nemzeti bíróság feladata annak megállapítása, hogy az említett szerződés megkötését kísérő körülmények összességére tekintettel e rendelkezések értelmében tisztességtelennek kell-e tekinteni azon feltételt, amely a bank és a fogyasztó között létrejött jelzálogkölcsön-szerződésben az e szerződéssel összefüggésben keletkezett jogviták esetére olyan állandó választottbírósi eljárás kizárólagos illetékességét köti ki, amelynek határozatai ellen a belső jog szerint nincs helye fellebbezésnek.”

Ennek megítélése keretében az EUB az érintett tagállami bíróság számára iránymutató jelleggel kijelölte a főbb vizsgálandó szempontokat. Köteles megvizsgálni, hogy a kérdéses feltétel tárgya vagy hatása-e az, hogy kizárja vagy gátolja a fogyasztó jogainak érvényesítését peres eljárás kezdeményezése vonatkozásában, vagy más jogorvoslati lehetőség igénybevételeiben. Ezt követően köteles figyelembe venni, hogy az érintett szerződés megkötése előtt a fogyasztó számára a választottbírósi eljárás és a rendes bírósági eljárás közötti különbségre vonatkozóan nyújtott általános tájékoztatás önmagában nem zárhatja ki e feltétel tisztességtelen jellegét.

Igenlő válasz esetén az említett bíróság feladata valamennyi, a tagállami jog értelmében ebből eredő következményt meghatározni abból a célból, hogy e feltétel ne jelentsen kötelezettséget a fogyasztóra nézve.²¹⁸ Ebben az ügyben vizsgált jogkérdés érdekessége, hogy a Kúria az általános szerződési feltételen alapuló választottbírósi kikötés tisztességtelenségét megállapító 3/2013. PJE határozatát az EUB ítéletet megelőzően 5 hónappal korábban meghozta. Végezetül az új Ptk. szabályozása során a jogalkotó egyértelművé tette a 93/13/EGK irányelv céljainak, Melléklete 1. q) pontja szövegének az az értelmezés felel meg, amely az általános szerződési feltételen vagy egyedileg meg nem tárgyalt feltételen alapuló választottbírósi kikötést tisztességtelennek tekinti [Ptk. 6:104. § (1) bekezdés i) pont]. Fogyasztói szerződésben választottbírósi eljárást érvényesen csak egyedi megtárgyalás alapján lehet kikötni.²¹⁹

²¹⁸ Uo. 36. pont.

²¹⁹ HAJNAL Zsolt: Egyes tisztességtelen kikötések fogyasztói szerződésben. In: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja* III. kötet. Opten Kiadó, Budapest, 2014. 261.

4.4. A kérelemhez kötöttség

Az előzőekben ismeretet fogyasztói szerződéseket érintő EUB ítéletek egyik fontos, az eljáró bíróságok kötelezettségét meghatározó eredménye, hogy az eljáró bírónak a per tárgyát képező fogyasztói szerződés esetén hivatalból kell vizsgálnia, hogy van-e abban tisztességtelennek minősülő szerződési feltétel (a jogvita eldöntése szempontjából lényeges kérdések tekintetében), és ha ilyet észlel, erről tájékoztatnia kell a peres félként résztvevő fogyasztót. Ennek a szerződési feltételnek a jogi sorsa inentől kezdve az ő „kezébe van”: ha nem kíván hivatkozni a tisztességtelen jellegre, a bíróságnak azt alkalmaznia kell.

A *Banif Plus* ügyben²²⁰ arra szeretett volna választ kapni az előterjesztő bíróság, hogy abban az esetben, ha észleli valamelyik, a keresettel érintett általános szerződési feltétel tisztességtelen voltát, a felek külön erre való hivatkozása nélkül is vizsgálhatja-e a szerződés emiatti semmisségét. Ennek a kérdésnek a háttérében az a dilemma húzódott meg, hogy főszabály szerint a bíróság csak a kereseti és a viszontkereseti kérelem korlátai között vizsgálhatja a szerződés semmisségét [1952-es Pp. 3. § (2) bekezdés]. Mivel az általános szerződési feltétel tisztességtelen voltára a keresetben nem hivatkoztak, ezért az 1952-es Pp. szószerinti értelmezése alapján – főszabály szerint – a bíróság nem vizsgálhatja ezt a tényezőt, viszont a 93/13/EGK irányelv 7. cikke szerint a tagállamoknak gondoskodni kell arról, hogy megfelelő eszközök álljanak rendelkezésre a fogyasztói szerződésekbe foglalt tisztességtelen feltételek alkalmazásának megakadályozására.

A Kúria az 1959-es Ptk. 234. § (1) bekezdésének alkalmazásával kapcsolatos kollégiumi véleményében²²¹ már kifejtette: az 1952-es Pp. 3. § (2) bekezdése nem zárja ki, hogy a bíróság a tényállás megállapítása körében olyan körülményeket, és a fél kérelmére elrendelt bizonyítás alapján olyan tényeket is figyelembe vegyen, amelyre a felek nem hivatkoztak. Abban az esetben, ha a bíróság a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján semmisségi ok fennállását észleli, ezt a tényállás részévé teheti akkor is, ha arra a felek külön nem hivatkoztak. Nincs tehát akadálya annak, hogy a bíróság hivatalból állapítsa meg a szerződés semmisségét akkor, ha a perben rendelkezésre álló bizonyítékok alapján a semmisségi ok fennállása megállapítható. Ilyen esetben a bíróság túlterjeszkedhet a kereseti kérelmen, olyan okból is megállapíthatja a szerződés semmisségét, amelyre a fél keresetében, vagy viszontkeresetében nem hivatkozott. Arra azonban nincs mód, hogy a bíróság hivatalból

²²⁰ Banif ítélet C-472/11, ECLI:EU:C:2013:88

²²¹ 1/2005. (VI. 15.) Polgári Kollégiumi vélemény a semmisségi ok hivatalbóli észlelése kapcsán követendő eljárásról.

bizonyítást folytasson le a szerződés semmisségének a megállapítása érdekében [1952-es Pp. 164. § (2) bekezdés].²²²

Az EUB álláspontja egybeesik a 8 évvel korábbi PK-véleménnyel. Ítéletében úgy foglalt állást: a 93/13/EGK irányelv 6. cikkének (1) bekezdését és 7. cikkének (1) bekezdését úgy kell értelmezni, hogy a valamely szerződési feltétel tisztességtelen jellegét hivatalból észlelő tagállami bíróságnak ahhoz, hogy levonhassa az ezen észlelésből származó következményeket, nem kell megvárnia, hogy a jogairól tájékoztatott fogyasztó az említett feltétel megsemmisítését kérő nyilatkozatot tegyen. Mindazonáltal a kontradiktórus eljárás elve főszabály szerint kötelezi a szerződési feltétel tisztességtelen jellegét hivatalból észlelő tagállami bíróságot arra, hogy a peres feleket tájékoztassa erről, és lehetőséget biztosítson számukra, hogy a nemzeti eljárásjogi szabályokban erre vonatkozóan előírt eljárások szerint kontradiktórus eljárásban vitassák meg azokat. Ezt azzal az iránymutatással egészítette ki az EUB, hogy a tagállami bíróságnak az általa elbírálandó igény alapjául szolgáló szerződési feltétel esetleges tisztességtelen jellegére vonatkozó értékelés céljából figyelembe kell vennie a szerződés minden egyéb feltételét.²²³ Az EUB ítéletében megfogalmazott bírói kötelezettség – közvetett módon – már szerepelt az 1959-es Ptk. 209. § (2) bekezdésében, és ezáltal ismert és alkalmazott volt a magyar bírói gyakorlatban is. Az 1959-es Ptk. szerint a feltétel tisztességtelen voltának vizsgálatakor a szerződéskötéskor fennálló minden olyan körülményt vizsgálni kell, amely a szerződés megkötéséhez vezetett. A Kúria egyik eseti döntésében ezt megerősítve úgy foglalt állást, hogy a szerződés teljes feltételrendszerének komplex vizsgálata szükséges annak megállapításához, hogy valamely általános szerződési feltétel tisztességtelennek minősül, túlzottan és észszerűtlenül, vagyis indokolatlanul hátrányos a másik félre, és ezáltal sérti a jóhiszeműség követelményét.²²⁴

4.5. A bíróságok feladata a jogorvoslati eljárásban

A *Jörös* ügyben²²⁵ megkeresésével a másodfokon eljáró Fővárosi Törvényszék abban a kérdésben várta az EUB választ, hogy a tagállami bíró a másodfokú eljárásban is vizsgálhatja-e az általános szerződési feltétel észlelt tisztességtelenségét, ha az elsőfokú eljárásban ennek vizsgálatára nem került sor, és a tagállami eljárásjogi szabályok szerint a

²²² BH 2007.191.

²²³ Banif ítélet C-472/11, ECLI:EU:C:2013:88, 28-36. pont.

²²⁴ BH 2008.21.

²²⁵ Jörös ítélet, C-397/11, ECLI:EU:C:2013:340.

fellebbezési eljárásban új tények és új bizonyítékok főszabályként már nem vehető figyelembe.

Az EUB ítéletében úgy foglalt állást, hogy az 93/13 EGK irányelv alapján amennyiben a fellebbezési eljárásban eljáró bíróság a belső eljárási szabályok alapján jogosult megvizsgálni az elsőfokú eljárás adataiból egyértelműen megállapítható valamennyi semmisségi okot, és adott esetben a bizonyított tények alapján átminősíteni a hivatkozott jogalapot e feltételek érvényességének megállapítása céljából, úgy hivatalból vagy a kérelem jogalapjának átminősítésével köteles az említett feltételek tisztességtelen jellegének ezen Irányelv szempontjaira tekintettel történő értékelésre.

4.6. A tényleges érvényesülés elvének félreértelmezése a tisztességtelen szerződési feltételek megítélésénél

Amint azt a fent bemutatott ügyekben láthattuk, a tisztességtelen szerződési feltételek megítélésénél egyik központi eljárásjogi kérdése a bíróság feladatának meghatározása a kérelemhez kötöttség, illetve a hivatalbóltság „kettősében”. Ahhoz, hogy a kérdés komplexitását jobban szemléltessem, röviden áttekintem, milyen jogszabályi környezetben merültek fel ezek kérdések, különös tekintettel az EUB vonatkozó joggyakorlatára. Ezt követően pedig kitérek arra, hogy az elmúlt két évben milyen dilemmákat okozott ismételt ez a kérdés a magyar bírói gyakorlatban.

A vizsgált időszak szempontjából releváns 1952-es Pp. 3. § (2) bekezdése fogalmazza meg a polgári perjog egyik fontos alapelvét a kérelemhez kötöttséget. Ez azt a korlátozást jelenti, hogy a bíróság nem dönthet olyan kérdésről, amely vonatkozásában a felek nem terjesztettek elő kérelmet. Az említett jogelvek alól maga az 1952-es Pp. is megfogalmaz kivételeket például házassági perek (1952-es Pp. 287. §) vagy a szülői felügyelettel kapcsolatos perek [1952-es Pp. 302. § (3) bekezdés] esetében. A kérelemhez kötöttség elve kizárja tehát, hogy a bíróság a felek alanyi jogaival rendelkezzen, nem zárja azonban ki, hogy a tényállás megállapítása körében olyan körülményeket is figyelembe vegyen, amelyekre a felek nem hivatkoztak. Így szintén kivételként értelmezhető, hogy a bíróság a szerződés semmisségét – a korábbi bírói gyakorlat [1/2005. (VI. 15.) PK vélemény] alapján és immár jogszabályi szintre lépve a Ptk. 6:88. § (1) bekezdése szerint is – hivatalból észleli. A bíróság bizonyítást is – főszabály szerint – a felek kérelme alapján rendel el. Olyan bizonyítást, amelyet a peres felek egyike sem indítványozott, a bíróság csak a törvény külön

felhatalmazása alapján rendelhet el hivatalból, például státuszperekben vagy szűk körben a közigazgatási perekben.²²⁶

Az uniós jog és a vonatkozó joggyakorlat alapján kérdésként merül fel, hogy vajon a kérelemhez kötöttség elve alól az uniós jog *ex officio* alkalmazása újabb kivételeket jelent-e és ha igen, akkor milyen feltételekkel. A korábban ismertetett eljárásjogi autonómia kereteit az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elve határozza meg. A tényleges érvényesülés elve magában foglalja, hogy az uniós jog által biztosított jogoknak a gyakorlatban is érvényesülniük kell. Ezen elvek együttesen olyan mércét is jelentenek, amely alapján meg kell vizsgálni azt a tagállami eljárási szabályt, amely korlátozza, hogy a bíróság hivatalból vegyen figyelembe egy jogalapot.²²⁷ Amint arra már a korábbi fejezetekben utaltam, az EUB joggyakorlatában főszabályként meghatározta, hogy az uniós jog nem írja elő a tagállami bíróság számára, hogy az uniós jogszabályba ütközést hivatalból vizsgálják, ha a felek arra nem hivatkoztak.²²⁸ Ez alól a szabály alól az említett két alapelv érvényesülése érdekében az EUB kivételeket fogalmazott meg. Felismerte ugyanis, hogy az általa kidolgozott alapelvek alkalmazása szükségszerűen eltérő lehet a különböző tagállami eljárási szabályok és az egyes jogviták esetén.²²⁹ A *Peterbroeck* ügyben már azt állapította meg, hogy ellentétes az uniós joggal az a tagállami eljárásjogi szabályozás, amely megtiltja a bíróság számára, hogy hivatalból vizsgálja a belső jogi norma uniós joggal való összeegyeztethetőségét, ha az eljárásban érintett személy arra határidőn belül nem hivatkozott. Az *Océano Grupo Editorial és Salvat Editores* egyesített ügyekben,²³⁰ valamint a *Cofidis*-ügyben²³¹ az EUB annyiban egészítette ki korábbi álláspontját, hogy a 93/13/EGK tanácsi irányelv céljai eléréséhez szükség volt arra a lehetőségre, hogy a tagállami bíró hivatalból meghatározhassa, hogy a fogyasztói szerződésben a joghatósági kikötés tisztességtelen feltételnek minősül-e. Ez az irányelvi cél végső soron az volt, hogy védelemben részesítse a fogyasztókat a fogyasztói szerződésben szereplő tisztességtelen feltételekkel szemben. A *Pannon GSM* ítéletben az EUB megállapította, a tagállami bíróságokra ruházott feladat nem korlátozódik annak pusztá lehetőségére, hogy valamely szerződési feltétel esetlegesen tisztességtelen

²²⁶ NAGY Adrienn: Bizonyítás. In: WOPERA Zsuzsa (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartáshoz – Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvényhez*. Wolters Kluwer, Budapest, 2016. 164. §-hoz írt magyarázat (online).

²²⁷ Maduro főtanácsnok Weerd és társai ügyre vonatkozó indítványa, C-222/05, ECLI:EU:C:2007:124, 17-18. pont.

²²⁸ Van Schijndel ítélet, C-430/93, ECLI:EU:C:1995:441, 22. pont, Weerd ítélet, C-222/05, ECLI:EU:C:2007:318, 42. pont.

²²⁹ Osztovits (2005) i. m. 36.

²³⁰ Océano Grupo Editorial és Salvat Editores ítélet, C-240/98. és C-244/98, 26. pont.

²³¹ Cofidis ítélet, C-473/00, ECLI:EU:C:2002:705, 32-33. pont.

jellegét megítélik, hanem magában foglalja ennek kötelezettségét is. E kötelezettség valamennyi tisztességtelen feltételre – és így a bírósági illetékességi kikötésre – is kiterjed.²³² A *VB Pénzügyi Lízing* ügyben pedig az 1952-es Pp. bizonyításra vonatkozó rendelkezéseit is vizsgálva arra a megállapításra jutott az EUB, hogy az eljáró bíróságnak hivatalból kell bizonyítást folytatnia annak megállapítása érdekében, hogy az előtte folyamatban lévő ügy alapjául szolgáló fogyasztói szerződés részét képező kizárólagos illetékességi kikötés az 93/13/EGK irányelv hatálya alá tartozik-e, és amennyiben igen, hivatalból kell értékelnie az ilyen kikötés esetlegesen tisztességtelen jellegét.²³³

Mindezek alapján a főszabály és a fogyasztói szerződéseket érintő ügyekben megfogalmazott kivételek egymáshoz való viszonyát tekintve úgy összegezhető az EUB joggyakorlata: a tényleges érvényesülés elve nem kötelezi a tagállami bíróságokat arra, hogy hivatalból figyelembe vegyék az uniós jogra alapított jogcímekeket, kivéve, ha ez a fogyasztó bírói jogvédelmének biztosítása érdekében szükséges. Ebből eredően a tagállami bíróságok kötelezettsége beavatkozni, ha ez az uniós jogrend által biztosított jogok védelme érdekében szükséges. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy az illetékességi kikötés érvényességét és alkalmazhatóságát, és ezáltal eljárásának egyik alapvető feltételét, az illetékességének fennállását a magyar jog szerint a bíróság minden esetben hivatalból, a felek erre irányuló kérelmére tekintet nélkül vizsgálja.

A felvázolt – magyar ügyeket is érintő – EUB-i jogértelmezés hatására az egységes gyakorlat kialakítása érdekében a Kúria a fogyasztói szerződésekkel kapcsolatban két polgári kollégiumi véleményt fogadott el.²³⁴ A vonatkozó uniós jogszabályok és a kialakult EUB-i gyakorlat alapján a Kúria úgy foglalt állást, hogy a perbeli jogviszony jogi minősítése során a bíróság nincs kötve a felek előadásához. Külön erre irányuló kérelem, hivatkozás nélkül hivatalból is vizsgálnia kell és meg kell állapítania azt, hogy a perbeli jogviszony fogyasztói szerződésnek minősül-e vagy sem. A jogviszony minősítése érdekében azonban a bíróság hivatalból nem rendelhet el bizonyítást. Kétség esetén, vagyis ha a rendelkezésre álló adatok alapján nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy az adott jogviszony fogyasztói szerződésnek minősül-e vagy sem, az 1952-es Pp. 3. § (3) bekezdése szerinti tájékoztatásnak arra kell irányulnia, hogy a bizonyítási teher általános szabályának [1952-es Pp. 164. § (1)

²³² Pannon GSM ítélet, C-243/08, 44. pont.

²³³ VB Pénzügyi Lízing ítélet, C-137/08, 45-56. pont.

²³⁴ 2/2011. (XII. 12.) PK vélemény a fogyasztói szerződés érvényességével kapcsolatos egyes kérdésekről, 3/2011. (XII. 12.) PK vélemény a fogyasztói szerződéssel kapcsolatos közérdekű kereset elbírálásának egyes kérdéseiről.

bekezdés] megfelelően a szerződés fogyasztói jellegét a fogyasztónak kell bizonyítania, hiszen a szerződés ilyenkénti minősítése az ő érdekében áll.²³⁵ Érdemes emlékeztetni arra, hogy bár a Kúria kollégiumi véleménye nem bír kötelező erővel, azonban a gyakorlatban alapvető és önálló eszköze a jogegység adott területen való biztosításának.²³⁶ Ebből következően bár eljárásjogi szabálmódosításra nem került sor, a PK vélemény – jogegységesítő jellegénél fogva – jelentősen hatást gyakorolt a magyar bírói gyakorlatra. Amennyiben rangsorolni kellene, hogy mely EUB-i ítéletek voltak a legnagyobb hatással a magyar polgári eljárásjogra és annak gyakorlatára, akkor a fentiekből kifolyólag a fogyasztói szerződéseket érintő ügyek kiemelkedő helyet foglalnak el ebben az értékelésben.

A magyar bírói gyakorlatban ismert egy olyan értelmezés is, amely szerint az uniós jog olyan kötelezettséget ró a tagállami bíróságokra, hogy a kereseti kérelem korlátaira tekintet nélkül, akár másodfokon is hivatalból észleljék és állapítsák meg a fogyasztói szerződés rendelkezéseinek tisztességtelenségét mint semmisségi okot. Ennek az álláspontnak a következménye például, hogy a fellebbezési eljárásban az eljáró bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét hatályon kívül helyezi és az elsőfokú bíróságot a fellebbezési fórum által tisztességtelenség „gyanújával” bélyegzett valamennyi ÁSZF vizsgálatára utasítja.²³⁷ Erre a megállapításra az eljáró bíróság a tényleges érvényesülés elvének EUB-i joggyakorlata alapján jutott. A Fővárosi Ítéltábla több ügyében is idézte a *Rewe* ítéletben tett megállapítást, amely az uniós jog hatékony érvényesülésének a tagállami eljárási szabályok is alá vannak rendelve; amennyiben tehát a hazai eljárási szabályok az uniós jog érvényesülését akadályoznák, úgy ezeket az eljárási szabályokat figyelmen kívül kell hagyni. Ezért az Ítéltábla álláspontja szerint, a tagállami bíróság a 93/13/EGK irányelvben foglalt fogyasztóvédelmi célok hatékony érvényesülése érdekében a fogyasztói szerződés valamennyi feltétele tisztességtelenségének hivatalbóli vizsgálatára köteles, e kötelezettsége alól nem mentesíti, ha a fogyasztó kereseti kérelme nem terjed ki az összes tisztességtelen szerződési feltételre.²³⁸ Nem érvényesül tehát a kereseti kérelemhez kötöttség elve abban a

²³⁵ 2/2011. (XII. 12.) PK vélemény 1. ponthoz fűzött indokolás.

²³⁶ KÖRÖS András - WELLMANN György: Javaslatok a jogegység biztosítására fórum- és eszközrendszerének az alakítására. *Magyar Jog*, 2011/5. 257-265.

²³⁷ Lásd ezzel kapcsolatban: NÉMETH Csaba: Az általános szerződési feltételek tisztességtelenségének aktuális kérdéseiről a bankjog területén. *Gazdaság és Jog*, 2016/11-12. 28-35.

²³⁸ Fővárosi Ítéltábla 5.Pf.20.564/2016/8. számú részítélet, 5.Pf.21.162/2015/5. számú végzés, 5.Pf.20.070/2016/4. számú ítélet. Indokolásában az ítéltábla még rendszerint utal arra, hogy az 1959-es Ptk. 209. § (2) bekezdésén alapuló kereset célja, hogy a fogyasztó csak olyan szerződési tartalom teljesítésére legyen köteles, amely nem tartalmaz a fogyasztó hátrányára jelentős egyenlőtlenséget, és amely a tisztesség és jóhízség követelményének megfelel. Amint az EUB több esetben rámutatott, a fogyasztó és a vele szerződő fél közötti egyenlőtlen helyzet csak a szerződő feleken kívül, pozitív beavatkozás útján egyenlíthető ki (C-618/10. számú „Banco Español” ügy 41. pont). Az EUB a C-488/11. számú „Brusse” ügyben arra is

vonatkozásban, hogy a bíróság kizárólag a felperes által megjelölt szerződési feltétel tisztességtelenségét vizsgálhatná, ez ugyanis ellentétes lenne a 93/13/EGK irányelv 7. cikkéből következő, a tisztességtelen szerződési feltételekkel szembeni hatékony fellépést megfogalmazó elvárással és a 6. cikk (1) bekezdésében foglaltakkal is.²³⁹

Ezzel az állásponttal szemben a Kúria több határozatában is úgy ítélte meg, hogy az EUB joggyakorlatából nem következik, hogy erre irányuló joghatályosan előterjesztett kérelem hiányában a bíróságnak hivatalból kellene vizsgálnia a kölcsönszerződés, az annak részévé vált általános szerződési feltételek és üzletszabályzat rendelkezései tisztességtelenségét.²⁴⁰ A Kúria többször utalt arra: az EUB két ítéletében is iránymutatást adott ebben a kérdésben (a *Jörös* ügyben²⁴¹, valamint a *Brusse* ügyben²⁴²). Különösen az utóbb említett ítélet 53. pontja alapján – a Kúria megítélése szerint – az a következtetés vonható le, hogy a másodfokú bíróság is csak a kereseti kérelem keretei között járhat el, ugyanakkor a kereset tárgyává tett szerződéses rendelkezés tisztességtelenségét – ha azt a belső eljárási szabályok lehetővé teszik – hivatalból megállapíthatja akkor is, ha a kereset más okból irányult az adott szerződési rendelkezés érvénytelenségének megállapítására. A Kúria rámutatott arra is, hogy a hivatkozott EUB ítélet meghozatala előtt a 2/2012. (XII. 10.) PK vélemény 9. a) pontjában lényegében az EUB jogértelmezésével azonos jogi álláspontot foglalt el, amikor rámutatott: a bíróságot a per tárgyává tett ÁSZF rendelkezések érvénytelensége hivatalbóli észlelésének kötelezettsége csak a kereseti kérelem keretei között terheli.

A Kúria megítélése szerint tehát sem a 93/13/EGK irányelv, sem az azt értelmező EUB-i joggyakorlat nem törli át a nemzeti polgári eljárásjogok legfontosabb alapelvi szintű rendelkezését, a kérelemhez kötöttség elvét. A felperes mint a per ura határozhatja meg az eljárás kereteit. Az EUB csak a kereseti kérelem alapjául szolgáló ÁSZF rendelkezések vonatkozásában állapított meg többlet eljárásjogi kötelezettséget a tagállami bíróságok számára.²⁴³

kitért, hogy a fogyasztóval szemben teljesítés iránt indított perben a másodfokú bíróságnak hivatalból kell észlelnie a szerződési feltétel tisztességtelenségét, és annak jogkövetkezményét a fellebbezési kérelem korlátaira tekintet nélkül kell levonnia.

²³⁹ Fővárosi Ítéltábla 5.Pf.22.075/2013/7. számú végzés.

²⁴⁰ Kúria Gfv.VII.30.125/2016/13. számú ítélet, Gfv.VII.30.411/2016/4. számú ítélet, Gfv.VII.30.530/2016/4. számú ítélet.

²⁴¹ *Jörös* ítélet, C-397/11, ECLI:EU:C:2013:340.

²⁴² *Brusse* ítélet, C-488/11, ECLI:EU:C:2013:341.

²⁴³ *Brusse* ítélet, C-488/11, ECLI:EU:C:2013:341, 39. pont, *Pohotovst’* ítélet, C-470/12, ECLI:EU:C:2014:101, 40.

Egyetértve a Kúria ítéleteiben tett következtetésekkel, álláspontom szerint ezt az értelmezést erősíti meg még a *van Schijndel* ügyben kimondott „eljárási észszerűség” elve is. Ez az elv ugyanis megköveteli a tagállami bíróságtól, hogy minden olyan esetben, amikor a felmerül, hogy valamely tagállami eljárási rendelkezés a tényleges érvényesülés elvébe ütközne, azokat az alapelveket is figyelembe kell venni, amelyek a nemzeti bírósági rendszer alapjául szolgálnak.²⁴⁴ A kérelemhez kötöttség úgy a magyar, mint a legtöbb európai jogrendszer alapvető elve. Lényege abban fogható meg, „hogy a bíróság csak akkor adjon jogvédelmet, ha a fél azt kéri.”²⁴⁵ A magyar polgári perrendtartásban a rendelkezési elv két részből áll: az első, a kérelemre történő eljárás „[a] bíróság az e törvény hatálya alá tartozó jogvitát erre irányuló kérelem esetén bírálja el”, a második pedig hogy a bíróság egyes perbeli cselekményeket a felek (vagy az egyik fél) rendelkezései alapján köteles elvégezni. Ennek a rendelkezési elvnek az ellenpárja a hivatalbóliség elve, ami a modern polgári perrendtartásokban kevésbé jut szerephez.²⁴⁶ Álláspontom szerint ezért sem megengedhető az uniós jog és annak EUB gyakorlatának olyan tagállami értelmezése, ami a rendelkezési elvet különös indok – így akár kifejezett EU-jogi rendelkezés, vagy annak ilyen tartalmú EUB-i értelmezése – nélkül áttörné.

A Fővárosi Ítéltábla ugyanakkor továbbra is kitartott fent kifejtett álláspontja mellett és az EUB-nál előzetes döntéshozatali eljárást kezdeményezett. Az ítéltábla végzése szerint a tagállami bíróság köteles az EUB irányadó gyakorlatának – *Brusse*²⁴⁷ és *Banif Plus Bank*²⁴⁸ ítélet – megfelelően hivatalból értékelni azon további szerződési feltételek tisztességtelen jellegét is, amelyre a felperesi fogyasztók nem hivatkoztak, bár a szükséges ténybeli és jogi elemek rendelkezésre álltak.²⁴⁹ Megkeresésében többek között arra várta az EUB iránymutatását, hogy az ítélkezési gyakorlata szerinti hivatalbóliség vonatkozik-e arra az esetre is, ha a fogyasztó a felperes, vagy a rendelkezési jognak az eljárás egészében elfoglalt helyére és az eljárás sajátosságaira figyelemmel a rendelkezési elv olyan szabálynak minősül, amely adott esetben a hivatalbóli vizsgálatot kizárja.²⁵⁰ Érdemes lett volna tisztázni, hogy mit jelent a rendelkezésre álló ténybeli és jogi elemek – vélhetően az ítéltábla szerint

²⁴⁴ Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León ítélet, C-413/12, EU:C:2013:800, 34. pont, Pohotovost' ítélet, C-470/12, EU:C:2014:101, 51. pont

²⁴⁵ MAGYARI Géza: *Magyar polgári perjog*. Franklin Társulat, Budapest, 1939. 229.

²⁴⁶ Lásd: GELENCSÉR Dániel: A rendelkezési elv tartalma. In: PETRIK Ferenc (szerk.): *Polgári eljárásjog – Kommentár a gyakorlat számára*. HVG-ORAC, Budapest, 2017. 11-13.

²⁴⁷ *Brusse* ítélet, C-488/11, ECLI:EU:C:2013:341.

²⁴⁸ *Banif* ítélet, C-472/11, ECLI:EU:C:2013:88.

²⁴⁹ Fővárosi Ítéltábla 5.Pf.21.114/2016/6/I. számú végzés.

²⁵⁰ Uo. 5. kérdés.

ez a pénzügyi intézmény általános szerződési feltételeinek rendelkezésre állását jelenti a per iratai között²⁵¹ – ugyanis a főtanácsnoki indítvány is ezt teszi feltételül a hivatalbóli vizsgálatnak. Az adott ügyben ez azt jelentette, hogy a felperesek a deviza alapú szerződésük azon feltételeit támadták a keresetükben, amelyek az árfolyamkockázatot rájuk, mint fogyasztókra hárítják. Ezzel kapcsolatban fejtették ki jogi álláspontjukat, megjelölve kérelmük ténybeli alapját. Az Ítélet tábla ugyanakkor úgy véli, köteles a kölcsönszerződés azon rendelkezéseit is vizsgálni, amelyek a kezelési költségre és a folyósítási jutaléokra vonatkoznak, bár a felperes fogyasztók keresetükben erre nem hivatkoztak. Ezek a feltételek nincsenek összefüggésben az árfolyamkockázattal, a felperesek nem is vitatták azok érvényességét.

Tanchev főtanácsnok véleménye szerint a tagállami bíróság hivatalból köteles vizsgálni az irányelv hatálya alá tartozó szerződési feltétel tisztességtelen jellegét, ezzel ellensúlyozva a fogyasztó és a kölcsönt nyújtó közötti egyenlőtlen helyzetet, amennyiben a rendelkezésre állnak az e feladathoz szükséges jogi és ténybeli elemek.²⁵² Álláspontom szerint, a rendelkezésre álló *jogi* elem alatt csak a joghatályos kereseti kérelem érthető, ugyanis más, a felek rendelkezésén kívül álló *jogi* feltételt az adott körülmények között nehéz elképzelni. Ebben a tekintetben nem mondott újat az EUB sem ítéletében: amennyiben a tagállami bíróság rendelkezésre állnak az ehhez szükséges jogi és ténybeli elemek, e bíróság hivatalból, adott esetben a felperesként eljáró fogyasztó helyett is figyelembe vegye a fogyasztói szerződésben foglalt, adott esetben tisztességtelen feltételeket.²⁵³ A bíróság tehát a kereseti kérelem (jogi és ténybeli) keretei között vizsgálhatja a szerződési feltételek tisztességtelen jellegét, hivatalból vizsgálhatja azok semmisségét olyan okból is amelyre a felperes nem hivatkozott. Azonban olyan ÁSZF érvénytelenségét nem vizsgálhatja hivatalból, amely vonatkozásában a felek kereseti kérelmet egyáltalán nem terjesztettek elő.

A Kúria egyik közzétett eseti döntésében még az EUB ítélet meghozatalát megelőzően már vizsgálta mit jelentenek a rendelkezésre álló jogi és ténybeli elemek. Elemezve az EUB korábbi joggyakorlatát kifejtette, a *Jörös* ügy nem arra mutatott rá, hogy egy tagállami bíróságnak hivatalból kell vizsgálnia a fogyasztói szerződés semmisségét, még akkor is, ha arra a felek nem hivatkoznak. Ebben az ítéletben azt mondta ki az EUB, hogy a fogyasztó és az eladó (vagy szolgáltató) közötti egyenlőtlen helyzetet csak a szerződő feleken kívüli,

²⁵¹ Ugyanerre a megállapításra jut: NÉMETH Csaba i. m. 31.

²⁵² *Tanchev* főtanácsnok Ilyés ügyre vonatkozó indítványa, C-51/17, ECLI:EU:C:2018:303.

²⁵³ Ilyés ítélet, C-51/17, ECLI:EU:C:2018:750, 90. pont.

pozitív beavatkozás egyenlítheti ki, azaz a tagállami bíróság – amennyiben a rendelkezésére állnak az e tekintetben szükséges jogi és ténybeli elemek – hivatalból köteles vizsgálni az 93/13/EGK irányelv hatálya alá tartozó szerződési feltétel tisztességtelen jellegét, ezzel ellensúlyozván a fogyasztó és a kereskedő közötti egyenlőtlen helyzetet. Következésképpen az uniós jog által az érintett területen a tagállami bíróságokra ruházott feladat nem korlátozódik annak pusztán lehetőségére, hogy valamely szerződési feltétel esetlegesen tisztességtelen jellegét megítélje, hanem magában foglalja e kérdés hivatalból történő vizsgálatának kötelezettségét is, amennyiben a rendelkezésükre állnak az e tekintetben szükséges jogi és ténybeli elemek.²⁵⁴ Mindezek szerint az adott kérdések hivatalbóli megítélésének feltétele, hogy a bíróságok rendelkezésére álljanak az ehhez szükséges jogi és ténybeli elemek, amelyek csak akkor fognak a bíróságok rendelkezésére állni, ha azokat a felek (elsősorban a felperes) a bíróság rendelkezésére bocsátják. A keresetlevélnek tartalmaznia kell – egyebek mellett – az érvényesíteni kívánt jogot, mégpedig az azt alátámasztó tények és bizonyítékok megjelölése mellett. A felperesnek az érvényesíteni kívánt jogra vonatkozó minden releváns tényt elő kell adnia. Mindenképpen a felperes feladata tehát a tényalap megjelölése, amely a jelen esetben annak a megfogalmazását is jelenti, hogy miért nem fogadható el számára az adott szerződés vagy szerződéses rendelkezés. Ez adja meg a bíróság eljárásának az alapját, ez jelöli ki a bíróság vizsgálatának kereteit.²⁵⁵

Az *Ilyés* ügyet követően indult egy másik előzetes döntéshozatali eljárás is a Fővárosi Törvényszék kezdeményezésére, amely kifejezetten arra kérdezett rá, hogy vizsgálni kell-e minden egyes szerződési feltételt külön-külön abból a szempontból, hogy az tisztességtelennek minősülhet-e[,] függetlenül attól a körülménytől, hogy a keresetben megjelölt igény elbírálásához tényleg szükség van-e a szerződés összes feltételének vizsgálatára? Ez az ügy lehetőséget nyújt arra, hogy egyértelművé váljon mit is jelentenek a hivatalbóli vizsgálat feltételül meghatározott, a perben rendelkezésre álló „*jogi és ténybeli elemek*.” Az *Ilyés* ügygel egyezően ebben az esetben is *Tanchev* főtanácsnok terjesztett elő indítványt. Indokolásában külön kitért a rendelkezési elv jelentőségére, amelynek értelmében a felekre tartozik az eljárások megindítása vagy megszüntetése, valamint azok tárgyának meghatározása, a bíróság pedig nem terjeszkedhet túl e tárgyon (*ne ultra petita*). Álláspontja szerint, az olyan megközelítés, amely arra kötelezné a tagállami bíróságot, hogy

²⁵⁴ Lásd többek között: Banco Español ítélet, C-618/10, ECLI:EU:C:2012:349, 43. pont és a Banif ítélet, C-472/11, ECLI:EU:C:2013:88, 23. pont.

²⁵⁵ BH 2018.339.

a 93/13/EGK irányelv alapján korlátlan hivatalbóli vizsgálatot folytasson le a szerződési feltételek tisztességtelenségére vonatkozóan, láthatóan szembehelyezkedne a tagállamok alapvető eljárásjogi elveivel.²⁵⁶ A jogi szakirodalomból idézte *Beka* következtetését, miszerint: „[m]ég ha a rendelkezési elv (amely szerint a jogvita kereteinek meghatározása a felek feladata) mérséklésre is kerül annak érdekében, hogy igazodni lehessen azon alaphelyzethez, amelyben a felek egyenlőtlen érdekérvényesítési képességgel rendelkeznek, a fogyasztók védelme érdekében indított eljárások nem válnak inkvizitórius jellegűvé. A jogvita ténybeli kereteinek figyelembevételére irányuló követelmény olyan »határvonalat« képez, amelyet a bíróságok nem léphetnek át.”²⁵⁷ Mindezek alapján a főtanácsnok is arra a megállapításra jutott, hogy a bíróságnak azokat a szerződési feltételeket kell hivatalból vizsgálnia, *amelyek kapcsolódnak a jogvita tárgyához és összefüggenek az iratanyagban fellelhető jogi vagy ténybeli elemekkel.*

Az EUB ítéletében²⁵⁸ egyetértett a főtanácsnok véleményében kifejtettekkel és arra a megállapításra jutott, hogy a tagállami bíróság nem köteles hivatalból és egyenként megvizsgálni az összes többi olyan szerződési feltételt, amelyeket a fogyasztó keresettel nem támadott, annak vizsgálata érdekében, hogy e feltételek tisztességteleneknek minősülnek-e. Kifejtette továbbá, hogy csak azokat a feltételeket köteles megvizsgálni, amelyek kapcsolódnak a jogvitának a felek által meghatározott tárgyához, amint rendelkezésére állnak az ehhez szükséges – adott esetben bizonyításfelvétellel kiegészített – jogi és ténybeli elemek.

A főtanácsnoki vélemény és az EUB ítélet érvelése egybecseng a Kúria által adott korábbi jogértelmezéssel,²⁵⁹ így az újabb megerősítést nyert. Az EUB döntésével nyugvópontra jutott a magyar bírói gyakorlat hosszú évekig tartó dilemmája a fogyasztói szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételek hivatalból történő vizsgálata kapcsán.

²⁵⁶ Tanchev főtanácsnok Lintner ügyre vonatkozó indítványa, C-511/17, ECLI:EU:C:2019:1141, 43. pont.

²⁵⁷ Anthi BEKA: *The Active Role of Courts in Consumer Litigation: Applying EU Law of the National Courts' Own Motion*. Intersentia, Cambridge, 2018. 198. idézi: Tanchev i. m. 50. pont.

²⁵⁸ Lintner ítélet, C-511/17, ECLI:EU:C:2020:188.

²⁵⁹ 2/2012. (XII. 10.) PK vélemény 9. a) pont, lásd továbbá a 240. lábjegyzetben hivatkozott döntéseket, továbbá az utóbbi évek gyakorlatából: Kúria Gfv.VII.30.172/2019/5. számú ítélet, Gfv.VII.30.584/2017/8. számú ítélet, Pfv.VI.20.327/2018/4. számú végzés, Pfv.VI.20.446/2017/7. számú végzés, Pfv.VI.20.218/2018/7. számú végzés.

5. A harmadik korszak értékelése

Magyarországnak az Európai Unióhoz történt csatlakozására tekintettel az értékelési szempontokat szükségszerűen ki kell egészíteni annak vizsgálatával, hogy az EU-jog és annak EUB-i értelmezése milyen hatással volt a magyar polgári eljárásjogra és a bírói gyakorlatra. Az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének fejlődési szakaszai közül a harmadik korszakban hozott ítéletet az EUB az ún. *Köbler-felelősség* tárgyában. Jelentős kihívás elé állította a tagállami bíróságokat, nem kevésbé a hazai és külföldi jogirodalmat annak megítélésében, hogy az uniós jog hatékony érvényesülése megköveteli-e a jogerős határozatok felülvizsgálatát arra hivatkozással, hogy az egy később meghozott EUB határozat alapján az EU-jogba ütközik. Végezetül, a harmadik ügycsoport a fogyasztói jogok érvényesítéséhez kapcsolódik, amely számos, magyar bíróságok által is kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárás kapcsán érintette az eljárásjognak a hivatalbóliság és a kérelemhez kötöttség közötti ellentéteket.

Elsőként említést kell tennünk a *Köbler-felelősségről*, mivel a harmadik korszak első meghatározó ítéleteinek egyike volt. Az ítélet jelentőségét és a tagállami jogalkalmazásra gyakorolt hatását mutatja, hogy a legtöbb jogrendszerben a bíróságok vezették be e kárfelelősség alkalmazhatóságát. *Varga* ebben a kérdéskörben végzett kutatásai szerint ez azt jelenti, hogy a bíróságok a kártérítési kérelmeket közvetlenül a *Köbler-elv* alapján bírálják el, továbbá a kárigények megtérítésének, a tagállami jog megsértéséhez képest enyhébb feltételek alapján van helye. Az elemzés szerint tizenhárom tagállam van, ahol legalább elméleti szinten elismerték a végső fokon eljáró bíróságok ítéletei miatt az állam felelősségre vonható, illetve további két tagállamban jogszabályi szinten rendelkeztek a kárigény érvényesíthetőségének enyhébb szabályairól.²⁶⁰

Varga szerint az EUB jogorvoslatokkal kapcsolatos ítélkezési gyakorlata, így különösen a *Köbler* ítélete is, hatással van a tagállami jogrendszerekre, és hozzájárul az egyének jogvédelmi szintjének emeléséhez. Ugyanakkor, – mivel nagyon kevés esetben kerül sor ténylegesen kártérítés megítélésére, – ezért a *Köbler-elv* jelentősége inkább preventív célokat szolgál, mintsem reparatív funkciót töltene be.²⁶¹

Az uniós jogba ütköző jogerős határozatok újratárgyalásának lehetősége sok EUB-i ítéletnek és kiterjedt hazai és nemzetközi jogirodalmi vitáknak volt tárgya. Az EUB által

²⁶⁰ VARGA (2016) i.m. 268-269.

²⁶¹ Uo. 269.

adott jogértelmezés – különösen a *Kühne & Heintz* ügyben hozott határozat – alapján többen úgy gondolták, hogy a magyar perújítási szabályokat is ki kell egészíteni, míg mások a meglévő perújítási okok kiterjesztő értelmezését javasolták az uniós jog megfelelő érvényesülése érdekében. Amint azt láthattuk, ezek elhamarkodott törekvések voltak. Az EUB joggyakorlatában fenntartotta a „*no new remedy*” álláspontját, miszerint nem kíván új jogorvoslati lehetőségeket teremteni az uniós jog érvényesülése érdekében, mint amelyek a tagállami jogrendszerekben már rendelkezésre állnak.

Az Egységes Európai Okmány előirányozta, majd a Maastrichti és az Amszterdami Szerződésekben is megerősítést nyert az a törekvés, hogy az Európai Uniót közelebb kell hozni az egyénekhez, ezért olyan jogszabályokat kell alkotni, ami az állampolgárok mindennapi élethelyzetét közvetlenül érinti. Ennek a célkitűzésnek egyik jelentős hatása az EUB-i joggyakorlatban a fogyasztó jogok érvényesítése kapcsán került előtérbe, amely a 2000-es években a gazdasági válság miatt halmozottan előhozta az irányelv nem megfelelő átültetésével, vagy az abban foglalt jogok érvényesítésével kapcsolatos problémákat. Magyarországi viszonylatban ezek a határozatok sok esetben több ezer eljárást érintettek, így az adott ügyön túlmutató hatással voltak társadalmi és gazdasági változásokra egyaránt.

A magyar joggyakorlat dilemmái a tisztességtelen szerződési feltételek megítélésével összefüggésben szinte már a csatlakozást követően megmutatkoztak. A fogyasztói szerződések érvénytelensége tárgyában indított perek érintettek többek között olyan eljárási rendelkezéseket, mint az illetékességi és a választottbírói kikötés alkalmazhatósága, a kérelemhez kötöttség elve az elsőfokú és a jogorvoslati eljárásokban. Ez utóbbi kérdéskör több hullámban is jelentkezett és bizonyos tekintetben a mai napig tart, ami az EUB nem teljesen egyértelmű megfogalmazásának is volt köszönhető.

Az Európai Unióhoz történt csatlakozást követően a magyar bíróságoknak is szembesülniük kellett az EU-jog érvényesítésének tagállami nehézségeivel, először mérettettek meg a magyar perrendi szabályok az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elve szerinti követelményekben. A csatlakozást követő időszak vizsgálata rámutat arra, hogy az EU-jog alkalmazását és érvényesülését biztosító eljárásjog nemcsak a Pp. normaszövegének szintjén, hanem a bírói gyakorlatban is változott.²⁶² Az EU-jog hatással

²⁶² Az EU-jog 1952-es Pp.-re és gyakorlatára vonatkozó hatása tekintetében lásd: MUZSALYI Róbert: Az EU-jog hatása a magyar polgári eljárásjogra. *Magyar Jog*, 2015/6. 348-358. Az új Pp.-re gyakorolt hatása vonatkozásában lásd: MUZSALYI Róbert: Az EU-jog hatása a magyar polgári eljárásjogra, különös tekintettel

volt az eljárás kezdeti szakaszában végzett eljárási cselekményekre, ezt támasztják alá például azok a változások, amelyek az illetékességi kikötés vizsgálatára vonatkoztak a fogyasztói szerződések esetén, illetve ami a költségkedvezmény vagy a perköltségbiztosíték szabályait rendezték az uniós jogalanyok esetén. Formálta az eljárás érdemi szakaszát is, amit a bizonyításfelvételi és a kézbesítési rendelet alkalmazása, illetve a hivatalbóliság kérdéskörének uniós jogi vetülete bizonyít. Az egységes ítélkezési gyakorlat biztosítása érdekében a Kúria kifejezetten az uniós jog érvényesítését szolgáló eljárásjogi kérdések tekintetében három kollégiumi véleményt fogadott el,²⁶³ az előzetes döntéshozatali eljárás bírósági gyakorlatával pedig külön joggyakorlat-elemző csoport foglalkozott. Mindez azt mutatja, hogy a magyar legfőbb bírói fórum nyitott az Európai Unió joga felé és fontos feladatának tekinti, hogy az uniós jog alkalmazása terén is biztosítsa a magyar bíróságok között az egységes jogalkalmazást.

Az Országos Bírósági Hivatal elnöke európai jogi szaktanácsadói hálózatot hozott létre, amelynek célja, hogy hatékonyan elősegítse az uniós jog megfelelő alkalmazását a magyar igazságszolgáltatási rendszerben. Valamennyi szakágra kiterjedően, összesen több mint 100 bíró és titkár segít az ítélkezés során eligazodni az EUB és az EJEB joggyakorlatában a tagállamok közötti igazságügyi együttműködés és koordináció megerősítése és fokozása érdekében.²⁶⁴

Ha összehasonlítjuk²⁶⁵ a magyar bíróságok gyakorlatát a másik, 2004-ben csatlakozott 9 tagállaméval akkor láthatjuk, hogy a magyar bírói kart nem érték felkészületlenül az Európai Unióhoz való csatlakozásból eredő újabb feladatok és kihívások. Arányaiban nézve Magyarország kezdeményezte a legtöbb előzetes döntéshozatali eljárást, továbbá az a tény, hogy több magyar ügy esetében is nagytanácsban járt el az EUB arra utal, hogy a hazai bíróságok valóban indokolt esetekben kezdeményezték az eljárásokat.

az új polgári perrendtartásról szóló törvény koncepciójára. In: ÁBRAHÁM Márta (szerk.): *Mailáth György Tudományos Pályázat 2016: Díjazott dolgozatok*, Országos Bírósági Hivatal, Budapest, 2017. 772-817.

²⁶³ 2/2011. (XII. 12.) PK vélemény a fogyasztói szerződés érvényességével kapcsolatos egyes kérdésekről, 3/2011. (XII. 12.) PK vélemény a fogyasztói szerződéssel kapcsolatos közérdekű kereset elbírálásának egyes kérdéseiről, 1/2009. (VI. 24.) PK-KK közös vélemény az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezése körében hozott végzések elleni fellebbezések elbírálásáról és a kezdeményezési kötelezettségről.

²⁶⁴ Lásd: 9/2016. (X. 17.) OBH utasítás az európai jogi szaktanácsadói hálózatról, 8/2017. (VII. 13.) OBH utasítás az európai jogi szaktanácsadói titkári hálózatról.

²⁶⁵ Ezzel kapcsolatban lásd: MUZSALYI Róbert: Az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésének magyar joggyakorlata EU tagságunk első tíz évében. *Európai Jog*, 2014/3. 1-9.

Ezekből a megállapításokból – jellegüknél fogva – következik, hogy a mindennapi jogalkalmazásra kiható, a magyar bírói gyakorlatot érdemben befolyásoló tényezővé vált az uniós jog.

A harmadik korszak értékelése körében a Lisszaboni Szerződés hatását az uniós jog bírói jogvédelmében nehéz alábecsülni. Ugyanakkor az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének fejlődésében már nem hozott nagy váltást, áttörést. Úgy gondolom, hogy a két elv fejlődése a joggyakorlatban konszolidálódott. Kialakultak azok a viszonyítási pontok, amelyek az EU-jog és a tagállami eljárásjog kapcsolatának megítéléséhez szükségesek, így ebben a körben az utóbbi években nem születtek ún. „meglepetés ítéletek”, az EUB többnyire a kialakított elvekre építve hozza meg döntéseit.

Erre való tekintettel a következő fejezetben arra törekszem, hogy beazonosítsam ezeket a viszonyítási szempontokat: az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének való megfelelés egyes elemeit pontról pontra fogom megvizsgálni, amiből kiderülnek azok gyakorlati alkalmazhatóságának nehézségei, amelyekre a vonatkozó jogirodalom megközelítésével igyekszem megoldást találni.

VI. Az egyenértékűség elve

Amikor a tagállami bíróság az EU jogot alkalmazza, akkor uniós intézményként, uniós bíróságként jár el. Épp ezért az uniós jogon alapuló anyagi jogok érvényesítésére is uniós eljárásjogi szabályok lesznek irányadók. Az eljárási szabályok teljes harmonizációjának hiányában ugyanakkor a tagállami eljárási rendelkezéseket is alkalmaznia kell kiegészítő eszközként. Másként fogalmazva, az uniós jogon alapuló igény érvényesítésekor a tagállami eljárási szabályokat akkor kell alkalmazni, ha az adott keresetre nincs vonatkozó uniós jogi rendelkezés. Mint kiegészítő szabály csak annyiban alkalmazandó, amennyiben összeegyeztethető az uniós jog egységes és hatékony érvényesüléséhez fűződő célkitűzésekkel, illetve amennyiben biztosítja a feleknek az uniós jog közvetlen hatályából eredő jogait. Amennyiben a tagállami eljárási rendelkezések nem biztosítják az uniós jog megfelelő érvényesülését és alkalmazását, azt akadályozzák, akkor az ilyen szabályokat mellőzni szükséges.²⁶⁶

Az EUB joggyakorlatának ismert formulája szerint *„[u]niós szabályozás hiányában minden egyes tagállam belső jogrendje határozza meg az illetékes bíróságokat és a jogalanyok számára biztosított uniós jogok védelmének biztosítására irányuló bírósági felülvizsgálatra vonatkozó eljárási szabályokat.”* Annak érdekében azonban, hogy a tagállamonként meglehetősen eltérő eljárási szabályok is megfelelően biztosítsák az uniós jog érvényesülését az EUB joggyakorlatában két alapelvet alkotott meg: az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvét. Az első fontos követelmény a tagállami perrendtartással szemben, hogy az uniós jog érvényesítésére irányadó eljárási szabályok egyenértékűek legyenek a belső, tagállami keresetekre irányadó szabályokkal, tehát nem lehetnek kedvezőtlenebbek a hasonló jellegű belső előírásokhoz vonatkozókhöz képest. A tényleges érvényesülés elve pedig azt követeli meg, hogy a tagállamok eljárási szabályai ne tegyék gyakorlatilag lehetetlenné vagy rendkívül nehézé az uniós jogon alapuló igények érvényesítését.

Ebben a fejezetben az egyenértékűség elvének EUB által kialakult gyakorlatát fogom bemutatni és elemezni, amely által megismerhető milyen kérdések és szempontok mentén ítélhető meg egy tagállami eljárási szabály alkalmazhatósága az uniós jogi igények

²⁶⁶ Az alárendelt és kiegészítő szempontokról lásd részletesebben: Constantin N. KAKOURIS: Do the Member States Possess Judicial Procedural „Autonomy”? *Common Market Law Review*, 1997/6., 1390., valamint Walter VAN GERVEN: Of Rights, Remedies and Procedures. *Common Market Law Review*, 2000/3. 502.

érvényesítése esetén. Az egyenértékűség megítéléséhez két fő kérdést kell megvizsgálni: az adott tagállami szabályozás összehasonlíthatóságát, ezt követően pedig annak esetleges kedvezőtlenebb jellegét. Az elemzést leginkább egy olyan folyamatként lehet elképzelni, ahol az egyes részkérdések meghatározott sorrend szerinti megválaszolása után juthatunk csak el a következő szempont vizsgálatáig.

1. A nulladik kérdés: van-e uniós szabály?

Mielőtt a konkrét eljárási rendelkezések vizsgálatába belekezdenénk, fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az EUB ítéleteinek vonatkozó rendelkezése nem véletlenül kezdődik minden esetben a következő megfogalmazásokkal: „közösségi jogszabályok hiányában”²⁶⁷ vagy egy másik hasonló értelmű szóhasználatnál a „vonatkozó közösségi rendelkezések hiányában”²⁶⁸. A legutóbbi határozatokban az EUB már úgy fogalmaz, hogy „harmonizáció hiányában”.²⁶⁹ Ahogy azt *Kakouris* is kiemeli, ezeket a megfogalmazásokat nem lehet úgy értelmezni, hogy mindaddig, amíg a Szerződésben nem alapítanak jogalkotási hatáskört az eljárásjog területén. Hanem éppen ellenkezőleg, ez a kifejezés azt jelenti, hogy az Európai Uniónak van hatásköre felállítani egy saját eljárásjogi rendszert, de amíg ez nem valósul meg, addig az uniós jogon alapuló igények érvényesítésére is – abban a körben, amelyben nincs vonatkozó szabály – a tagállami jogot kell alkalmazni.²⁷⁰ Ugyanerre a megállapításra jut *Gombos* is, aki szerint az ítéletek megfogalmazásából az következik, hogy a tagállamoknak nincs kizárólagos hatáskörük a polgári eljárásjog területén.²⁷¹

Először azt kell megvizsgálni, hogy van-e vonatkozó uniós jogi eljárási szabály az adott jogviszonyra. Ez lehet konkrét jogalkotási aktus, vagy az EUB-i joggyakorlat által kialakított eljárásjogi rendelkezés. Ha nincs vonatkozó uniós szabály, akkor a tagállam belső jogrendje fogja meghatározni az uniós jog védelme, érvényesítésére irányadó eljárási szabályokat. Másként megfogalmazva a tagállamok eljárási autonómiájának kérdése, a nemzeti eljárási szabályok alkalmazása csak akkor merülhet fel, ha az adott területre az uniós jog nem

²⁶⁷ Rewe ítélet, C-33/76, ECLI:EU:C:1976:188, 5. pont, Comet ítélet, C-45/76, ECLI:EU:C:1976:191, 13. pont,

²⁶⁸ Brasserie du pêcheur és Factortame ítélet, C-46/93 és C-48/93, ECLI:EU:C:1996:79, 83. és 90. pont,

²⁶⁹ Lásd például: Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León ítélet, C-413/12, ECLI:EU:C:2013:800, 30. pont

²⁷⁰ Constantin KAKOURIS 1983-1997 között volt az EUB bírója. KAKOURIS i. m. 1389-1412.

²⁷¹ GOMBOS Katalin: Harmonisation of Procedural Law vs Procedural Autonomy of the Member States. *Studia Iuridica Cassoviensia*, 2018/6. [a továbbiakban: GOMBOS (2018)] 26.

tartalmaz előírásokat.²⁷² Ugyanakkor a tagállami eljárási autonómiának is van két korlátja, mégpedig az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elve.

Az elemzés első vizsgálati szempontja a legnehezebb, ugyanis az EU eljárási szabályai meglehetősen szétapróztak, nincs egy egységes európai polgári, közigazgatási vagy büntető eljárási kódex, ami ilyen esetben irányadó lenne. Ezeket a mozaikszerű szabályokat tartalmazhatják az uniós jog védelmét, illetve megfelelő érvényesítését szolgáló rendeletek.

1.1. A rendeletek

A szabadságon, biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség által lefedett szakpolitikai területek rendeleti szinten jelentős mértékben tartalmaznak eljárásjogi rendelkezéseket. Ezekben belül a polgári eljárásokat érintően a tagállamok közötti igazságügyi együttműködés elősegítése érdekében megalkotott rendeletek számottevőek. Az uniós jogalkotás ebben a körben a szerződéses célt²⁷³ tekintve kifejezetten arra irányul, hogy az Európai Unió polgárai a határon átnyúló vitáik esetén egyszerűbben férjenek hozzá az igazságszolgáltatáshoz más tagállamokban.²⁷⁴ A dolgozat témája szempontjából fontos lehatárolni ugyanakkor, hogy az egyenértékűség elvének vizsgálata nem a határon átnyúló jogviták sajátossága. Az elv szükségessége kifejezetten a tagállami eljárási szabályok alkalmazása körében merülhet fel, mégpedig akkor, ha uniós jogon alapuló igényt kívánnak érvényesíteni a bíróságon. E jogviszonyoknak is lehet nemzetközi eleme – és így a fent említett rendeletek is alkalmazandóak ebben a körben – ugyanakkor ez az elv nem a határon átnyúló jogviták rendezését vagy egyenértékűségét hivatott elősegíteni, hanem azt, hogy a tagállami jogon alapuló igény érvényesítésére vonatkozó eljárási szabályok különbség nélkül vonatkozzanak az uniós jogi keresetekre is. Szintén nem vonhatók ebbe a körbe azok

²⁷² Michal BOBEK: The Effects of EU Law in the National Legal Systems. In: C. BARNARD – S. PEERS (szerk.): *European Union Law*. Oxford University Press, 2014. 140-173. [a továbbiakban BOBEK (2014)].

²⁷³ Az integrációs fejlődés során az Amszterdami Szerződésből eredő felhatalmazás nyomán gyorsult fel a polgári igazságügyi együttműködés területén a rendeleti jogalkotás. Az Amszterdami Szerződés egyik legfontosabb újítása volt ugyanis, hogy a harmadik pillérből a polgári ügyekben történő igazságügyi és bírósági együttműködés feladatát az első pillérbe helyezte. Az EKSz 65. cikke a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés két korlátját határozta meg: az uniós normák tárgyi hatálya csak a több tagállamra kiterjedő vonatkozású polgári ügyeket szabályozhatja, illetve annak a belső piac megfelelő működését kell szolgálnia. Az EUMSz 81. cikke már csak az első korlátozást tartalmazza, illetve a (2) bekezdésében csak utal arra, hogy az ott megfogalmazott célok elérése érdekében uniós normák meghozatala szükséges, különösen, ha ez a belső piac megfelelő működéséhez szükséges. Lásd: OSZTOVITS András: Az uniós hatáskör korlátai. In: OSZTOVITS András (szerk.) *Az Európai Unióról és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződések Magyarázata*. Complex Kiadó, Budapest, 2011. 1669.

²⁷⁴ Nem célja tehát, hogy „a tagállami jogokat teljes felületen egységesítsék” sem pedig, hogy egy „európai polgári perrendtartást” hozzanak létre. Lásd: HARSÁGI Viktória: Az EK-szerződés 65. cikke. In: KENGYEL Miklós – HARSÁGI Viktória (szerk.): *Európai Polgári Eljárásjog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 38.

a rendeletek, amelyek az uniós országok és bíróságai közötti együttműködés keretében segítik a bírósági iratok határon átnyúló kézbesítését²⁷⁵ vagy a bizonyításfelvételt.²⁷⁶

A határon átnyúló jogviszonyokra és az igazságügyi együttműködésre vonatkozó rendeleteket meghaladóan nem példanélküli, de az irányelvekhez képest jóval kevesebb eljárásjogi rendelkezés található polgári jogviszonyokra vonatkozó rendeleti szabályozás szintjén.

Azok a polgári jogviszonyokra vonatkozó rendeletek, amelyek nem a határon átnyúló jogviszonyokat és az igazságügyi együttműködés szabályozzák jellemző, hogy az irányelvekhez képest jóval kevesebb eljárásjogi rendelkezés található. Általánosságban e rendeletekről elmondható, hogy a legtöbb esetben csak a hatékony bírói jogorvoslathoz való jogot írják elő, vagy csak alapelvi szinten fogalmaznak követelményeket a rendeletben foglalt jog érvényesítése kapcsán, így annak részletszabályait a tagállamok határozzák meg. Példaként említhető az Európai Unió általános adatvédelmi rendelete,²⁷⁷ amely általánosságban előírja a hatékony bírói jogorvoslathoz való jogot (141. preambulumbekzdés, 78-79. cikk), ami Magyarországon jelentheti közigazgatási per lefolytatását (NAIH határozatának bírósági megtámadását) vagy önálló, a panaszos kereseti kérelmére induló személyiségi jogi pert.²⁷⁸ Érdekességként említhető, hogy külön jogorvoslati lehetőségként az adatvédelmi rendelet feljogosítja az érintettet arra, hogy pert indítson a felügyeleti hatóság ellen – többek között – abban az esetben, ha három hónapon belül nem tájékoztatja az érintettet a panasszal kapcsolatos eljárási fejleményekről vagy annak eredményéről [78. cikk (2) bekezdés]. A fentieket meghaladóan az adatvédelmi rendelet tartalmaz például olyan eljárási szabályokat is amelyek a joghatóságra,²⁷⁹ vagy a

²⁷⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 1393/2007/EK rendelete (2007. november 13.) a tagállamokban a polgári és kereskedelmi ügyekben a bírósági és bíróságon kívüli iratok kézbesítéséről („iratkézbesítés”), és az 1348/2000/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről.

²⁷⁶ A Tanács 1206/2001/EK rendelete (2001. május 28.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a bizonyításfelvétel tekintetében történő, a tagállamok bíróságai közötti együttműködéséről.

²⁷⁷ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/678 Rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (a továbbiakban: adatvédelmi rendelet).

²⁷⁸ SOÓS Andrea Klára: A bíróságok eljárása, a bírósági adatkezelési műveletek ellenőrzése. In: JÓRI András (szerk.): *A GDPR Magyarázata*. HVG-ORAC, Budapest, 2018, 437-448.

²⁷⁹ Az adatvédelmi rendelet (145) preambulumbekzdése a per - az érintett választása szerint - megindítható akár az adatkezelő vagy adatfeldolgozó tevékenység helye, akár az adatalany tartózkodási helye szerinti tagállam bírósága előtt. Lásd: BUZÁS Péter: Jogorvoslat, felelősség és szankciók a GDPR-ban. In: BUZÁS Péter – PÉTERFALVI Attila – RÉVÉSZ Balázs (szerk.): *Magyarázat a GDPR-ról*. Wolters Kluwer, Budapest, 2018, 352-353.

képviselőre vonatkoznak,²⁸⁰ az eljárás felfüggesztésének okait határozzák meg, valamint előírják a bíróságok közötti együttműködést a párhuzamosan megindult eljárások tekintetében.²⁸¹

A bevándorlási és menekültügyi politikán belül példaként említhető még a Dublin III Rendelet,²⁸² ami egész részletes eljárási szabályokat tartalmaz az átadásra vonatkozó határozatok elleni jogorvoslat tekintetében. Mindamellet, hogy kimondja a bírói jogvédelem követelményét [27. cikk (1) bekezdés], előírja például az ingyenes jogi segítségnyújtás biztosításának szükségességét [ebben a vonatkozásban külön rögzíti az egyenértékűség követelményét az adott ország állampolgárai vonatkozó kérelmekkel lásd: 27. cikk (6) bekezdés], és kibontja ennek tartalmát is, miszerint magában foglalja a szükséges eljárási iratok elkészítését és a bíróság előtti képviseletet.

A rendeletek közvetlen alkalmazhatósága miatt nincs szükség külön jogalkotói aktusra ahhoz, hogy azok a tagállami jog részévé váljanak. A rendeleti jogalkotás a tagállamokban egységes eljárásokat alakít ki, így a tagállami jogalkotásnak „mindössze” az a feladata, hogy a rendelet érvényesüléséhez a megfelelő alkalmazását biztosító jogi környezetet megteremtse, így végrehajtási típusú részletszabályok, kiegészítő szabályok megalkotására sor kerülhet. Vonatkozó rendeleti szabályozás esetén is tehát, párhuzamosan kell alkalmazni az uniós és a tagállami szabályokat, ahol a nemzeti jogszabályi rendelkezések, illetve annak bírói gyakorlata szükségszerűen kiegészítik a rendelet által nem szabályozott kérdéseket. Ezekhez példaként említhetjük – a fentiekben már részletezett – kötelezően alkalmazandó és egységesített eljárási szabályokat, a határon átnyúló elemet tartalmazó jogviszonyokat szabályozó rendeleteket. A fizetéseképtelenségi eljárásról szóló rendeletet²⁸³ magyar alkalmazása például szükségszerűen kiegészül – többek között – a Cstv. és a Pp. vonatkozó rendelkezéseivel.²⁸⁴ Abban az esetben, ha a rendeleti szabályozás nem is tartalmaz az adott jog érvényesítésére vonatkozó szabályokat, akkor is szükségszerűen az uniós jognak

²⁸⁰ E körben az adatvédelmi rendelet rögzíti, hogy a kártérítési perekben az érintetteket nonprofit (jogvédő) szervezetek, szervezetek, egyesületek is képviselhetik lásd.: 80. cikk.

²⁸¹ Lásd az adatvédelmi irányelv 81. cikk (1)-(2) bekezdéseit.

²⁸² Az Európai Parlament és a Tanács 604/2013/EU Rendelete (2013. június 26.) egy harmadik országbeli állampolgár vagy egy hontalan személy által a tagállamok egyikében benyújtott nemzetközi védelem iránti kérelem megvizsgálásáért felelős tagállam meghatározására vonatkozó feltételek és eljárási szabályok megállapításáról (átdolgozás).

²⁸³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2015/848 rendelete (2015. május 20.) a fizetéseképtelenségi eljárásról

²⁸⁴ Lásd ezzel kapcsolatban: CSÖKE Andrea - Nicoleta Mirela NASTASIE - MUZSALYI Róbert: A kötelezettségvállalás: rejtély vagy valóság? Hogyan működik a 2015/848/EU Rendelet által létrehozott kötelezettségvállalás intézménye Romániában és Magyarországon? *Gazdaság és Jog*, 2020/1. 23-28.

megfelelően kell értelmezni a vonatkozó tagállami eljárási szabályokat. A nemzeti bíróság e kötelezettsége teljesítésekor, azonban meglehetősen leszűkíti a tagállami eljárási autonómia kereteit.²⁸⁵

1.2. Az irányelvek

Sajátos szerepe van ebben e körben az irányelvi szabályozásnak, amely fontos eszköze – a polgári eljárásjog területén is – a jogszabályok közelítésének, azonban nem célja, hogy azokat helyettesítse, félretegye. *Krans* e vonatkozásban megjegyzi, az uniós irányelvek tartalmazhatnak eljárásjogi rendelkezéseket, még akkor is, ha azok szabályozási természete anyagi jogi eredetű. Véleménye szerint, ha közelebbről megnézzük az uniós irányelveket, akkor az általuk érintett eljárásjogi szabályok száma korántsem tekinthető elhanyagolhatónak.²⁸⁶ A legjellemzőbb területek a fogyasztóvédelmi, a versenyjogi és a szellemi tulajdonjogok érvényesítéséről szóló irányelvek. Vegyük első példaként a versenyjogi kártérítésről szóló irányelvet,²⁸⁷ amely számos eljárási rendelkezése mellett (lásd például a bizonyítékok feltárására vonatkozó szabályokat az irányelv II. fejezetében) külön nevesíti a tényleges érvényesülés és az egyenértékűség elvét, mint a kártérítési igény érvényesítésére vonatkozó tagállami szabályok és eljárások korlátait. Az irányelv tehát kiegészítő eszközként tekint a tagállami eljárási szabályokra azon kérdések vonatkozásában, amit a kártérítési igény érvényesítéséhez nem határoz meg és e körben az uniós jog megfelelő érvényesítését a két alapelv kifejezett rögzítésével is megerősíti (4. cikk).²⁸⁸ A versenyjogi kártérítési igény érvényesítése mellett a közbeszerzési szerződések odaítélésével kapcsolatos jogorvoslati eljárások összehangolására vonatkozó uniós irányelv²⁸⁹ is számos eljárási rendelkezést tartalmaz, alapelvi szinten rögzíti az egyenértékűség [1. cikk (2) bekezdés] és a tényleges érvényesülés elvének [1. cikk (1) bekezdés] követelményét.

²⁸⁵ Lásd ebben a vonatkozásban: FOLKARD Joshua: The effect of Rome II on national procedural law. *Cambridge Law Journal*, 2015/4. 37. Viszonylag nagy számú eljárási szabályt tartalmazó rendelet például még az Európai Parlament és a Tanács 952/2013/EU rendelete (2013. október 9.) az Unió Vámkodex létrehozásáról.

²⁸⁶ Bart KRANS: EU Law and National Civil Procedure Law: An Invisible Pillar. *European Review of Private Law*, 2015/4. 572.

²⁸⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/104/EU Irányelve a tagállamok és az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról.

²⁸⁸ Viszonylag sok eljárási rendelkezést tartalmazó uniós irányelvként további példaként említhető még: az Európai Parlament és a Tanács 2014/24/EU irányelve (2014. február 26.) a közbeszerzésről és a 2004/18/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről.

²⁸⁹ A Tanács 89/665/EGK irányelve (1989. december 21.) az árubeszerzésre és az építési beruházásra irányuló közbeszerzési szerződések odaítélésével kapcsolatos jogorvoslati eljárás alkalmazására vonatkozó törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések összehangolásáról.

A szellemi tulajdonjogok érvényesítéséről szóló irányelv²⁹⁰ előírja, hogy a tagállamok által szabályozott eljárások, jogorvoslatok nem lehetnek indokolatlanul bonyolultak, költségesek és nem eredményezhetnek észszerűtlen határidőket és indokolatlan késedelmeket [3. cikke]. Az említett általános követelmények mellett nagy részletességgel szabályozza az irányelv a bíróság előtt folytatandó bizonyítási eljárást (2. szakasz), azt hogy milyen ideiglenes és óvintézkedéseket lehet alkalmazni (4. szakasz), továbbá hogy a bíróság milyen határozatot hozhat (11. cikk), a kártérítés összegének meghatározásakor milyen szempontokat kell figyelembe venni (13. cikk). A tárgyi hatálya szerint az irányelvben szabályozott eljárásokat nemcsak a közösségi jogban, hanem az érintett tagállam nemzeti jogában foglalt bármely szellemi tulajdonjog megsértése esetén is alkalmazni kell. Az irányelv tehát nem szorítkozik kifejezetten az uniós vagy határon átnyúló elemet is tartalmazó jogviták rendezésére, hanem az tisztán a nemzeti jogban foglalt szellemi tulajdonjog megsértése esetén is alkalmazandó. Van olyan álláspont, amely szerint ezek az irányelvek bizonyítékai annak, hogy az EU az ún. szektorális jogalkotási hatáskörén keresztül is nagy eredményeket tud elérni a tagállamok eljárásjogi rendelkezéseinek közelítésében. Nyilvánvalóan ez a fajta harmonizáció fragmentált, és a tagállamoknak is nagy mozgásterük marad az irányelv átültetése során, de az kétségtelen, hogy ennek eredményeként egységes eljárási szabályok szerint lehet kérni például a szellemi tulajdonjogok megsértése esetén az ideiglenes intézkedés alkalmazását, ugyanígy a kártérítési igény érvényesítésekor azonos szempontokat kell mérlegelnie valamennyi tagállami bíróságnak.²⁹¹

1.3. Az EUB joggyakorlata

A harmadik csoport, ahol meg kell vizsgálni a vonatkozó uniós jogi rendelkezéseket az az EUB-i gyakorlat, amely számos eljárási kérdésben tett iránymutató megállapításokat, úgymint például az ideiglenes intézkedés, a határozatok jogereje, a bizonyítékok értékelése, anyagi és eljárási határidők, uniós jog hivatalból történő alkalmazása kérdésében. Szintén meg kell említenünk ebben a körben az anyagi és eljárási szabályok határán mozgó tagállami felelősséget érintő EUB-i határozatokat is.

²⁹⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 2004/48/EK Irányelve (2004. április 29.) a szellemi tulajdonjogok érvényesítéséről.

²⁹¹ Magdalena TULIBACKA: Europeanization of Civil Procedures: In Search of a Coherent Approach. *Common Market Law Review*, 2009/5. 1546., Anna WALLERMANN: The Impact of EU Law on Civil Procedure. *Tidschrijt voor Civiele Rechtspraak*, 2013/3. 2. [a továbbiakban: WALLERMANN (2013)].

Abban az esetben tehát, ha nincs vonatkozó uniós jogi szabályozás az adott jogviszonyra, akkor a tagállami eljárási szabályokat kell alkalmazni. Azonban ezek a tagállami szabályok is csak olyan korlátok között érvényesülhetnek, mint az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elve. Ez a tagállami bíróságnak adott nemzeti eljárási szabályok alkalmazására vonatkozó „autonómia” tehát nem korlátlan abban az esetben sem, ha nincs vonatkozó uniós jogi szabályozás.

Sharpston főtanácsnok szerint, a tényleges érvényesülés és az egyenértékűség elve, a hatékony bírói jogvédelemhez való jog, valamint az uniós jog megsértéséért fennálló állami felelősség elve mind olyan eszközök, amelyek csak akkor jutnak szerephez, ha a belső szabályok elégtelennek bizonyulnak. Ez az utolsó feltétel szolgál a tagállamok autonómiája és az uniós jog „hatékony érvényesülése” közötti megfelelő egyensúly fenntartására. A főtanácsnok szerint, az uniós jog szerinti kiegészítő védelem a nemzeti jogot bővíti, nem pedig eltörli. A nemzeti bíróság feladata lenne annak meghatározása, hogy a) rendelkezésre állt-e bármiféle védelem a nemzeti jog alapján, és hogy b) ha elméletileg rendelkezésre állt védelem, akkor az legalább egyenértékű volt-e (vagy sem) az uniós jog alapján rendelkezésre álló védelemmel.²⁹²

Az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének való megfelelés vizsgálata szükségszerűen egy több lépcsőből álló komplex elemzést igényel. Az egyenértékűség vizsgálatának első szakasza az anyagi szabályok összehasonlíthatóságát érinti, ezt követően pedig az eljárási szabályok kedvezőtlenebb jellegét kell megítélni.²⁹³ Ha ezeken a kritériumoknak megfelelt az adott tagállami szabályozás, akkor a tényleges érvényesülés elvének szintén egy többpontos vizsgálata következik, ami érinti a jogirodalom által eljárási észszerűségnek nevezett bírálati szempontot, és a Lisszaboni Szerződés hatására a hatékony bírói jogvédelem által megkövetelt elvárások értékelését is.

²⁹² Levez ítélet, C-326/96, ECLI:EU:C:1998:577, 43. pont, Palmisani ítélet, C-261/95, ECLI:EU:C:1997:351, 34-38. pont, Sharpston főtanácsnok Elaine Farrel kontra Alan Whitty ügyre vonatkozó indítványa, C-413/15, ECLI:EU:C:2017:492, 32. pont.

²⁹³ WALLERMANN (2013) i. m. 3., BOBEK (2017) i. m. 166., Lásd még az egyenértékűség elvével kapcsolatban: TRIDIMAS (2000) i. m. 38-41., Andrea BIONDI: The European Court of Justice and Certain National Procedural Limitations: Not Such a Tough Relationship. *Common Market Law Review*, 1999/6. 1274-1276.

2. Az egyenértékűség elve a gyakorlatban

Az egyenértékűség elve (más szóhasználatban: egyenlőség, ekvivalencia elve) azt követeli meg, hogy az uniós jogon alapuló keresetek érvényesítésére szolgáló tagállami szabályok nem lehetnek kedvezőtlenebbek, mint azok, amelyek a hasonló belső keresetekre vonatkoznak. Az egyenértékűség elve a diszkrimináció tilalmának egyik megjelenési formájaként értelmezhető.²⁹⁴ A tagállami eljárási szabályok akkor felelnek meg ennek a követelménynek, ha az uniós jog érvényesítésénél nem alkalmaznak hátrányosabb eljárást, mint a nemzeti jogon alapuló kereseteknél. Ez magában hordoz egy pozitív feltételt is, ugyanis az EU-jogban a hátrányos megkülönböztetés tilalma gyakran felcserélhető az egyenlő bánásmód követelményével, ami ebben a vonatkozásban az uniós és a tagállami keresetek egyenlő feltételek szerinti elbírálását írja elő.²⁹⁵

Az egyenértékűség elvének megfogalmazása az elmúlt, és az általam is elemzett időszakban nem változott, azonban az EUB joggyakorlata széleskörű értelmezést nyújtott annak alkalmazásához. Az uniós normák alapelvei között viszonylag korán megjelent normatív jelleggel. Már az 1989-ben megalkotott közbeszerzési irányelv tartalmazta a tagállamok részéről azt a kötelezettségvállalást, miszerint biztosítják, hogy ne legyen megkülönböztetés egy szerződés-odaítélési eljárás vonatkozásában a kártérítést követelő vállalkozások között az ezen irányelv által a közösségi jogot végrehajtó nemzeti jogszabályok és az egyéb nemzeti jogszabályok közötti különbségtétel eredményeként [1. cikk (2) bekezdés].²⁹⁶

Az elv gyakorlati használhatósága azért is különösen fontos, mert az esetek jelentős többségében ezt az összehasonlítást az EUB az alkalmazandó eljárási szabályok tekintetében közvetlen ismeretekkel rendelkező tagállami bíróságra hagyja, amelyek alapján az ilyen jellegű kérdéseket világosan tudja megítélni.²⁹⁷ Mindamellet több esetben, útmutatásként és

²⁹⁴ Az egyenértékűség elvét egyes szerzők a hátrányos megkülönböztetés tilalmával azonosítják. Lásd a külföldi szakirodalomból: GALETTA i. m. 24., MICKLITZ, Hans-Wolfgang: The ECJ between the Individual Citizen and the Member States: A Plea for a Judge-Made European Law on Remedies. *EUI Working Papers Law*, 2011/15. 37., a magyar szerzők közül: OSZTOVITS András: Új magyar polgári perrendtartás szükségességéről. *Magyar Jog*, 2010/3. 162-163.

²⁹⁵ MICKLITZ i. m. 38.

²⁹⁶ A Tanács 89/665/EGK irányelve (1989. december 21.) az árubeszerzésre és az építési beruházásra irányuló közbeszerzési szerződések odaítélésével kapcsolatos jogorvoslati eljárás alkalmazására vonatkozó törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések összehangolásáról.

²⁹⁷ Lásd például: ET Agroconsulting-04 ítélet, C-93/12, ECLI:EU:C:2013:432, 39. pont.

iránymutató jelleggel, meghatározta az egyenértékűség elvének való megfelelés vizsgálatának főbb szempontjait.

A tényleges érvényesülés elvével összevetve az egyenértékűség elve jóval ritkábban volt tudományos viták és ezáltal a jogirodalom általi elemzés tárgya. Kevesen gondolják úgy, hogy az a fejlődés, amin az EUB joggyakorlata keresztül ment az ennek az elvnek a gyakorlati alkalmazásából fakadt volna. Ugyanakkor nem lehet kétségünk afelől, hogy az egyenértékűség elve szerves részévé vált a hatékony bírói jogvédelemnek. Egyes jogirodalmi álláspontok ennél továbbmennek, szerintük az egyenértékűség elvének vannak „rejtett mélységei.” *Tridimas* szerint az egyenértékűség elve sokkal súlyosabb terhet ró a tagállamokra, mint a tényleges érvényesülés elve. A két elv együttvéve pedig leleplezi jogorvoslatok közötti kölcsönhatást, napvilágra hozza nemzeti jogrendszerek rejtett ellentmondásait. *Dougan* úgy véli az elv jelentős integrációs potenciállal rendelkezik, nemcsak amiatt, mert lehetővé teszi az EU-jog beágyazását a nemzeti jogrendszerekbe azáltal, hogy biztosítja a belső szabályokkal egyenlő bánásmód szerinti alkalmazást, hanem azáltal is, hogy megkérdőjelezi a tagállami eljárási szabályok belső ellentmondásait is. Az egyenértékűség szerinti értékelés arra motiválja a tagállamokat, hogy átvizsgálják a jogrendszerük esetlegesen kevésbé koherens szabályait.²⁹⁸ Az teljesen egyértelmű, hogyha két összehasonlítható anyagi jogi igény közül az egyik alkalmazására – attól függetlenül, hogy uniós jogon alapul vagy sem – eltérő és minden szempontot egybevetve, kedvezőtlenebb szabály vonatkozik, akkor az a jogrendszer koherenciáját is megkérdőjelezi.

Az egyenértékűség elve kettős összehasonlítást igényel. Először is meg kell határozni az összehasonlítható eljárásokat, ezt követően pedig azt kell értékelni, hogy az uniós jogon alapuló igények kedvezőtlenebb elbánásban részesülnek-e, mint azok, amelyek a belső jogra alkalmaznak.²⁹⁹

²⁹⁸ DOUGAN (2011) i. m. 423.

²⁹⁹ Sacha PRECHAL –Cath KEES: The European acquis of Civil Procedure: Constitutional aspects. *Uniform Law Review*, Oxford University Press, 2014/2. 182-183.

2.1.Összehasonlíthatóság

Az összehasonlítás megítélésénél a keresetek hasonlóságát tárgyuk, indokaik és lényeges elemeik szempontjából kell megvizsgálni.³⁰⁰ Mint ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk, az első feladat megtalálni azt ami összehasonlítható: az elemzés másik viszonyítási pontját, a megfelelő tagállami szabályt. Fontos kiemelni, hogy az elemzésnek ebben a szakaszában elsősorban anyagi jogi szabályokat kell összevetni, majd ha a teszt e részén túljutunk, tehát ha összehasonlítható a két anyagi jogi rendelkezés, akkor kerülhet sor a jogérvényesítésre vonatkozó eljárási szabályok vizsgálatára. Ez az első szakasz egy objektív szempontú vizsgálatot jelent, amely során figyelembe kell venni az eljárás egészében elfoglalt helyüket, az említett eljárás lefolytatását és a szabályok sajátosságait.³⁰¹

2.1.1. A *belső* kereset

Az elv vonatkozó rendelkezése szerint az uniós jogon alapuló igény érvényesítésére szolgáló eljárási szabályt a hasonló „*belső*” keresetekre vonatkozó szabállyal kell összehasonlítani. Ez azt jelenti, hogy az egyenértékűség elve nem bír relevanciával olyan helyzetben, amely a keresetek két olyan típusára vonatkozik, amelyek közül mindkettő az uniós jog megsértésén alapul.

A *Dangua* ügyben egy menekültügyi eljárásban az egyenértékűség elvének kérdése a menedékjog iránti és a kiegészítő védelmi jogállás iránti kérelem előterjesztésének eljárási szabályai között merült fel. Ez utóbbi esetben ugyanis 15 munkanapos határidőt határoztak meg a kérelem előterjesztésére, míg a menedékjog engedélyezésére irányuló kérelemnél nem követelnek meg hasonló határidő betartását. A nemzetközi védelem feltételeit ugyanakkor jelenleg uniós jogi rendelkezések – 2004/83 és a 2005/85. irányelvek – szabályozzák, mind a menekült, mind a kiegészítő védelmi jogállás tekintetében. Erre való tekintettel tehát az EUB megállapította, hogy nem alkalmazható az egyenértékűség elve, mivel az az egyrészt az uniós jogon alapuló menedékjog iránti kérelem esetén alkalmazandó eljárási szabályok, másrészt a szintén az uniós jogon alapuló kiegészítő védelem iránti kérelem esetén alkalmazandó eljárási szabályok összehasonlításához vezetne.³⁰²

³⁰⁰ Preston és társai ítélet C-78/98, ECLI:EU:C:2000:247, 57. pont. Sharpston főtanácsnok Faber ügyre vonatkozó indítványa C-497/13, ECLI:EU:C:2014:2403, 58. pont.

³⁰¹ Pontin ítélet C-63/08, ECLI:EU:C:2009:666, 46. pont, Preston és társai ítélet C-78/98, EU:C:2000:247, 63. pont.

³⁰² *Dangua* ítélet, C-429/15, ECLI:EU:C:2016:789, 32-35. pont.

Az egyenértékűség vizsgálatához tehát az szükséges, hogy egy uniós jogon és egy kizárólag nemzeti jogon alapuló anyagi jogi szabályt hasonlítsunk össze. Uniós jogon alapuló igény egyenértékűsége egy másik uniós jogi igénnyel nem vizsgálható.

2.1.2. A *hasonló* kereset

Az összehasonlíthatóság másik fontos eleme, hogy a belső kereset „*hasonló*” legyen az uniós jogon alapuló keresettel.

A *Târșia* ügy előzményeként a felperes 2007-ben eljárást indított egy román polgári bíróság előtt annak a különös gépjárműadónak a visszatérítése iránt, amelyet a Franciaországban vásárolt autója vonatkozásában fizetett meg. Ezt a keresetét a bíróság elutasította. Később azonban az EUB a *Tatu* ítéletben³⁰³ kimondta, hogy ennek a különös adónak a kivetése az uniós jogban ütközik. A felperes perújítási kérelmet terjesztett elő a polgári bíróság előtt, amelyben hivatkozva a *Tatu* ügyben tett megállapításokra kérte a korábbi, visszatérítés tárgyában hozott határozat hatályon kívül helyezését, mivel az az uniós jogba ütközik.

Az EUB gyakorlata értelmében kamatokkal együtt vissza kell fizetni az uniós jog megsértésével beszedett adókat.³⁰⁴ Ugyanakkor elismeri, hogy az ítélt dolog elve, amely valamennyi tagállam jogrendszerében és magában az uniós jogban is szerepel,³⁰⁵ akkor is alkalmazandó a nemzeti bíróságok jogerőssé vált ítéleteire, ha azok összeegyeztethetetlennek tűnnek az uniós joggal.³⁰⁶ Ez azt jelenti, hogy bizonyos körülmények között (jogszerűen) megtagadható az ilyen adók visszafizetése.

Vannak azonban olyan tagállami eljárások, amelyek lehetőséget biztosítanak a jogerős ítélet újratárgyalására, e kivételes útnak nyitva kell állnia akkor is, ha a szóban forgó jogerős ítélet összeegyeztethetetlen az uniós joggal. Ez a rendkívüli jogorvoslat azonban rendszerint csak nagyon szűk körben érvényesül. A román közigazgatási eljárásról szóló törvény lehetővé teszi a közigazgatási eljárásokban eljáró szervek jogerős határozatainak hatályon kívül helyezését akkor, ha az EUB valamely későbbi ítélete miatt úgy tűnik, hogy azok összeegyeztethetetlenek az uniós joggal. A polgári eljárásban azonban nincs a fent

³⁰³ Tatu ítélet, C-402/09, ECLI:EU:C:2011:219.

³⁰⁴ Manea ítélet, C-76/14, ECLI:EU:C:2015:216, 46. és 50. pont, Nicula ítélet, C-331/13, ECLI:EU:C:2014:2285, 27-28. pont.

³⁰⁵ ThyssenKrupp Nirosta kontra Bizottság ítélet, C-352/09, ECLI:EU:C:2011:191, 123. pont.

³⁰⁶ i-21 Germany és Arcor ítélet, C-392/04 és C-422/04, EU:C:2006:586; Kapferer-ítélet, C-234/04, ECLI:EU:C:2006:178; Kühne & Heitz ítélet, C-453/00, ECLI:EU:C:2004:17.

említetthez hasonló eljárásjogi jogorvoslat, így az uniós jog elsőbbségét sértő jogerős ítéletek esetén a perújítás nem megengedett.

A megkereső bíróság erre való tekintettel arra kérdezett rá, hogy az egyenértékűség elvének megfelel-e az a szabályozás, ami a közigazgatási eljárásban megengedi az uniós jogot sértő ítéletek hatályon kívül helyezését, míg a polgári peres eljárásban viszont ilyen alapon nem biztosít jogorvoslatot.

Az EUB ítéletében kifejtette, hogy az egyenértékűség elve a nemzeti jog megsértésén alapuló keresetek és a hasonló, az uniós jog megsértésén alapuló keresetek azonos kezelését, nem pedig az eltérő jellegű peres eljárásokra alkalmazandó nemzeti eljárásjogi szabályok egyenértékűségét foglalja magában. Jelen esetben két eltérő, a polgári peres eljárás és a közigazgatási peres eljárás összehasonlítását eredményezné, ami viszont nem lehetséges.³⁰⁷

A főtanácsnoki indítvány megerősítve a fenti érvelést még felhívta a figyelmet arra, hogy nem véletlen az, hogy az egyes jogágak eltérően kezelik a jogerő intézményét. Ezen ítéletek joghatásai ugyanis különbözőek, hasonlóan az ítélt dolog alóli (esetleges) kivételek meghatározása szempontjából releváns jogpolitikai aggodalmakhoz. A polgári jogi ítéletek esetében kiemeli, hogy rendkívül fontos a jogbiztonság és a jogerőre emelkedett ítélettel elismert jogviszonyok stabilitása. A büntetőjogi ítélet jogellenesen elítélt személy érdekében való felülvizsgálatának feltételei ellenben már nem lehetnek túl szigorúak, míg a közigazgatási jogban az egyének jogainak védelmére irányuló érdek és a jogszerűség elve igazolhatja a jogerős ítéletekkel szembeni perújítással kapcsolatos, polgári jogi ítéletekhez képest rugalmasabb hozzáállást.³⁰⁸

Az egyenértékűség elvének alkalmazásánál tehát arra is figyelemmel kell lenni, hogy az összehasonlítás azonos jellegű és jogágba tartozó eljárásra vonatkozzon. Nem lehet tehát összehasonlítani egy polgári perben érvényesíthető uniós jogi igényt egy közigazgatási vagy büntető bíróság hatáskörébe tartozó belső tagállami igényre vonatkozó eljárási szabállyal.

Ugyanezt a megállapítást erősítette meg az EUB több ítéletében is, amikor kimondta: az egyenértékűség elve a nemzeti jog megsértésére alapított keresetek és az uniós jog megsértésére alapított hasonló keresetek egyenlő bánásmódját, és nem azon nemzeti eljárási szabályok egyenértékűségét jelenti, amelyek eltérő jellegű peres eljárásokra – mint egyfelől

³⁰⁷ Dangua ítélet, C-429/15, 34. pont.

³⁰⁸ Niilo Jääskinen főtanácsnok Tärşia ügyre vonatkozó indítványa, C-69/14, ECLI:EU:C:2015:269, 50. pont.

a polgári peres eljárás, másfelől pedig a közigazgatási peres eljárás – vagy két különböző jogágra vonatkozó peres eljárásokra alkalmazandók.³⁰⁹

2.1.3. Az összehasonlításból eredő gyakorlati nehézségek

Fontos jellemzője az egyenértékűség elvének, hogy e szempont vizsgálatánál – szemben a tényleges érvényesülés elvével – a tagállami eljárási szabályok egyfajta „referenciapontként” szerepelnek. A tagállami eljárási szabályok vizsgálatának e szakaszában az uniós jog érvényesítésére irányadó rendelkezéseket az összehasonlítható nemzeti szabályokhoz viszonyítva kell értékelni és állást foglalni azok esetleges hátrányosabb jellegéről.³¹⁰ *Bobek* felhívja a figyelmet arra, hogy az összehasonlítás magában foglal egy valós értékítéletet arról, hogy mi összehasonlítható. A kereseteknek csak hasonlóknak kell lenniük és nem azonosnak. Ezért az összehasonlíthatóság kérdése szubjektív tényezőkön alapul: néhány közös elemet kiemelünk, másokat félreteszünk a vizsgálat során.³¹¹

Bizonyos esetekben könnyen beazonosítható a „*hasonló*” tagállami jogon alapuló igény és annak érvényesítésére szolgáló eljárási szabályozást. Az EUB példalozó jellegű felsorolást ad a figyelembe vehető szempontokat illetően: a keresetek tárgyát, jogalapját és lényeges elemeit említi.³¹² E teleologikus összehasonlításhoz megadott szempontok közül annak megítélése, hogy azonos-e a kereset *tárgya* nem szokott problémát okozni, ez a két érvényesíteni kívánt anyagi jogi követelés, jogosultság értékelését jelenti. Úgyszintén viszonylag egyértelmű a *jogalap* tekintetében folytatott vizsgálat, ebben az esetben ugyanis keresetek tárgyának tényállási elemeit, feltételeit kell vizsgálni, amiből a jogosultság keletkezhet. A kereset *lényeges elemei* viszont már kitágítja a figyelembe vehető szempontokat, meghagyva az értékelést végző tagállami bíróságnak, hogy az adott nemzeti szabályozás minden szóba jöhető speciális, és véleménye szerint releváns aspektust megvizsgáljon. Az EUB joggyakorlata mindazonáltal arra enged következtetni, hogy a tárgy,

³⁰⁹ Lásd például: ÖBB Personenverkehr ítélet, C-417/13, EU:C:2015:38, 74. pont, Orizante Salute ítélet, C-61/14, ECLI:EU:C:2015:655, 67. pont.

³¹⁰ Micklitz i. m. 37.

³¹¹ BOBEK, Michal: Why There is No Principle of „Procedural Autonomy” of the Member States? Bruno de WITTE – Hans MICKLITZ: The European Court of Justice and the Autonomy of the Member States. Intersentia, Antwerp, 2011. 305-322. [a továbbiakban: Bobek (2011)] 312.

³¹² Lásd például: Pontin ítélet, C-63/08. ECLI:EU:C:2009:666, 45. pont, Littlewood ítélet C-591/10, ECLI:EU:C:2012:478, 31. pont, Rosado ítélet, C-177/10, ECLI:EU:C:2011:557. 90. pont.

a jogcím és a lényeges elemek hasonlósága elegendő annak megállapításához, hogy a keresetek az egyenértékűség tekintetében hasonlóak.³¹³

Más esetekben viszont nagyon nehéz megtalálni azt a tagállami rendelkezést, ami viszonyítási alapként szolgálhat. Ugyanis a növekvő számú harmonizált jogterületek miatt lényegében egy-egy jogviszony esetén a jogorvoslati lehetőségek kizárólag uniós jogon alapulnak és az azzal párhuzamosan alkalmazható tagállami szabályozás hiányzik. Ezért a tagállami bírónak nincs más lehetősége, minthogy az absztrakció egy magasabb szintjére lépjen és ott keressen viszonyítási pontokat.³¹⁴

Ezt a problémát jól szemlélteti a *Pontin* ítélet.³¹⁵ Ebben az ügyben az összehasonlíthatóság nehézsége abból adódott, hogy a várandós munkavállaló munkaviszonyának jogellenes megszüntetése esetén két jogorvoslat állt rendelkezésre: a megsemmisítés iránti és a kártérítési kereset. Az előbbi vonatkozásában a luxembourgi jog – többek között – olyan speciális előírásokat tartalmazott a várandós nők esetén, hogy a keresetet 15 napon belül, a munkaügyi bíróság elnökének címezve kell előterjeszteni.³¹⁶ Az általánosan, minden munkaviszonynál alkalmazható kártérítési keresetnél három hónap áll rendelkezésre a kereset benyújtására és a munkaügyi bíróság egy elnökből és két ülnökből álló tanácsa jár el az ügyben³¹⁷.

Az összehasonlíthatóság nehézsége abban rejlik, hogy a megsemmisítés iránti kereset a terhes nők védelméről szóló irányelven alapul,³¹⁸ és ez a terület kizárólag uniós szinten van szabályozva, nincs tehát ezzel azonos célt szolgáló terhes nőket védő tagállami szabályozás, amivel össze lehetne hasonlítani. *Bobek* erre az esetre azt a megoldást javasolja, hogy ilyenkor érdemes hasonló célzatú diszkrimináció tilalmára vonatkozó szabályozást

³¹³ Lásd például a fent idézett *Pontin* ítéletet és a *Bulicke* ítéletet, C-246/09, EU:C:2010:418. Ugyanerre a megállapításra jut Szpunar főtanácsnok a *Giuseppe Santoro* ügyre vonatkozó indítványában, C-494/16, ECLI:EU:C:2017:822, 41. pont.

³¹⁴ *BOBEK* (2012) i. m. 312.

³¹⁵ *Pontin* ítélet C-63/08, ECLI:EU:C:2009:666.

³¹⁶ Emellett még nehezíti a határidő betartását, hogy azt a felmondás postára adásától számítják, tehát a legkedvezőtlenebb esetben, például több szabadnapot tartalmazó időszak esetén, mint például karácsony és újév környékén elképzelhető, hogy a kereset benyújtása tekintetében a munkavállaló rendelkezésére álló határidő végeredményben néhány napra rövidül. Lásd: *Trstenjak* főtanácsnok *Pontin* ügyre vonatkozó indítványa, C-63/08, ECLI:EU:C:2009:211, 110. pont.

³¹⁷ A luxemburgi jog általánosságban három hónapos határidőt ismer a munkavállalók védelmével kapcsolatos keresetek benyújtására, amelyeknek ugyanakkor nem a továbbfoglalkoztatásra történő kötelezés, hanem a kártérítés fizetésére való kötelezés a célja. Lásd: *Trstenjak* főtanácsnok *Pontin* ügyre vonatkozó indítványa, C-63/08, 109. pont.

³¹⁸ A várandós, a gyermekágyas vagy szoptató munkavállalók munkahelyi biztonságának és egészségvédelmének javítását ösztönző intézkedések bevezetéséről szóló, 1992. október 19-i 92/85/EGK tanácsi irányelv

keresni.³¹⁹ Ugyanakkor, rendszerint itt is uniós jog által harmonizált jogterületet találunk, és ez sem lesz alkalmas az összehasonításhoz, mivel – mint ahogy azt az előző fejezetben kifejtettem – a viszonyítási pont szükségszerűen belső, tagállami szabálynak kell lennie, nem lehet egy másik uniós rendelkezés. Ebből következően a fennmaradó logikus lépés csak az marad, ha az absztrakció egy magasabb szintjére lépünk. A jogágon belül maradvá meg kell vizsgálni az általános felmondásra és egyéb munkajogi jogorvoslatokra vonatkozó nemzeti szabályozást. Ez azonban már jóval távolabbi kapcsolatot eredményez a terhes nőkre vonatkozó speciális védelemtől, és az összehasonlítást jelentősen megnehezíti.

A fenti levezetésből kifolyólag a *Pontin* ügyben az EUB sem tehetett mást, minthogy vélelmezte az összehasonlíthatóságot – annak megítélését a tagállami bíróra hagyta – és ezt követően állapította meg, hogy terhes nők esetén a megsemmisítésre vonatkozó tagállami szabályozás „*úgy tűnik*” sérti az egyenértékűség és emellett – további általam nem említett indokok miatt – a tényleges érvényesülés elvét is.³²⁰ *Bobek* kritikai élel megfogalmazott véleménye szerint az EUB rövid válasza az összehasonlíthatóság kérdésében: „*[n]em szeretnék ezzel foglalkozni (most)*,”³²¹ ezért a legtöbb esetben a tagállami szintre utalja a kérdés eldöntését.³²²

Várnay kutatása során vizsgálta az EUB visszautaló gyakorlatát, vagyis azt a jelenséget, amikor határozatában bizonyos kérdések tekintetében az előterjesztő bíróság számára további feladatokat ír elő. Arra a megállapításra jutott, hogy az EUB az ilyen esetekben nem tud (akar?) teljeskörű választ adni, az uniós jog megfelelő alkalmazása az előterjesztő bíró további aktivitását igényli, ami jelenheti a ténybeli és jogi környezet további feltárását, értékelését. Rámutatott, ez korántsem mechanikus tevékenységet jelent, szerepet kapnak a felek, illetve a bíróság(ok) önálló értelmezései.³²³ Álláspontom szerint ez a tartózkodás

³¹⁹ BOBEK (2012) i. m. 312.

³²⁰ *Pontin* ítélet, C-63/08, 59. és 67. pont.

³²¹ Az ítéletekben ez a következő megfogalmazást jelenti: „*[a]nnak megállapításához, hogy az egyenértékűség elvét tiszteletben tartották-e, a nemzeti bíróságnak – hiszen egyedül neki van a belső jogi keresetek eljárási szabályaira vonatkozó közvetlen ismerete – meg kell vizsgálnia, hogy megfelelnek-e ennek az elvnek azok az eljárási szabályok, amelyek célja, hogy a belső jogban biztosítsák a jogalanyok közösségi jogból eredő jogainak védelmét, és meg kell vizsgálnia az állítólagosan hasonló belső jogi keresetek tárgyát és lényeges elemeit*” Lásd: *Levez* ítélet, C-326/96, ECLI:EU:C:1998:577, 39. és 43. pont, valamint *Preston* ítélet, C-78/98, ECLI:EU:C:2000:247, 49. pont.

³²² BOBEK (2012) i. m. 314.

³²³ VÁRNAY Ernő: Az Európai Unió Bírósága visszautal a magyar bírósághoz. *Európai Tükör*, 2019/3. 23-33. Véleménye szerint az EUB adott esetben a magyar bíróságokra olyan feladatot ró, amelyet a magyar jogrendszerben nem tud teljesíteni. *Várnay* szerint arra lehet következtetni, hogy az ítélet, miszerint az előzetes döntés kötelező az előterjesztő bíróságra, illetve az ügyben eljáró további bíróságokra, nem elégséges az uniós jognak a tagállami jogrendszerekben történő érvényesülése valóságának megragadására.

indokolt is, ugyanis sok esetben a tagállami megkeresésből, de még a szóbeli meghallgatásból sem derül ki minden értékelhető szempont, ami alapján az összehasonlíthatóságot el lehetne dönteni. Ezért praktikus megoldás az EUB részéről, hogy bizonytalanság esetén vélelmezi az összehasonlíthatóságot és így át tud térni a következő vizsgálható szempontokra: az adott szabályozás kedvezőtlenebb-e.³²⁴

Az egyenértékűség körében az összehasonlítható eljárások kiválasztásának nehézségére mutatott rá a *Soufian El Hassani* ügy is.³²⁵ Ebben az esetben a nehézséget a vízumkérelmek kezelésére vonatkozó vízumkódexszel legközelebbi párhuzamos nemzeti jogi rendszer meghatározása jelentette, amely megfelelő összehasonlítási alapként szolgálhatott volna az egyenértékűség értékeléséhez. Az első lehetséges összehasonlítási alap azonos tárgyra vonatkozott (a nemzeti területre történő beutazásról szóló döntések), azonban a döntéshozó szervek eltérőek voltak. A második esetben a döntéshozó szerv azonos volt, de a döntéshozó szerv által kibocsátott határozatok tárgya már eltérő.

Az ügyben eljáró főtanácsnok a klasszikus értékelését javasolta, amely során általában az utóbbi összehasonlítási módot alkalmazzák: az uniós jogon alapuló kérelmeket nem uniós jogon alapuló kérelmekkel hasonlítják össze az azonos hatóság előtt, hasonló eljárás keretében történő elbírálásuk során. A főtanácsnoki vélemény ugyanakkor nem meglepő módon a szükséges információk hiánya miatt az előterjesztő bíróság feladatául hagyta meg annak meghatározását, hogy melyek a hasonló kérelmek, és hogy azokat eltérően kezelik-e.³²⁶

Ezzel lényegében egyetértve az EUB ítéletében szintén mellőzte az egyenértékűség vizsgálatát, és a tagállamokra bízta annak eldöntését, hogy milyen jellegű jogorvoslatot biztosítanak a vízumkiadást elutasító határozatokkal szemben, feltéve, hogy a jogorvoslat megfelel az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének.³²⁷

Van azonban példa arra az esetre is, amikor az EUB az összehasonlításra alkalmas helyzetetek azonosítását a tagállami bíróság helyébe lépve maga elvégezte. Így a *Transportes Urbanos* ügyben az EUB megállapította, hogy a nemzeti alkotmány

³²⁴ Rendszerint a következő megfogalmazást használja: „[a]z egyenértékűség elvével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a Bíróság nem rendelkezik olyan információval, amely kétélyre adna okot azt illetően, hogy az alapiügyben vitatott szabályozás ezen elvvel összhangban áll-e.” lásd például: *Finanmadrid EFC SA* ítélet, C-49/14, ECLI:EU:C:2016:98, 41. pont. *Finway a.s.* ítélet, C-377/14, ECLI:EU:C:2016:283. 49. pont.

³²⁵ *Soufiane El Hassani* ítélet, C-403/16, ECLI:EU:C:2017:960.

³²⁶ Bobek főtanácsnok *Soufiane El Hassani* ügyre vonatkozó indítványa, ECLI:EU:C:2017:659, 53-58. pont.

³²⁷ *Soufiane El Hassani* ítélet, C-403/16. ECLI:EU:C:2017:960, 42. pont.

megsértésén alapuló, az állam felelősségének megállapítása iránti kereset és az uniós jog megsértésén alapuló, az állam felelősségének megállapítása iránti kereset hasonlóknak tekinthető. Úgy ítélte meg, hogy a vizsgált keresetek tárgya, vagyis az állam valamely aktusa vagy mulasztása következtében a károsult által elszenvedett kár megtérítése közös elemnek, míg a rendelkezésre álló jogorvoslati lehetőségek kimerítésének követelménye lényeges elemnek tekintendő.³²⁸

³²⁸ Transportes Urbanos y Servicios Generales ügyben hozott ítélet, C-118/08, ECLI:EU:C:2010:39, 36-37. pontok.

2.2. Kedvezőtlenebb-e?

A második lépésként kell megvizsgálni, hogy az uniós jogra alapított keresetekre vonatkozó eljárási szabályok kedvezőtlenebbek-e, mint a kizárólag nemzeti jogra alapított keresetekre vonatkozók. Az egyenértékűség vizsgálatának ezen szakaszában jelenik meg közvetetten a hátrányos megkülönböztetés tilalma és az egyenlő bánásmód követelménye. Természetesen logikailag csak akkor lehet valamely szabály kedvezőtlenebb, ha az eltér, mégpedig hátrányosan a tagállami jogon alapuló igény érvényesítésére vonatkozó szabályoktól. Tehát ahhoz, hogy az egyenértékűség vizsgálata egyáltalán felmerüljön az szükséges, hogy az uniós jog által garantált jogokra vonatkozó nemzeti eljárási szabályok különbségtétellel kerüljenek alkalmazásra.³²⁹

Az egyenértékűség vizsgálatának ez a része vonatkozik a tagállami eljárási szabályok elemzésére. Érdekes már most felhívni a figyelmet arra, hogy az uniós jog sajátos terminológiát használ, ahol a jogi fogalmak tartalma nem szükségszerűen azonos az uniós jogban és különböző nemzeti jogokban.³³⁰ Ez különösen igaz az „eljárásjog” fogalmának értelmezésénél, ugyanis annak uniós jogi tartalma szélesebb mint, amit a magyar jog szerint eljárásjognak tekintünk. Az EU önálló (ún. „autonóm”) fogalomhasználatában az eljárásjog számos, a tagállami jogok szerinti anyagnak tekintett jogintézményt alkalmaz. Az eljárási szabályok fogalmát nem a nemzeti jogban ismert meghatározás alapján kell értenünk, hanem annak autonóm európai tartalmat kell tulajdonítanunk.³³¹ Tág értelemben véve minden olyan tagállami rendelkezés, ami az anyagi jog érvényesítését határozza meg (annak feltételeit, kizáró vagy korlátozó körülményeit) az az EU-jog szempontjából eljárásjoginak minősül (ezzel részletesen foglalkozom a VIII.3. fejezetben).

Általánosságban az EUB megfogalmazása elég rugalmas, ugyanis annak vizsgálatát követeli meg, hogy az uniós jogra alapított keresetekre vonatkozó eljárási szabályok *kedvezőtlenebbek-e*, mint a kizárólag nemzeti jogra alapított keresetekre vonatkozók.³³² Ismert ugyanakkor egy jóval „szigorúbb” megközelítés is – ezt a joggyakorlatban ritkábban alkalmazta – ami azt követelte meg, hogy *[a] jogorvoslatokra alkalmazandó szabályok összessége különbségtétel nélkül vonatkozzon az uniós jog megsértésén alapuló*

³²⁹ Lásd például: Érsekcsanádi Mezőgazdasági ítélet, C-56/13, EU:C:2014:352, 64. pont.

³³⁰ SOMSSICH Réka: *Egységes jog - egységes értelmezés? Az uniós jog értelmezése a tagállami bíróságok szintjén.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016. 90-91.

³³¹ Ugyanerre a megállapításra jut: GOMBOS Katalin: Harmonisation of Procedural Law vs Procedural Autonomy of the Member States. *Studia Iuridica Cassoviensia*, 2018/6. 27.

³³² Vizsnyiczai ítélet, C-567/13, ECLI:EU:C:2015:88, 42. pont, lásd még: Impact-ítélet, C-268/06, EU:C:2008:223, 46. pont

jogorvoslatokra és a belső jog megsértésén alapuló hasonló jogorvoslatokra” (kiemelés tőlem).³³³

A fent említett kevés kivételtől eltekintve a legtöbb esetben az egyenértékűség elvénél a „kedvezőtlenebb-e” kérdésnek a vizsgálatát írja elő az EUB. *Bobek* főtanácsnok szerint ez egyértelműen azt jelenti, hogy van lehetőség eltérésre, feltéve, hogy ezek a különbségek nem vonnak maguk után negatív hatást az uniós jogon alapuló kereseteket illetően, a nemzeti jogon alapuló keresetekhez képest. Álláspontja szerint ez a megfogalmazás arra utal, hogy az EUB elismeri a „nemzeti eljárási autonómiából” az „autonómia” részt, és teret hagy annak, hogy egyes szabályok nem igazán alkalmasak az objektív összehasonlításra.³³⁴

Van tehát lehetőség az eltérésre és ezért az eljárási szabályok jóval összetettebb vizsgálatát igényli. Ugyanis, ha látszólag egy eljárásjogi rendelkezés kedvezőtlenebbnek tűnik is, azt is meg kell vizsgálni, hogy esetleg más szempontból ez a rendelkezés nem eredményez-e olyan előnyöket, ami a szabály hátrányos jellegét „kioltaná”. Ezt az alapelvet nem lehet úgy értelmezni, mint amely arra kötelezné a tagállamokat, hogy a legkedvezőbb belső jogi szabályozásukat terjesszék ki valamennyi hasonló keresetre.

Annak megítéléséhez, hogy egy tagállami szabály kedvezőtlenebb-e az EUB joggyakorlata szintén példálózó jellegű felsorolást ad a figyelembe vehető szempontokat illetően: meg kell vizsgálni az egész eljárásban betöltött helyét, azt hogy hogyan zajlik az említett eljárás és melyek a sajátosságai a különböző nemzeti fórumok előtt.³³⁵ Ennek a vizsgálatnak a szemléltetéséhez a következőkben megvizsgálom egy 2013-as, még az 1952-es Pp. hatálya alatt indult ügyet, amelyben a magyar perrendtartás hatásköri szabályainak kedvezőtlenebb jellegének megítélése volt az egyik fő kérdés.

A *Vizsnyiczai* ügyben a felperesek fogyasztói kölcsönszerződés semmisségének megállapítása iránt terjesztettek elő keresetet a Pesti Központi Kerületi Bíróságon. Kereseti kérelmükben – többek között – arra hivatkoztak, hogy a szerződés lehetetlen szolgáltatásra irányul, jóerkölcsbe ütközik, valamint arra is, hogy az egyes szerződési feltételei tisztességtelenek.

³³³ Edis ítélet, C-231/96, ECLI:EU:C:1998:401, 36. pont. Levez ítélet, C-326/96, 41. pont, Preston és társai ítélet, C-78/98, 55. pont. Transportes Urbanos ítélet, C-118/08, ECLI:EU:C:2010:39, 33. pont, Bulicke ítélet, C-246/09, EU:C:2010:418, 26. pont.

³³⁴ Lásd: *Bobek* főtanácsnok Európai Bizottság kontra Dimos Zagoriou ügyre vonatkozó indítványa, C-217/16, ECLI:EU:C:2017:385, 42-43. pont.

³³⁵ Bulicke ítélet, C-246/09, 29. pont,

Az 1952-es Pp. hatásköri szabályai szerint a tisztességtelen szerződési feltételek érvénytelensége iránti perek a törvényszék hatáskörébe tartoznak. Ebből következően a magyar jogon alapuló semmisségi okok – a szerződés jóerkölcsbe ütközik, lehetetlen szolgáltatásra irányul – a járásbíró, míg a 93/13/EGK irányelvből eredő szabályokra alapított – tisztességtelen szerződési feltételre hivatkozó – kereseti kérelem már törvényszéki hatáskörbe tartozik. Van tehát két – egy magyar és egy uniós jogra alapított – kereseti kérelem, amelyre eltérő eljárásjogi rendelkezések alkalmazandóak, ezért első lépésként azt kell megvizsgálni, hogy a két szabály hasonló-e. Mint korábban említettem, e kérdés eldöntéséhez az EUB iránymutatása szerint a keresetek célját, jogalapját, valamint lényeges eljárási elemeit kell összevetni. Mivel ez a vizsgálat az alkalmazandó eljárási szabályokról közvetlen ismeretekkel rendelkező nemzeti bíróság feladata, ezért az EUB csak vélelmezi a hasonlóságot és az egyenértékűség vizsgálatának következő lépésére tér rá. Mielőtt továbbmennénk, nézzük meg mit is kellett vizsgálnia az EUB iránymutatása szerint a konkrét ügyben a magyar bíróságnak. A *Viznyiczai* ügy elemzése erejéig tehát lépünk az EUB által meghatározott „*az alkalmazandó eljárási szabályokról közvetlen ismeretekkel rendelkező nemzeti bíróság*” helyébe és vizsgáljuk meg, hogy fennáll-e a két érvénytelenségi ok közötti hasonlóság.

A nemzeti bírónak az összehasonlítás elvégzéséhez először a „hasonló esetek” körét kell meghatároznia, azaz abban kell állást foglalnia, hogy az uniós és a nemzeti jogszabályon alapuló igények és így a rájuk vonatkozó eljárási szabályok összehasonlíthatók-e. Mint azt korábban hangsúlyoztam ebben az esetben a keresetek tárgyuk, indokaik és lényeges elemeik alapján ítélandók meg.

Amennyiben a szerződés érvénytelenségének megállapítása a nemzeti jog szabályaira – akár a szerződési akarat, akár a szerződési jognyilatkozat, avagy a célzott joghatás hibája – vagy az uniós jogra – így a fogyasztói szerződések feltételeinek tisztességtelenségére – hivatkozással történik, az egyenértékűség teszt lefolytatása szempontjából elsődleges annak vizsgálata, hogy a tisztességtelen fogyasztói szerződési feltételek tárgyában indított perek tárgyukban a Ptk. által szabályozott más érvénytelenségi ok alapján indított perek-től eltérnek-e.

A nemzeti jogon alapuló érvénytelenségi okok megegyeznek abban, hogy azok a szerződés akár részleges, akár teljes egészében való érvénytelenségét eredményezik, az érvénytelenséggel érintett részben a célzott joghatás kiváltására nem alkalmasak.

Közelebbről ez azt jelenti, hogy az érvénytelenségi ok miatt nem állhat be az a joghatás, amit a felek a szerződéskötéssel elérni szándékoztak, feltéve, hogy az érvénytelenség nem küszöbölhető ki. A Ptk. ezt a korábban az 1959-es Ptk.-ban ki nem mondott alaptételt rögzíti [6:108. § (1) bekezdés], az anyagi jog nem tesz különbséget az érvénytelenség természete, jogkövetkezménye vonatkozásában uniós és nemzeti jogon alapuló igények között, ezért tárgyukban hasonlónak tekinthetők.

Egységesen megtartják az érvénytelenség azt a jellemző leírását is, hogy a szerződés keletkezési folyamatához kapcsolódnak, nevesítve a szerződéskötés „rendellenességeit”, valamint magukba foglalják az érvénytelenség szankciós rendszerét, azaz a kiváltani kívánt joghatás hiányát. Az érvénytelenség jogintézményét mindkét esetben az a komplexitás jellemzi, hogy a szerződés érvénytelensége nemcsak az adott érvénytelenségi ok fennállását, hanem a szerződési mechanizmusban kiváltott hatását is jelenti. Ez egyben a jogintézmények főbb sajátossága is, hiszen az érvényessé nem tehető jogviszony felszámolása által az érvénytelenség ellenére bekövetkezett vagyonmozgásokat rendezi.

A Kúria véleménye szerint az 93/13/EGK irányelv 6. cikkét, amely szerint a „tiszteletlen szerződési feltételek nem jelentenek kötelezettséget a fogyasztóra nézve,” úgy kell értelmezni, hogy a tisztességtelen feltételre a nemzeti jog szabályai alapján igényt alapítani nem lehet. Álláspontom szerint ezzel a megállapítással a Kúria kifejezte, hogy nemzeti és az uniós jogon alapuló érvénytelenség jogkövetkezményeik tekintetében egységesek. A nemzeti jogon és az uniós jogon alapuló keresetek tehát összehasonlíthatók, ezért az egyenértékűségi teszt alapján az e keresetekre vonatkozó eljárési szabályok jellege egybevethető.

A fenti levezetéssel tehát azt támasztottuk alá, hogy a két érvénytelenségi ok EUB által vélelmezett hasonlósága fennáll. Ezt követően kell áttérnünk az elemzés következő szempontjára, ami annak vizsgálatát jelenti, hogy az uniós jogra alapított keresetekre vonatkozó törvényszéki hatásköri szabály kedvezőtlenebb-e.

Egy eljárásjogi szabály „hátrányosabb” jellegét komplex módon kell vizsgálni, tehát nem elegendő egy-egy tulajdonsága alapján, az esetleges előnyöktől elvonatkoztatva dönteni. Ha látszólag egy eljárásjogi rendelkezés kedvezőtlenebbnek tűnik is, az is meg kell vizsgálni, hogy esetleg más szempontból ez a rendelkezés nem eredményez-e olyan előnyöket, ami a szabály hátrányos jellegét „kioltanák.” Ezt az alapelvet tehát nem lehet úgy értelmezni, mint amely arra kötelezné a tagállamokat, hogy a legkedvezőbb belső jogi szabályozásukat

terjesszék ki valamennyi hasonló keresetre.³³⁶ A *Vizsnyiczai* ügyben kétségtelenül a törvényszéki hatáskörbe tartozó kereseti kérelem eljárási illetéke magasabb volt, mint a járásbíróság előtti eljárásé. A polgári peres eljárásban az illeték alapja az eljárás tárgyának az eljárás megindításakor fennálló értéke [1952-es Pp. 24. § (1) bekezdés]. Főszabály szerint az elsőfokú eljárásban fizetendő illeték mértéke egységesen – a járásbíróság és a törvényszék előtti eljárásban is – a pertárgyérték 6 %-a [Itv. 39. § (1) bekezdés]. A *Vizsnyiczai* ügyben felmerült illetékkülönbözet abból a speciális eljárási helyzetből adódott, hogy ebben az esetben a pertárgyérték nem volt meghatározható. A Kúria 5/2013. számú Polgári jogegységi határozata³³⁷ szerint ugyanis az 1959-es Ptk. 239/A. §-a alapján előterjesztett kereset a szerződés részleges érvénytelenségének a megállapítására irányul, a per tárgyának értékét meg nem határozhatónak kell tekinteni. Meg nem határozható pertárgyérték esetén azonban az illeték számításának alapja már eltér a járásbíróság és a törvényszéki hatáskör esetén. Az Itv. 39. § (3) bekezdése szerint járásbíróság előtti eljárásban 350.000 forint, törvényszék előtti első fokon indult peres eljárásban pedig 600.000 forint.³³⁸

Az EUB szerint azonban kizárólag a költségek szempontjából nem lehet megállapítani az egyenértékűség elvébe való ütközést. A költségek vizsgálatakor figyelembe kell venni a fogyasztó esetleges pénzügyi nehézségeinek ellentételezésére irányuló mechanizmusokat, így például a költségmentesség biztosítását.³³⁹ Figyelembe kell azt is, hogy a törvényszéki hatáskör előnyöket is tartalmazhat. Az EUB rögzítette, az hogy egy kereseti kérelem elbírálása törvényszéki hatáskörbe tartozik, az azt a célt is szolgálja, hogy a 93/13/EGK irányelvből eredő igények iránti perekben az igazságszolgáltatás egységesebb és szakosodottabb legyen.³⁴⁰ Mindezek összevetéséből az EUB arra a megállapításra jutott, hogy az 1952-es Pp. törvényszéki hatáskört előíró rendelkezése nem sérti az egyenértékűség elvét.

³³⁶ Susanne Bulicke ítélet, C-246/09, ECLI:EU:C:2010:418, 27. pont.

³³⁷ 5/2013. Polgári jogegységi határozat a Ptk. 239/A. §-a alapján a szerződés érvénytelenségének (részleges érvénytelenségének) megállapítása iránt indított perekről.

³³⁸ Járásbíróság előtt tehát a meg nem határozható pertárgyérték szerint fizetendő illeték 21.000 Ft, törvényszék előtt pedig 36.000 Ft, ami 15.000 Ft-os eltérést jelent.

³³⁹ A magyar polgári eljárások tekintetében még figyelembe vehetők a további költségkedvezmények közül az illetékfeljegyzési jog jogintézménye is, amelyet szintén a peres fél jövedelmi és vagyoni viszonyai alapján engedélyez a bíróság.

³⁴⁰ Más szempontokat is figyelembe véve az igazságszolgáltatási szervezetrendszerben fellelhető (hatásköri, illetékességi és perorvoslati) eljárási szabályokkal megteremthető az egyes bírósági fórumok közötti kiegyenlített munkamegosztás és a hatékony, de színvonalas ítélkezés törvényi feltételrendszere. Lásd.: NÉMETH János – TAMÁNE NAGY Erzsébet – TÖRÖK Judit – DÖME Attila – ÉLES Tamás – VARGA István: A polgári peres eljárás fórumrendszeréhez kapcsolódó egyes szabályozási előkérdések. In: NÉMETH János – VARGA István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*. HVG-ORAC, Budapest, 2014. 79.

Az, hogy egy tagállami eljárásjogi szabály az egyértékűség elvének megfelel-e vagy sem – mint ahogy azt láthattuk – egy meglehetősen összetett vizsgálatot igényel. Ráadásul végső soron a tagállami bíróságnak kell értékelnie az egyenértékűséget, mert ő az egyetlen, amelynek közvetlen ismeretei vannak az eljárási szabályokról. Ez a kötelezettség aránytalanul nagy terhet ró a tagállami bíróságra, ugyanis az alkalmazott szabályok hasonlósága és kedvezőtlenebb voltának megítélésénél azt is figyelembe kell venni, hogy az adott szabályok az eljárás egészében milyen szerepet töltenek be, valamint az eljárás működését és az elemzett rendelkezések különös vonásait is. Az egyenértékűség elve nem sérül, kivéve, ha az eltérő szabályok alkalmazása az uniós jogon alapuló keresetekre nézve kevésbé kedvező elbánást eredményez. *Bobek* szerint a hasonlóság olyan értékelése, amikor egy teljes igazságszolgáltatási rendszer tekintetében vizsgálják a kevésbé kedvező bánásmód hiányát „*egy Herkules bíróhoz illő feladat, de bárki más részéről aligha elképzelhető.*”³⁴¹

³⁴¹ Bobek főtanácsnok Európai Bizottság kontra Dimos Zagoriou ügyre vonatkozó indítványa, C-217/16, ECLI:EU:C:2017:385, 59-60.

VII. A tényleges érvényesülés elve

A hatékonyság (*effectiveness*) elvének több megjelenési formája is ismert, amelyek tartalma némileg össze is fonódott. Elsőként az Európai Unió általános alapelveként azonosíthatjuk, aminek középpontjában a hatékonyság áll: így ez magában foglalja például az igazságszolgáltatáshoz való hatékony hozzáférést, a hatékony bírói jogvédelmet, és hatékony bírói felülvizsgálathoz való jogot. Másodsorban ez az elv kifejezi az uniós jog elsőbbségét is a tagállami (eljárás)joggal szemben. Ezt leginkább a *Simmenthal* ügyben megfogalmazott elvi tétel fejezi ki, ami szerint „[a] nemzeti jogrendszer minden olyan rendelkezése (...) összeegyeztethetetlen az uniós jog hatékonyságával, ami megfosztja a tagállami bíróságot azon jogtól, hogy már az alkalmazás időpontjában minden szükséges lépést megtehesse annak érdekében, hogy az uniós normák teljes érvényesülésének esetleges, akár csak átmeneti akadályát képező nemzeti jogszabályi rendelkezéseket félretegye”.³⁴² Harmadsorban pedig megkülönböztetjük a szűk értelemben vett „eljárási” hatékonyságot, ami a magyar szakirodalom és az EUB-i ítéletek fordítása „tényleges érvényesülés elve”-ként különböztet meg, ez lényegében a tagállami eljárásjog és az uniós jog közötti kapcsolatot rendező alapelvet jelenti.³⁴³ Ez utóbbi fontos jellemzője, hogy rendszerint az egyenértékűség elvével párhuzamosan használják.

A jogirodalom leginkább a tényleges érvényesülés és a hatékony bírói jogvédelem közötti különbséget, vagy épp a tartalmi átfedéseket emeli ki. A két alapelv az EUB joggyakorlatában egymással párhuzamosan fejlődött, de mindvégig megmaradt az az álláspont, hogy nem lehet azonosnak tekinteni a két fogalmat. Mindezek ellenére vannak, akik úgy vélik, hogy a megkülönböztetés már nem indokolt.³⁴⁴

³⁴² *Simmenthal* ítélet, C-106/77, ECLI:EU:C:1978:49, 22. pont.

³⁴³ Koen LENAERTS – Ignace MASELIS – Kathleen GUTMAN – Janek Tomasz NOWAK (szerk.): *EU Procedural Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014. 110.

³⁴⁴ Sacha PRECHAL: EC Requirements for an Effective Remedy. In: Julian LONBAY – Andrea BIONDI (szerk.): *Remedies for breach of EC Law*. John Wiley & Sons, 1997. 3-4., Alessandro DI MARIO: The Principle of Procedural Autonomy and the Principle of Effectiveness of the Judicial Protection in the Recent ECJ Case-Law: The Issue of Jurisdictional Rules. *King's Student Law Review*, 2012/2. 230. A későbbiekben még kitérek a két elv közötti megkülönböztetés főbb szempontjaira.

1. A hatékony bírói jogvédelem elve Lisszabon után

A Lisszaboni Szerződés hatálybalépése előtt a szerződések normaszövege nem tartalmazta a hatékony bírói jogvédelem elvét. Az EUB korai joggyakorlatában viszont már jelen volt ez a kötelezettség, például a 1983-as *von Colson* ügyben a tagállamok kötelezettségeként fogalmazta meg, hogy az uniós jogi igények vonatkozásában biztosítaniuk kell a hatékony bírói jogvédelmet.³⁴⁵

Az EUB több határozatában is megerősítette, a hatékony bírói jogvédelem elve olyan általános közösségi jogelv, amely a tagállamok közös alkotmányos hagyományain nyugszik. Ezt az elvet az EJEE 6. és 13. cikkei állapították meg, és amely újra megerősítést nyert az Európai Unió Nizzában, 2000. december 7 én kihirdetett Alapjogi Charta (a továbbiakban: Charta) 47. cikkében.³⁴⁶ Az EUB ítélezési gyakorlata megállapította a tagállami jogalkotó és a nemzeti bíróságok feladatát: a tagállamok felelősek azért, hogy olyan eljárási rendszert alakítsanak ki, amely biztosítja a hatékony bírói jogvédelemhez való jog tiszteletben tartását,³⁴⁷ tagállami bíróságok feladata pedig, hogy az eljárási szabályokat úgy értelmezzék, hogy az elősegítse a jogalanyok közösségi jogból eredő jogai hatékony bírói védelmének biztosítására irányuló célkitűzés megvalósítását.³⁴⁸ Ez az elvi tétel egybeesik az EJEB joggyakorlatával is. A *Rotaru kontra Románia* ügyben az EJEB megerősítette, hogy a 13. cikk garantálja a jogorvoslatot a nemzeti szinten az EJEE-ben rögzített jogok és szabadságok érvényesítésére, és hogy ennek a jogorvoslatnak mind a jogalkotás, mind a tényleges alkalmazás terén hatékonynak kell lennie.³⁴⁹

Emellett a jogirodalom is egyértelműen az uniós jog alapelveként ismerte el a hatékony bírói jogvédelem követelményét. A szerzők ugyanakkor kiemelik, hogy ez nem tisztán az EUB joggyakorlatának eredménye, a Lisszaboni Szerződés előtt is megvoltak azok a szerződéses rendelkezések, amelyek az alapelv céljait irányozták elő.³⁵⁰ Ebben a körben elsőként az EUSz 10. cikkét kell kiemelni, ami a tagállamok számára mind pozitív, mind

³⁴⁵ Lásd például: *von Colson* ítélet, C-14/83, ECLI:EU:C:1984:153, 23. pont.

³⁴⁶ *Johnston* ítélet, C-222/84, ECLI:EU:C:1986:206. 18. és 19. pont, *Heylens és társai* ügyben hozott ítélet, C-222/86, ECLI:EU:C:1987:442, 14. pont, *Bizottság kontra Ausztria* ügyben hozott ítélet C-424/99, ECLI:EU:C:2001:642, 45. pontja, *Unión de Pequeños Agricultores kontra Tanács* ügyben hozott ítélet, C-50/00, ECLI:EU:C:2002:462, 39. pont, C-467/01, *Eribrand* ítélet, ECLI:EU:C:2003:364, 61. pont, *Unibet* ítélet, C-432/05, ECLI:EU:C:2007:163, 37. pont.

³⁴⁷ *Unibet* ítélet, C-432/05, 42. pont, *Unión de Pequeños Agricultores kontra Tanács* ítélet, C-50/00, 41. pont, *Verhopen és társai egyesített ügyekben* hozott ítélet, C-87/90. és C-89/90, ECLI:EU:C:1991:314, 24. pont.

³⁴⁸ *Unibet* ítélet, C-432/05, 44. pont.

³⁴⁹ EJEB, *Rotaru kontra Románia*, 28341/95., 2000. május 4., 67. bekezdés.

³⁵⁰ Matej ACCETTO – Stefan ZLEPTNIG: The Principle of Effectiveness: Rethinking Its Role in Community Law. *European Public Law*, 2005/3. 386-388., Alessandro DI MARIO i. m. 232-233.

negatív oldalról megközelítve a „Közösséghez való hűség” elvét fogalmazta meg [ma ezt az EUSz 4. cikk (3) bekezdése tartalmazza és a lojális együttműködés elveként tartják számon].³⁵¹ Ez alapján a tagállamok kötelesek mindent megtenni mind az elsődleges, mind a másodlagos uniós jog teljesítésének biztosítása érdekében, s ezen túlmenően segíteni is kötelesek a Közösséget feladataik ellátása során. Negatív oldalról pedig tartózkodni kötelesek minden olyan intézkedéstől, amely veszélyezteti az EKSz célkitűzéseinek megvalósítását. A lojális együttműködés elvéből eredő kötelezettségek teljesítése kiterjed a tagállam minden szervére, így a bíróságokra is ítélezési tevékenységük ellátása során.³⁵²

A közösségi hűség elve rendkívül fontos szerepet töltött be az uniós jog fejlődésében, így az EUB joggyakorlatán keresztül több uniós alapelv kialakulásában nagy jelentőséggel bírt.³⁵³ A 10. cikk fontosságát jól szemlélteti, hogy az EU-jog fejlődésére gyakorolt hatását illetően készült róla egy átfogó jelentés, amelyet kilenc évvel a Lisszaboni Szerződés hatálybalépése előtt tettek közzé.³⁵⁴ *Temple Lang*, a vizsgálat vezetője arra a megállapításra jutott, hogy az EUB joggyakorlata alapján az EUSz 10. cikkének eredeti megfogalmazása közvetlen jogalapja volt az uniós jog értelmezésében olyan fontos elvi tételeket, mint például az uniós jog közvetlen hatályának és elsődlegességének elve, a tagállamok kártérítési felelőssége állampolgáraik felé az uniós jogból eredő kötelezettségek megsértése esetén. A 10. cikkből következik, hogy a tagállami bíróságok feladata az uniós jog közvetlen hatályából eredő jogvédelem biztosítása, továbbá hogy kötelesek a nemzeti jogot az uniós joggal összhangban értelmezni.

Emellett a 10. cikk bár nem volt mindig közvetlen hivatkozási alapja az EUB döntéseinek, de a Szerződések más rendelkezései között hatékony kapcsolatot tudott teremteni. Példaként említik az EUMSZ 288. cikkét, ami meghatározza, hogy az irányelv az elérendő célokat

³⁵¹ Az elv megfogalmazása 1950 óta csekély mértékben változott, és a megszövegezése nagyon hasonló volt ahhoz, amit ma az EUSz 4. cikk (3) bekezdése tartalmaz. Bár a megszövegezés nem változott, de a lojalitás elve jelentős fejlődésen ment keresztül, ezzel kapcsolatban részletes elemzésért lásd: Marcus KLAMERT: *Principle of Loyalty in EU Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014. 10-18.

³⁵² KLAMERT i. m. 14. Az ítélezési gyakorlatból lásd például: *Mastersfood* ítélet, C-344/98, ECLI:EU:C:2000:689, 49. pont, *Stichting Zuid-Hollandse Milieufederatie* ítélet, C-316/04, ECLI:EU:C:2005:678, 77. pont.

³⁵³ A Lisszaboni Szerződés hatálybalépése előtti megfogalmazás szerint: „[a] tagállamok az e szerződésből, illetve a Közösség intézményeinek intézkedéseiből eredő kötelezettségek teljesítésének biztosítása érdekében megteszik a megfelelő általános vagy különös intézkedéseket. A tagállamok elősegítik a Közösség feladatainak teljesítését. A tagállamok tartózkodnak minden olyan intézkedéstől, amely veszélyeztetheti e szerződés célkitűzéseinek megvalósítását.”

³⁵⁴ Temple LANG: General Report: The Duties of Cooperation of National Authorities and Courts and Community Institutions under Article 10 EC Treaty. In: *Report for the XIX. F.I.D.E. Congress*, Helsinki, 2000. június 1-3., Temple LANG: The duties of cooperation of national authorities and Courts under Article 10 E.C.: two more reflection. *European Law Review*, 2001/1. 84-93.

illetően minden címzett tagállamra kötelező, azonban a forma és az eszközök megválasztását a nemzeti hatóságokra hagyja. Az EUB megállapította, hogy a belső jog alkalmazásakor a tagállami bíróságok kötelesek a belső jogot úgy értelmezni, hogy az irányelv eredményének eléréséhez a lehető legteljesebb mértékig figyelembe veszik annak szövegét és célját. Ez a kötelezettség is az EUSz 10. cikkén alapul, amely lehetővé teszi a tagállami bíróságoknak, hogy az előttük folyamatban lévő ügyek³⁵⁵ elbírálása során hatáskörüknek megfelelően biztosítsák az uniós jog teljes érvényesülését.³⁵⁶

Az egyének számára a 10. cikk főszabálya szerint közvetlenül nem állapít meg jogokat és kötelezettségeket. Egyetértek *Osztovíts* álláspontjával, amit az EUB joggyakorlata is alátámaszt,³⁵⁷ miszerint azáltal, hogy a tagállami hatóságoknak és bíróságoknak azokat a nemzeti szabályokat, amelyek az uniós jogból eredő kötelezettségek teljesítését gyakorlatilag lehetetlenné teszik, vagy lényegesen megnehezítik, nem szabad alkalmazniuk, a „Közösséghez való hűség elve” közvetve az egyének felé is hatályosul.³⁵⁸

A Lisszaboni Szerződés 2009. december 1-jén lépett hatályba és jelentős változást eredményezett az Európai Unió bírói jogvédelmének rendszerébe. A módosítás hatása természetesen az EUB szóhasználatában is egyértelműen kimutatható. Az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének kettős feltétele továbbra is megmaradt, azonban a nyelvezet már új megközelítést tükröz. A Lisszaboni Szerződés az EUSz 19. cikkének (1) bekezdésébe beillesztett egy új rendelkezést, ami előírta, hogy „[a] tagállamok megteremtik azokat a jogorvoslati lehetőségeket, amelyek az uniós jog által szabályozott területeken a hatékony jogvédelem biztosításához szükségesek.” Emellett a jogvédelem szempontjából legjelentősebb változást az jelentette, hogy a Lisszaboni Szerződés hatálybalépésével az EUSz 6. cikk (1) bekezdése a Chartát az elsődleges jog rangjára emelte. A Charta 47. cikke értelmében mindenkinek, akinek az Unió joga által biztosított jogait és szabadságait megsértették, joga van a bíróság előtti hatékony jogorvoslathoz. Az EUB joggyakorlata alapján a későbbiekben már az is világossá vált, hogy e jognak felel meg a hatékony jogvédelem vonatkozásában fent idézett EUSz 19. cikk (1) bekezdésben meghatározott

³⁵⁵ Lásd többek között a Pfeiffer és társai ítélet C-397/01–C-403/01, ECLI:EU:C:2004:584, 114. pont, az Angelidaki és társai ítélet C-378/07–C-380/07, ECLI:EU:C:2009:250, 197. és 198. pont, valamint a Küçükdeveci ítélet, C-555/07, ECLI:EU:C:2010:21, 48. pont.

³⁵⁶ ACCETTO – ZLEPTNIG i. m. 386-387.

³⁵⁷ Lásd például: Land Rheinland-Pfalz ítélet, C-24/95, ECLI:EU:C:1997:163.

³⁵⁸ OSZTOVITS András: EUSz 4. cikk, Lojális együttműködés elve. In: OSZTOVITS András (szerk.) *Az Európai Unióról és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződések Magyarázata*. Complex Kiadó, Budapest, 2011. 34.

kötelezettség.³⁵⁹ A jogalkotó tehát kodifikálta, sőt immár egyértelműen határozta meg a hatékony bírói jogvédelem követelményét az elsődleges jog szintjén, azt alkotmányos rangra emelte. Ennek hatására megnőtt mind a tagállami bíróságok Charta értelmezésével kapcsolatos előterjesztéseinek száma, mind pedig az EUB alapjogvédelemmel összefüggő határozatainak száma is,³⁶⁰ így az Európai Unióban ma már egyértelműen az emberi jogok elsődleges forrásaként funkcionál.³⁶¹

2. A tényleges érvényesülés és a hatékony bírói jogvédelem elvének elhatárolása

Az *Orrizonte* ügyben az volt a fő kérdés, hogy az uniós jognak megfelel-e az a nemzeti szabályozás, amely a közbeszerzésekkel kapcsolatos jogorvoslatoknál magasabb eljárási illeték megfizetését írja elő, mint a más szintén közigazgatási ügyekben előterjesztett kérelmeknél. Az olasz közigazgatási eljárásban ugyanis a tételes illeték összege 650 euró, azonban ha közbeszerzési eljárásban terjesztenek elő jogorvoslatot, akkor a fizetendő összeg sávosan van meghatározva 2000 és 6000 euró között. A másik probléma az ún. halmazott illetékekkel volt kapcsolatos, ugyanis a közbeszerzési eljárásból kizárt vállalkozásoknak az olasz jog értelmében vitatniuk kell mind a közbeszerzési eljárásban részt vevők kiválasztásáról szóló határozatot, mind magát a szerződés-odaítélését. Ezen túlmenően az ajánlatkérő szervek gyakran hoznak egyéb határozatot, például az ajánlattételhez szükséges dokumentációhoz való hozzáférés tekintetében, és ezeket külön kell vitatni a közigazgatási bíróságok előtti eljárás során. Az olasz jog szerint, ezek mindegyike új keresetnek minősül, amely ugyanakkora kiegészítő illetékfizetési kötelezettséget eredményez, mint amekkorát az eredeti keresettel összefüggésben megfizettek. A kérdést előterjesztő bíróság szerint ez a nemzeti szabályozás korlátozza a bíróság előtti keresetindítási jogot, a bírósági felülvizsgálat hatékonyságát, hátrányos megkülönböztetésben részesíti a gyenge pénzügyi kapacitással rendelkező gazdasági szereplőket a jelentős pénzügyi kapacitással rendelkező gazdasági szereplőkhöz képest.

³⁵⁹Lásd.: *Berlioz Investment Fund* ítélet, C-682/15, ECLI:EU:C:2017:373, 44. pont; *Sacko* ítélet, C-348/16, ECLI:EU:C:2017:591, 30. pont; *Puškár* ítélet, C-73/16, ECLI:EU:C:2017:725, 58. pont.

³⁶⁰ Lásd ezzel kapcsolatban: GOMBOS Katalin: *A jog érvényesülésének térsége az Európai Unióban*. Complex Kiadó, Budapest, 2014. 180.

³⁶¹ Sionaidh DOUGLAS-SCOTT: The European Union and Human Rights after the Treaty of Lisbon. *Human Rights Law Review*, 2011/11. 645.

Az ügy érdekessége, hogy a főtanácsnoki vélemény és az EUB ítélete teljesen eltérő véleményen volt annak megítélésakor, hogy a tényleges érvényesülés elve megfeleltethető-e a hatékony bíró jogvédelem elvével.

Niilo Jääskinen főtanácsnok szerint ezt az ügyet nem a tényleges érvényesülés elvének szempontjai szerint kell megítélni, hanem a Charta szerinti hatékony bírói jogvédelem elve alapján. Úgy vélte ugyanis, a Charta 47. cikke értelmében vett hatékony bírói jogorvoslathoz való alapvető jogra alkalmazandó szabályok *eltérnek* azoktól, amelyek azon kérdés megválaszolásakor jönnek szóba, hogy valamely tagállami szankció vagy eljárási szabály gyakorlatilag lehetetlenné teszi, vagy rendkívüli mértékben megnehezíti az uniós jogrend által biztosított jogok gyakorlását. Ez utóbbi ahelyett, hogy beillesztették volna az alapvető jogokról szóló uniós jogba, az uniós jog által a tagállamok eljárási autonómiájával szemben létrehozott korlát funkcióját tölti be.³⁶²

Ezzel szemben, ugyanebben az ügyben hozott ítélet leszögezi a „tényleges érvényesülés” a Charta 47. cikkében foglalt bírói jogvédelem követelményét jelenti, amelyet a nemzeti bíróságnak tiszteletben kell tartania.³⁶³

Az érdemi vizsgálódás eredményeként sem jutott egyező álláspontra az EUB és a főtanácsnok. *Jääskinen* szerint ugyan az egységes illetékre vonatkozó hátrányosabb szabályozás – mivel az a szerződéses érték 2 %-át sem éri el – nem sérti a bírósághoz fordulás jogát, azonban a kereset-kiegészítéssel járó halmozódó illetékfizetés már összeegyeztethetetlen lehet a Charta 47. cikkével legalábbis akkor, ha ezek visszatartó hatással járnak, és nem állnak arányban az eredeti illetékkal.

Az EUB ennél objektívebb megközelítést alkalmazott a halmozódó illetékek tekintetében. Úgy ítélte: az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvével nem ellentétes sem a többszörös bírósági illeték, sem a kiegészítő bírósági illeték fizetésének előírása, ha ugyanazon közbeszerzési eljárásra a kérelmező több jogorvoslatot indít, vagy ha kiegészítő jogalapokra hivatkozik. Ugyanakkor meghatározta, hogy a tagállami bíróság feladata annak vizsgálata, hogy az ugyanabban az eljárásban előterjesztett keresetek és jogalapok tárgyát. Ha az említett tárgyak ténylegesen nem különböznek egymástól, vagy nem minősülnek a

³⁶² Jääskinen főtanácsnok Orizzonte ügyre vonatkozó indítványa, C-61/14, ECLI:EU:C:2015:307, 33. pont

³⁶³ Orizzonte ítélet, C-61/14, ECLI:EU:C:2015:655, 48. pont.

már folyamatban lévő per tárgya jelentős kiterjesztésének, mentesítenie kell a kérelmezőt a halmozott bírósági illetékek megfizetésének kötelezettsége alól.

Hasonló helyzet történt az *Agrokonsulting* ügyben is. A fő probléma abból adódott, hogy a bolgár eljárási szabályok a közigazgatási határozatok felülvizsgálatánál a bíróság illetékességét nem az ingatlanok fekvéséhez vagy a kérelmező lakóhelyéhez, hanem az aktus hozó hatóság székhelyéhez kötötte. A közigazgatási határozatok felülvizsgálatára vonatkozó bírósági illetékességi szabályok tekintetében *Yves Bot* főtanácsnok úgy vélte, hogy ennek az uniós joggal való összeegyeztethetőségét a Charta 47. cikkében megállapított hatékony jogorvoslathoz való jog alapján kell megítélni³⁶⁴, míg az EUB ezzel szemben az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének és joggyakorlat által kialakított szempontjainak vizsgálatát írta elő a tagállami bíróságnak.³⁶⁵

Prechal és Widdershoven összehasonlító elemzésükben négy főbb jellemző köré csoportosítva mutatják be a két elv különbözőségeit és közös tulajdonságait. A két szerző úgy látja, hogy a hatékony bírói jogvédelem követelménye jóval szigorúbb elvárásokat támaszt a tagállami eljárásjogok felé, ugyanakkor a gyakorlatban nehéz megítélni, hogy az EUB milyen vonalat követ ítélezése során: a viszonylat enyhébb *Rewe-kritériumokat*, vagy a jóval merevebb feltételeket előíró hatékony bírói jogvédelemhez fűződő követelményeket. Ezért bizonyos esetekben egyik oldalról a hatékony bírói jogvédelem elvére úgy lehet tekinteni, mint a tényleges érvényesülés elvének egy határozottabb megnyilvánulására, ami Lisszabon után jóval nagyobb hatást tud gyakorolni a tagállami jogra, mint korábban. A másik oldalról viszont – véleményük szerint – több jellemző is arra enged következtetni, hogy a hatékony bírói jogvédelem egy önálló alapelv, aminek van egy alapjogi szerepe és így nem köthető össze a tényleges érvényesülés elvével.³⁶⁶

A korszakok végigkísérése során láthattuk, hogy a *Rewe-kritériumok* az utóbbi évek joggyakorlatában már kevésbé voltak hatásosak. Azt a határértéket, amitől az uniós jogon alapuló igény érvényesítése lehetetlenné, vagy rendkívül nehézé válna rendszerint a tagállami szabályok nem lépték át. Ugyanakkor kivételes esetben előfordult, hogy az EUB

³⁶⁴ Yves Bot főtanácsnok *Agrokonsulting* ügyre vonatkozó indítványa, C-93/12, ECLI:EU:C:2013:172, 29-31.

³⁶⁵ *Agrokonsulting* ítélet, C-93/12, ECLI:EU:C:2013:432, 35-37. pont.

³⁶⁶ PRECHAL – WIDDERSHOVEN i. m. 39.

szigorú megközelítést követett, amikor megállapította valamely tagállami szabályról, hogy az lehetlenné vagy rendkívül nehézé teszi az uniós jog érvényesítését.³⁶⁷

Megvizsgálva a joggyakorlat változását az tapasztalható, hogy a hatékony bírói jogvédelem elve már jóval szigorúbb követelményeket támasztott, világossá téve a váltást az esetjogban. Ugyanakkor *Prechal* szerint az is megállapítható, hogy a korai esetjogban, mint amilyen például a jól ismert *Johnston* ügy, a tényleges érvényesülés elve alapján is ugyanarra az eredményre lehetett volna jutni, mint a hatékony bírói jogvédelem követelményének érvényesítésével. Ugyanis az adott ügyben alkalmazandó bizonyítási szabályok nemcsak a hatékony bírói jogvédelem elvét, hanem minden bizonnyal a tényleges érvényesülés elvét is sértik, mivel lehetlenné vagy legalábbis rendkívül nehézé teszik az uniós jogon – az adott esetben az 76/207/EGK irányelven³⁶⁸ – alapuló igény érvényesítését.³⁶⁹ Ez a jellemző a közös vonások meglétét támasztják alá.

Különbségként említhető, hogy a tényleges érvényesülés elve egyfajta negatív kötelezettséget határoz meg: milyenek nem szabad lennie a tagállami eljárási szabályoknak. Ezzel szemben a hatékony bírói jogvédelem követelménye lépésről lépésre fejlődik, és több pozitív követelményt támaszt a tagállamokkal szemben: új jogorvoslati lehetőségeket ír elő, szükség szerint új hatásköröket alapít az eljáró hatóságnak annak érdekében, hogy biztosítsa az uniós jog betartását.³⁷⁰

³⁶⁷ Lásd tényleges érvényesülés kérdésében: *Impact* ítélet, C-268/06, ECLI:EU:C:2008:223., *Uniplex* ítélet, C-406/08, ECLI:EU:C:2010:45., az egyenértékűség kérdésében *Pontin* ítélet, C-63/08, ECLI:EU:C:2009:666, *Transportes Urbanos* ítélet, C-118/08, ECLI:EU:C:2010:39.

³⁶⁸ A férfiak és nők közötti egyenlő bánásmód elvének a munkavállalás, a szakképzés, az előmenetel és a munkakörülmények terén történő végrehajtásáról szóló, 1976. február 9-i 76/207/EGK tanácsi irányelv.

³⁶⁹ Ugyanerre a megállapításra jut *Sharpston* főtanácsnok is *Djurgarden* ügyben. Az Aarhausi Egyezmény kapcsán kifejti, hogy „[o]lyan konkrét rendelkezés hiányában is ugyanez lett volna az eredmény, mint amilyen az Århusi Egyezmény 9. cikke vagy a módosított 85/337 irányelv 10a. cikke. Az EUB ítélkezési gyakorlatában többször kimondta, hogy a tagállamok nem írhatnak elő olyan eljárási szabályokat, amelyek lehetlenné teszik a közösségi jogrend által biztosított jogok gyakorlását. A 85/337 irányelv, amely környezeti hatásvizsgálati rendszert vezet be, és jogokat biztosít, nem érvényesülne hatékonyan, ha a nemzeti eljárási rendszer nem biztosítaná a bírósághoz fordulás jogát. A jelen ügy egyértelmű bizonyítéka annak, hogy mivel szinte egyetlen szervezet sem rendelkezik a bírósághoz fordulás jogával, az ilyen intézkedés ellentétes a tényleges érvényesülés közösségi jogi elvével.” *Sharpston* főtanácsnok *Djurgarden* ügyre vonatkozó indítványa, C-263/08, ECLI:EU:C:2009:421, 80. pont.

³⁷⁰ Ugyanerre a megállapításra jut *Van Gerven* is, aki támogathatónak tart egy jóval alaposabb vizsgálatot a hatékony bírói jogvédelem érdekében, az ún. „*elégleges védelem*” tesztet, ami a pozitív követelményeket határoz meg a tagállami eljárásokkal szemben. *VAN GERVEN* i. m. 529-530.

Pozitív kötelezettségként határozta meg az EUB a bíróságoknak és minden tagállami szervnek, hogy döntéseiket meg kell indokolniuk, amennyiben olyan egyedi intézkedést hoznak, amely a határozat címzettjének uniós jogból eredő alapvető jogát érinti.³⁷¹

Nem a tényleges érvényesülés, hanem a hatékony bírói jogvédelem elvének (*pozitív*) követelményeként értelmezte például az EUB a jogi személyek költségmentesség engedélyezéséhez fűződő jogát, és kifejtette, hogy ez a kedvezmény kiterjedhet különösen a perköltségek előlegezése alóli mentesítésre és/vagy az ügyvédi képviselőre.³⁷²

Szintén a pozitív kötelezettség meghatározására említhető példaként a *Vebic* ügy. A belga versenytanácsnak – amelynek részét képezi a kartell ügyekben eljáró vizsgálóbizottság – nincs lehetősége arra, hogy írásbeli észrevételeket terjesszen elő az általa hozott határozatokkal szemben benyújtott keresetekkel kapcsolatban. Belgiumban erre egyedül a gazdaságért felelős szövetségi miniszternek van lehetősége. A versenyhatóság határozatának megsemmisítése iránt indult eljárásnak emiatt nincs is alperese. A belga bíróság megkeresése arra irányult, hogy az EUB foglaljon állást: az ilyen tagállami eljárás összhangban áll-e az uniós joggal az Európai Unióban alkalmazandó versenyszabályok hatékonyságára és a védelemhez való alapvető jogra figyelemmel. Az EUB ítéletében kimondta az uniós joggal ellentétes az olyan nemzeti szabályozás, amely nem biztosít lehetőséget a nemzeti versenyhatóság számára arra, hogy alperesként részt vegyen az általa kibocsátott határozattal szemben indított bírósági eljárásban. A nemzeti versenyhatóságok feladata, hogy az uniós versenyjog hatékony alkalmazására tekintettel felmérjék részvételük szükségességét és hasznosságát. Indokolásként kifejtette, a nemzeti versenyhatóságnak az ilyen bírósági eljárásoktól való rendszeres távolmaradása veszélyezteti az EUMSZ 101. cikk és az EUMSZ 102. cikk (antitröszt szabályok) hatékony érvényesülését. Uniós szabályozás hiányában továbbra is a tagállamok rendelkeznek hatáskörrel arra, hogy az eljárási autonómia elvének megfelelően kijelöljék azt a nemzeti versenyhatósági keretbe tartozó egy vagy több szervet, amely az alapvető jogok tiszteletben tartásának és az uniós versenyjog teljes érvényesülésének biztosítása mellett jogosult alperesként részt venni valamely nemzeti

³⁷¹ Lásd például Heylens ítélet, C-222/86, ECLI:EU:C:1987:442. Prechal-Widdershoven i. m. 40-41.

³⁷² DEB ítélet, C-279/09, ECLI:EU:C:2010:811, érdekessége az ítéletnek, hogy az EUB külön szempontokat is előír arra, hogy mit lehetne vizsgálni egy jogi személy költségmentessége kapcsán, így különösen annak társasági formáját, azt hogy nyereségszerzési célú jogi személy-e, vagy sem, valamint a tagjainak vagy részvényeseinek pénzügyi teljesítőképességét, és annak lehetőségét, hogy ez utóbbiak biztosítani tudják-e a bíróság előtti igényérvényesítéséhez szükséges összeget (62. pont). Van, aki úgy véli ez a megközelítés az első egyértelmű megnyilvánulása a Lisszaboni Szerződés hatálybalépésével bekövetkezett változásnak. Lásd ezzel kapcsolatban: Johanna ENGSTRÖM: The Principle of Effective Judicial Protection after Lisbon Treaty. *Review of European Administrative Law*, 2011/4. 53-68.

bíróság előtt azzal a határozattal szemben indított eljárásban, amelynek e hatóság a kibocsátója.³⁷³

A következő – talán első olvasatra nem szembetűnő – eltérés, hogy a hatékony bírói jogvédelem középpontjában a magánszemélyek uniós jogon alapuló igényének érvényesíthetősége áll; annak biztosítása, hogy a tagállami bíróság előtti eljárásban az uniós jogra hivatkozni, arra keresetet alapítani lehessen. A tényleges érvényesülés alkalmazási köre ennél jóval szélesebb, lényegében túllép az egyéni jogvédelmen és középpontjában magának az uniós jognak az érvényesülése áll, akár az egyénnel szemben is. Ezt jól szemléltetik azok az ügyek, amelyek a jogalap nélkül kapott uniós pénzügyi támogatások visszavonása és visszakövetelése tárgyában születtek.³⁷⁴

A *Vereniging Nationaal Overlegorgaan Sociale Werkvoorziening* egyesített ügyekben az egyik központi kérdés az volt, hogy a jogalap nélkül nyújtott uniós támogatások visszakövetelésére vonatkozó tagállami végrehajtási szabályok hiánya, illetve hiányosságai esetén az eljáró bíróság miként biztosíthatja az uniós jog tényleges érvényesülését. Az EUB ítéletében kifejtette, hogy mivel nincs vonatkozó uniós szabályozás, ezért a jogalap nélkül felvett összeg visszafizetésére vonatkozó jogvitákat a nemzeti jogot alkalmazva kell eldönteni. Ugyanakkor a nemzeti jog nem akadályozhatja az uniós jog alkalmazását és hatékonyságát, és nem teheti gyakorlatilag lehetetlenné a jogalap nélkül nyújtott támogatások visszakövetelését. A nemzeti bíróságnak kell az uniós jog maradéktalan érvényesülését biztosítania oly módon, hogy szükség esetén nem alkalmazza, vagy [az uniós joggal összhangban] értelmezi a nemzeti jogszabályt, amely a visszakövetelés akadályát képezne.³⁷⁵ Ugyanehhez a jellemzőhöz sorolhatjuk a közös piaccal összeegyeztethetetlen, jogellenes állami támogatások visszatérítését érintő EUB-i határozatokat.³⁷⁶

A negyedik szempont, ami a hatékony bírói jogvédelem és a tényleges érvényesülés elve közötti viszonyt jól szemlélteti, az „*az első ránézésére*” mindkét elvvel ellentétes tagállami szabályok megítélése. Mint ahogy azt a *van Schijndel* ügyek elemzésénél láthattuk (IV/4. fejezet) ilyen látszólag egyértelmű esetekben is, amikor úgy tűnik a tagállami eljárási rendelkezés sérti a tényleges érvényesülés elvét, azt is meg kell vizsgálni, hogy milyen e

³⁷³ Vebic ítélet, C-439/08, ECLI:EU:C:2010:739, 64. pont.

³⁷⁴ PRECHAL - WIDDERSHOVEN i. m. 42.

³⁷⁵ Vereniging Nationaal Overlegorgaan Sociale Werkvoorziening egyesített ügyekben hozott ítélet, C-383/06. és C-385/06, ECLI:EU:C:2008:165, 48-49, 59. pont

³⁷⁶ Lásd például: Scott ítélet, C-210/09, ECLI:EU:C:2010:294.

rendelkezésnek az egész eljárásban betöltött helye, hogy hogyan zajlik az eljárás és melyek a sajátosságai a különböző nemzeti fórumok előtt. Ebből a szempontból adott esetben azokat az alapelveket is figyelembe kell venni, amelyek a nemzeti bírósági rendszer alapjául szolgálnak, mint például a védelemhez való jog, a jogbiztonság elve és az eljárás szabályos lefolytatásának elve. Ezt a szempontot a jogirodalom az eljárási észszerűség vizsgálatának nevezi.

Az eljárási észszerűség tesztjét az EUB tehát elsősorban a tényleges érvényesülés elvénél alkalmazza. *Prechal* és *Windershoven* szerint ugyanakkor, ha első ránézésre egy tagállami rendelkezés sérti a hatékony bírói jogvédelem elvét, az észszerűség tesztje ilyenkor is alkalmazható. Példaként említik erre a megállapításra az *Alassini* ügyet, aminek fő kérdése az volt, hogy az az olasz eljárási rendelkezés, ami bizonyos ügytípusokban a per megindításának előfeltételévé teszi a kötelező peren kívüli egyeztetési eljárását nem sérti-e a hatékony bírói jogvédelemhez való jogot. Az EUB érvelésében felidézte korábbi ítélezési gyakorlatát, aminek értelmében a hatékony bírói jogvédelem elve olyan általános uniós jogelv, amely a tagállamok közös alkotmányos hagyományain nyugszik, és amelyet az EJEE 6. és 13. cikke állapított meg, és amely elv újra megerősítést nyert az Európai Unió Alapjogi Chartájának 47. cikkében. Mivel az tagállami eljárási rendelkezés, ami a bírósági kereset befogadhatóságának feltételévé teszi az kötelező egyeztetési eljárást, egy újabb szakaszt vezet a bírósághoz forduláshoz – szükségszerűen meghosszabbítja azt – ezért ez a hatékony bírói jogvédelem elvét mindenképp érinti. Az EUB indokolásában – hasonlóan azokhoz a korábbi esetekhez, amikor ez a tényleges érvényesülés elvénél merült fel – alapvető összehasonlítást végzett. Megállapította, hogy az alapvető jogok, így a védelemhez való jog tiszteletben tartása, nem tekinthetők abszolút jogosultságoknak, hanem korlátozhatók, feltéve, hogy a korlátozás a kérdéses intézkedés által követett közérdekű célkitűzéseknek megfelel, és nem jelent a kitűzött célhoz képest aránytalan és megengedhetetlen beavatkozást, amely az így biztosított jogok lényegét sértené.

A konkrét ügyben ez azt jelentette, hogy megvizsgálta a kötelező egyeztetési eljárás milyen célokat szolgál és hogy az általa okozott korlátozás arányos-e. Ezek alapján megállapította, hogy az érintett nemzeti rendelkezések az elektronikus távközlési tárgyú jogviták gyorsabb és költséghatékonyabb rendezését szolgálják, valamint tehermentesítik a bíróságokat, következésképpen legitim közérdekű célkitűzéseknek felelnek meg.³⁷⁷ Ez

³⁷⁷ *Alassini* ítélet, C-317/08, ECLI:EU:C:2010:146, 61-66. pont.

lényegében az eljárási észszerűség vizsgálatát jelentette immáron a hatékony bírói jogvédelem elvének való megfelelés körében.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a tényleges érvényesülés és a hatékony bírói jogvédelem elvének alkalmazásában – a korábban említettekhez képest – további közös elem az eljárási észszerűség vizsgálatának szükségessége. Mindkét elv alkalmazásában ugyanis meg kell vizsgálni az alapvető összefüggéseket, le kell vezetni, hogy az adott eljárási rendelkezés milyen az adott eljárást meghatározó alapvető elven nyugszik és így az alkalmazott korlátozás megfelel-e az arányosság követelményének. Az alapjogi kapcsolódásuk szempontjából különbségként említik, hogy a hatékony bírói jogvédelemre jóval nagyobb hatást gyakorol az EJEE, így tartalma értelmezésénél gyakran használja az EUB az EJEB joggyakorlatát. A tényleges érvényesülés elve ezzel szemben kevésbé kapcsolódik az EJEE-hez, vagy Chartához.

2.1. Összegző megállapítások a két elv elhatárolásával kapcsolatban

Az előző fejezetben arra törekedtem, hogy a tényleges érvényesülés elvének adjak egy általános, a jogfejlődés ívét felvázoló bevezetését. Láthattuk, hogy a Lisszaboni Szerződés milyen hatással volt a joggyakorlatára, egyre hangsúlyosabbá vált a hatékony bírói jogvédelem elvének alkalmazása szemben, vagy több esetben párhuzamosan, a tényleges érvényesüléssel. A két elvet a jogirodalom igyekezett különféle szempontok szerint kategorizálni, megtalálni a közös és az eltérő pontokat, ezek közül négy hangsúlyosabb terület került bemutatásra. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy mindezeket a teoretikus megállapításokat – bár valamennyi esetben az konkrét ügyekkel is alátámasztható – az EUB fejlődő joggyakorlata nem tükrözi vissza teljesen. A két elv tartalma a Lisszaboni Szerződést követően egybeolvadt.

A különbözőségeket hangsúlyozó elméleti megállapításokat cáfolja például a *Sánchez Morcillo és Abril García* ítélet, ahol az EUB megállapította: a tényleges érvényesülés elve a Charta 47. cikkében foglalt hatékony bírói jogvédelem követelményét jelenti, amelyet a nemzeti bíróságnak tiszteletben kell tartania.³⁷⁸ Nincs tehát elhatárolás, ebben az ítéletben abszolút egyenlőségjelet tesz az EUB a két elv közé.

A Lisszaboni Szerződés hatálybalépését követően hozott ítéletek arra engednek következtetni, hogy a tényleges érvényesülés elvét egyre inkább a Charta 47. cikk (1) bekezdése szerinti hatékony jogvédelemhez való joggal is társítják. A *David Edwards és társa* ügyben ez a következő megfogalmazást jelentette: „[a] »nem mértéktelenül drága« eljárás követelménye a környezetvédelem terén az Európai Unió Alapjogi Chartájának 47. cikke értelmében vett hatékony jogorvoslat elvének és a tényleges érvényesülés azon elvének részét képezi, amely szerint az azon jogorvoslati kérelmekre vonatkozó eljárási szabályok, amelyek célja, hogy biztosítsák a jogalanyokat az uniós jog alapján megillető jogok védelmét, nem lehetnek olyanok, hogy gyakorlatilag lehetlenné vagy rendkívül nehézé tegyék az uniós jogrend által biztosított jogok gyakorlását.”³⁷⁹ Az is előfordul, hogy az előzetes döntéshozatali kérelemben a tagállami bíróság a tényleges érvényesülés elvére kérdez rá, amit az EUB ítéletében a hatékony bírói jogvédelem elvével válaszol meg.³⁸⁰ Van

³⁷⁸ *Sánchez Morcillo és Abril García* ítélet, C-169/14, ECLI:EU:C:2014:2099, 35. pont. Példaként említhető még a *Pontin* ítélet, C-63/08, 43-44. pont.

³⁷⁹ *David Edwards és társa* ítélet C-260/11, ECLI:EU:C:2013:221, 33. pont. Lásd még például: *East Sussex County Council* ítélet, C-71/14, ECLI:EU:C:2015:656. 52. pont, *Prezes Urzędu Komunikacji Elektronicznej* ítélet C-231/15, ECLI:EU:C:2016:769. 23-24. pontok.

³⁸⁰ *DEB* ítélet, C-279/09, ECLI:EU:C:2010:811. 28., 31. pont.

olyan főtanácsnoki álláspont, ami egyenesen úgy fogalmaz, hogy „[a] *tényleges érvényesülés elvének egyik konkrét megjelenése a hatékony bírói jogvédelem elve.*”³⁸¹

Mindezek fényében úgy vélem, hogy a Lisszaboni Szerződés hatályba lépése után nincs gyakorlati jelentősége a különbségtételnek, vagy a két elv elválasztásának. A *tényleges érvényesülés elvét* egy erős mozgatórugóként értelmezhetjük a hatékony bírói jogvédelem fejlődésében, ami bizonyos esetekben túl is nő az eredeti követelményen. Van olyan jogirodalmi álláspont, amely szerint a hatékony bírói jogvédelem része, egyfajta kifejeződése a *tényleges érvényesülés elvének*, különösen amiatt, mert sokkal inkább átfedések vannak, mintsem világos határ a két elv tartalma és követelményei között.³⁸² Mások is úgy vélik, hogy az EUB továbbra is adós maradt annak meghatározásában, hogy milyen kritériumok alapján kell különbséget tenni a hatékony bírói jogvédelem és az eljárási autonómia elemei között.³⁸³ *Jääskinen* főtanácsnok szerint az EUSz 19. cikk (1) bekezdése szerinti hatékony jogvédelemhez való jog kiegészítő garanciát biztosít a *tényleges érvényesülés elve* tekintetében, és nyilvánvalóan többet ír elő, mint a klasszikus megfogalmazás, amely a gyakorlati lehetetlenségre vagy a rendkívüli nehézségre utal.³⁸⁴

A *tényleges érvényesülés elvét* kivétel nélkül az egyenértékűség elvével párban alkalmazzák, így hatása is kettős természetű. Az egyenértékűség követelménye az eljárások közötti hátrányos eltéréseket tiltja, míg a *tényleges érvényesülés elve* az uniós jog adekvát, és az adott körülmények közötti megfelelő védelmet írja elő. A tagállamonként meglehetősen eltérő eljárásjogi rendelkezések miatt mindig csak az adott jogszabályi környezet és a jogvita *tényleges elbírálására* vonatkozó rendelkezések alapján lehet megállapítani, hogy az uniós érvényesítése megfelelő védelemben részesül-e. A hatékony bírói jogvédelem elvének elsődleges jogban történt kifejezett megfogalmazásával határozottabb hivatkozási alapja lett az EUB döntéseinek a tagállami eljárásokat érintő ügyekben, azonban nem kétséges, hogy ez az elv ugyanúgy magában foglalja az eljárások egyenértékűségének és az uniós jog *tényleges érvényesülésének* követelményét. Könnyen

³⁸¹ Kokott főtanácsnok Christopher Mellor ügyre vonatkozó indítványa, C-75/08, ECLI:EU:C:2009:32, 28. pont.

³⁸² Katri HAVU: EU Law in Member State Courts: „Adequate Judicial Protection” and Effective Application – Ambiguities and Nonsequiturs in Guidance by the Court of Justice? *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 2016/8. 164. Hasonló megközelítésben a hatékony bírói jogvédelem csak az egyik szempontja a *tényleges érvényesülés követelményének*. Lásd.: ACCETTO - ZLEPTNIG i. m. 388.

³⁸³ Pieter VAN CLEYNENBREUGEL: The Confusing Constitutional Status of Positive Procedural Obligation in EU Law, *Review of European Administrative Law*, 2012/5. 99-100.

³⁸⁴ Niilo Jääskinen főtanácsnok Donau Chemie ügyre vonatkozó indítványa, C-536/11, ECLI:EU:C:2013:67, 47. pont.

elképzeltető, hogy a jövőben kizárólag erre az alapelvre hivatkozással fogja vizsgálni az EUB a tagállami eljárásjogot, így átveszi a tényleges érvényesülés és az egyenértékűség elve által behatárolt jogvédelmi szerepet. A következő fejezetben a fentiekre figyelemmel a tényleges érvényesülés elvét fogom elemezni az EUB joggyakorlatán keresztül, kitérve az elv fejlődésére, megfogalmazásban történt változásokra is.

3. A tényleges érvényesülés elve az EUB gyakorlatában

A tényleges érvényesülés elvének joggyakorlata során négy fő fejlődési csomópontot különböztettünk meg: 1976-ban a *Rewe* ügy jelentette a kezdetet, itt fogalmazta meg először az EUB az uniós jog és a tagállami eljárásjog egymáshoz való viszonyát rendező elvként; 1980-ban a *Denkavit* ítéletben hozzá tette, hogy a tagállami eljárási szabályok „a gyakorlatban” nem tehetik lehetetlenné a jogok érvényesítését;³⁸⁵ míg a *San Giorgio* határozatban egészült ki az alkalmazása a „rendkívüli nehézzé” szemponttal.³⁸⁶ Ezt követően pedig nem a szövegezés, hanem főként az alkalmazás terén a *van Schijndel* ügy hozott változást, ahol az „eljárási észszerűség” tesztjét alkotta meg az EUB.

A tényleges érvényesülés elvével kapcsolatban minden esetben, amikor felmerül a kérdés, hogy egy nemzeti eljárási rendelkezés lehetetlenné vagy rendkívül nehézé teszi-e az uniós jogrend által a magánszemélyekre ruházott jogok gyakorlását, azt kell megvizsgálni, hogy milyen e rendelkezésnek az egész eljárásban betöltött helye, az eljárás lefolytatása és annak sajátosságai a különböző nemzeti fórumok előtt. Az adott ügy összes ténybeli és jogi összefüggésének figyelembevételével elvégzett vizsgálatról és egyedi mérlegelésről van szó.³⁸⁷

3.1. Nem lehet gyakorlatilag lehetetlen

Az eredeti megfogalmazásban az egyetlen feltétel még csak a lehetetlen volt, majd később lett gyakorlatilag lehetetlen, tehát az EU-jog csak azokat a helyzeteket kívánta kezelni, amikor az általa védett, illetve biztosított igény érvényesítése az adott tagállami keretek között nem volt lehetséges. Ami lehetetlen, az egyszerűen lehetlent jelent: az adott jog érvényesítése, jogvédelmi eszköz alkalmazása nem megvalósítható. Nem nehéz, nem bonyolult vagy költséges, nem a határidők észszerűtlenek, hanem egyszerűen nincs olyan jogorvoslati, igényérvényesítési stb. eljárási eszköz az adott tagállami jogrendszerben, ami az uniós jog érvényesítése körében szükséges. Ez a nemzeti eljárási szabályozás, illetve annak hiánya egyaránt lehetetlenné teszi a tagállami jogon alapuló igény vagy jogvédelem érvényesítését is és az uniós jogi igény érvényesítését is. Ellenkező esetben ugyanis, ha eltérő lenne a nemzeti és az uniós jog érvényesítésére vonatkozó eljárásjogi szabályozás, akkor az

³⁸⁵ Denkavit ítélet, C-61/79, ECLI:EU:C:1980:100, 12. pont.

³⁸⁶ San Giorgio ítélet, C-199/82, ECLI:EU:C:1983:318. 14. pont.

³⁸⁷ Lásd például: Cofidis ítélet, C-473/00, ECLI:EU:C:2002:705, 37. pont; Peterbroeck-ítélet, C-312/93, 14. pont; Asturcom Telecomunicaciones ítélet C-40/08, 39. pont.

már az egyenértékűség elvébe ütközne és emiatt annak alkalmazását, mint diszkriminatív szabályt, mellőzni kellene.

Az előbbi esetre jó példa a *Factortame* ügy (lásd IV/3. fejezet). Az angol szokásjog alapján ugyanis az állammal szemben ideiglenes intézkedés egyáltalán nem volt alkalmazható, sem az uniós jog sem a tagállami jog védelme érdekében. Mindez a konkrét esetben azt eredményezte, hogy az uniós joggal ellentétes tagállami jogszabály a kérelmezőkkel szemben előzetesen – anélkül, hogy annak uniós joggal való összhangját megvizsgálják – végrehajtható volt. Ez a kizáró rendelkezés lehetetlenné tette az ideiglenes intézkedés alkalmazását, ami az EUB ítélete alapján egy olyan korlát, ami ha csak ideiglenesen is, de akadályozza az uniós jog teljes körű és hatékony érvényesülését.³⁸⁸

Az EUB ugyanebből az okból állapította meg a spanyol polgári eljárásjogi szabályozás tényleges érvényesülés elvébe ütközését az *Aziz* ügyben. Az alapügyben az volt probléma, hogy a jelzálogjog érvényesítése iránti eljárásban nem volt lehetőség a végrehajtási jogcím alapját képező feltétel tisztességtelenség jellegén alapuló jogorvoslatra. Abban az eljárásban viszont, ahol ez a tisztességtelenség vizsgálható volt, a spanyol szabályozás kizárta az ideiglenes intézkedés elrendelését, köztük azt is, hogy a végrehajtási eljárást a bíróság felfüggeszse. Az EUB ítéletében kimondta, hogy ez a spanyol szabályozás a fogyasztók ellen irányuló, jelzálogjog érvényesítése iránti végrehajtási eljárásokban lehetetlenné vagy rendkívül nehézé teszi annak a védelemnek az alkalmazását, amelyben a 93/13/EGK irányelv a fogyasztókat részesíteni kívánja.³⁸⁹

A spanyol eljárásjogra gyakorolt hatását jól szemlélteti, hogy a spanyol jogalkotó a 1/2013. számú törvénnyel módosította a polgári perrendtartásnak különösen a jelzálogjog érvényesítése iránti eljárásra vonatkozó rendelkezéseit.³⁹⁰ Lehetővé tette a végrehajtást elrendelő bíróság számára az általános szerződési feltételek tisztességtelen jellegének az eljárás bármely időpontjában való értékelését,³⁹¹ másrészt pedig új kifogási okként

³⁸⁸ *Factortame* és társai ítélet, C-213/89, 20. pont.

³⁸⁹ *Aziz* ítélet, C-415/11, ECLI:EU:C:2013:164. 63-64. pont.

³⁹⁰ Lásd ezzel kapcsolatban: GOMEZ-POMAR, Fernando – LYCZKOWSKA, Karolina: Spanish Courts, the Court of Justice of the European Union, and Consumer Law. *InDret*, 2014/4., elérhető <https://ssrn.com/abstract=2519778> (letöltve: 2019. 12. 31.), Immaculada BARRAL-VIÑALS: *Aziz* Case and Unfair Contract Terms in Mortgage Loan Agreements: Lessons to Be Learned in Spain. *Penn State Journal of Law & International Affairs*. 2015/4. elérhető: <http://elibrary.law.psu.edu/jlia/vol4/iss1/6> (letöltve: 2019. 12. 31.)

³⁹¹ Lásd.: a spanyol polgári perrendtartás 552. cikkének (1) bekezdését.

szabályozta a végrehajtást megalapozó vagy a tartozás összegének a megállapítását lehetővé tévő szerződési feltétel tisztességtelen jellegére történő hivatkozást.³⁹²

A *Soledad* ügyben a felperes hibás teljesítésből eredő igénye érvényesítése során keresetében – miután többször megkísérelték a beázó személygépkocsi kijavítását – kizárólag a szerződés felbontását kérte, a vételár leszállítására másodlagosan sem terjesztett elő kérelmet.³⁹³

A spanyol eljárási szabályok szerint a bíróság kötve van a felperes keresetéhez, annak tárgyát az eljárás során nem változtathatja meg. Emellett, a jogerő elve alapján a nemzeti szabályozás kimondja, hogy a felperes nem jogosult új keresetet benyújtani olyan igények érvényesítése céljából, amelyekre – legalább másodlagosan – egy korábbi eljárás során már hivatkozhatott volna. Amennyiben a jogvitában eljáró nemzeti bíróság azt állapítja meg, hogy a fogyasztási cikk hibája valójában csekély mértékű, akkor végleg elveszíti az a fogyasztási cikk vételárának megfelelő leszállítására vonatkozó jog érvényesítésének lehetőségét az a fogyasztó, aki a bíróságtól kizárólag a fogyasztási cikkekre vonatkozó adásvételi szerződés felbontását kérelmezi, és másodlagosan nem kéri a vételár leszállítását.

Az EUB ítéletében érintette a hivatalbóliság és kérelemhez kötöttség egymáshoz való viszonyát. Kimondta, hogy az ilyen eljárásjogi rendszer, amennyiben nem teszi lehetővé a nemzeti bíróság számára, hogy hivatalból elismerje a fogyasztónak a fogyasztási cikk vételárának leszállítására vonatkozó jogát – jóllehet az utóbbi sem az eredeti kérelmének megváltoztatására, sem pedig erre vonatkozóan új kereset előterjesztésére nem jogosult –, sérti az uniós fogyasztóvédelem hatékonyságát, így nem összeegyeztethető a tényleges érvényesülés elvével.³⁹⁴ Az ítélet szerint az ilyen szabályozás rendkívül nehéz, sőt lehetlenné teszi, hogy érvényesüljön az a védelem, amelyben a fogyasztókat az 1999/44 irányelv³⁹⁵ részesíteni kívánja.³⁹⁶

³⁹² Lásd: a spanyol polgári perrendtartás 595.1. cikk (1) bekezdés 4. pontját, 557.1. cikk (1) bekezdés 7. pontját.

³⁹³ *Soledad* ítélet, C-32/12, ECLI:EU:C:2013:637.

³⁹⁴ Uo. 39-40. pont.

³⁹⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 1999/44/EK irányelve (1999. május 25.) a fogyasztási cikkek adásvételének és a kapcsolódó jótállásnak egyes vonatkozásairól.

³⁹⁶ A magyar szabályozás szempontjából érdekesség, hogy az új Ptk. egyik fontos újítása volt, hogy a bíróság a jogosult által választott kellékszavatossági joghoz nincs kötve, vagyis helyette más kellékszavatossági jogot is megítélhet (6:161.§). Az 1959-es Ptk. szabályai alapján erre nem volt lehetőség, tehát *Soledad* ügyhöz hasonlóan a kereset elutasítását eredményezte volna, ha a felperes nem kér másodlagosan árleszállítást és a hiba csekély volta miatt a szerződéstől történő elállás nem volt megállapítható. Eljárásjogi szempontból az új Ptk.-nak ez a szabálya kivételt enged a kereseti kérelemhez kötöttség elve alól. Az érdemi döntés tartalmi korlátját jelenti ugyanakkor, hogy a bíróság nem ítélt meg olyan kellékszavatossági jogot, amely ellen mindegyik fél tiltakozik. A kellékszavatosság esetén alkalmazandó új szabályozásról lásd részletesebben:

A *Donau Chemie* ügyben³⁹⁷ az osztrák polgári perrendtartásnak azt a szabályát vetették össze a tényleges érvényesülés elvével, amely a perben résztvevő felek engedélyéhez kötötte harmadik személynek az ügy irataiba történő betekintést. Az osztrák bíróságoknak nem volt lehetőségük mérlegelésre, az engedély kizárólag a felek hozzájárulásától függött. A konkrét ügyben az iratbetekintés kérelmezői bizonyítékot szerettek volna gyűjteni a kártérítési perük megindításához egy kartellügy aktájában, azonban az abban részes felek ehhez nem adták hozzájárulásukat. Az előzetes döntéshozatali eljárásban az EUB kifejtette, a hatáskörükben eljárva uniós jogi rendelkezéseket alkalmazó nemzeti bíróságoknak a feladata nem csupán az, hogy teljes érvényesülést biztosítsanak ezeknek a szabályoknak, hanem az is, hogy védjék az uniós jog által a magánszemélyeknek biztosított jogokat. Erre való tekintettel úgy ítélte, hogy az uniós joggal és különösen a tényleges érvényesülés elvével ellentétes az a nemzeti jogi rendelkezés, amely az EUMSZ 101. cikk alkalmazására irányuló nemzeti eljárás aktáiban szereplő iratokba, az ezen eljárásban részt nem vevő, a kartell résztvevője ellen kártérítési keresetet indítani kívánó harmadik személy által történő betekintést az eljárásban részt vevő valamennyi fél hozzájárulásától függően engedélyezi, és nem teszi lehetővé a tagállami bíróság számára, hogy a vizsgált érdekeket mérlegelje.³⁹⁸

A tagállami bíróságok feladata tehát, hogy az ilyen ügyekben esetről esetre mérlegeljének a közérdek és az iratbetekintéshez fűződő magánérdek között.

FARKAS Attila: Kellékszavatosság. In: PETRIK Ferenc (szerk.) *Polgári jog – Kommentár a gyakorlat számára*. HVG-ORAC, Budapest, 2013. 293-318.

³⁹⁷ *Donau Chemie* ítélet, C-536/11, ECLI:EU:C:2013:366. Nem ez volt az első alkalom, amikor kívülálló személyek (harmadik fél) iratbetekintéshez való jogát vizsgálta az EUB. Két évvel korábban a *Pfleiderer* ügyben az előzetes döntéshozatali kérelem az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének az osztrák jogrendben az uniós versenyjog megsértése miatti kártérítési keresetekre alkalmazandó szabályokra tekintettel történő értelmezésére vonatkozott (lásd: *Pfleiderer* ítélet, C-360/09, ECLI:EU:C:2011:389.). Mindkét ügyet elemzi: NEDECZKY Anna: *Donau Chemie* ügy (C-536/11): Tag der offenen Akten, avagy élet a *Pfleiderer* után – újabb döntés engedékenység versus kártérítés témában. *Versenytikör*, 2013/2. 90-97.

³⁹⁸ *Donau Chemie* ítélet 22. és 49. pont. Érdemes megjegyezni, hogy a magyar szabályozás teljes mértékben összhangban van az EUB ítéletében foglaltakkal. A tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény 55. § (3) bekezdése szerint: az ügyfélen és az eljárás egyéb résztvevőjén kívüli harmadik személy az iratokba az eljárást befejező döntés véglegessé válását követően tekinthet be, ezt megelőzően akkor, ha igazolja, hogy az adat megismerése jogszabályban biztosított joga érvényesítéséhez, illetve jogszabályon, bírósági vagy hatósági határozaton alapuló kötelezettsége teljesítéséhez szükséges. Az idézett rendelkezést a Tpv. 2014-es módosítása állapította meg (lásd: a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény, valamint a Gazdasági Versenyhivatal eljárásaival összefüggő egyes törvényi rendelkezések módosításáról szóló 2013. évi CCI. törvény 37. §). A törvénymódosítás indokolása külön utalt arra, hogy az iratok megismerésével kapcsolatban a *Pfleiderer* és a *Donau Chemie* ítéletekben megfogalmazottakat tekintette irányadónak.

3.2. Nem teheti rendkívül nehézé

A tényleges érvényesülés elvében a rendkívül nehézé³⁹⁹ fordulat már jóval szubjektívebb értékelést tesz szükségessé. Ugyanúgy, mint az egyenértékűség elvénél az összehasonlíthatóság körében, itt is csak az eset összes körülményeinek alapos mérlegelése után állapítható meg, hogy valamely eljárási rendelkezés rendkívül nehézé teszi az uniós jog érvényesítését. Első ránézésére egy rövidebb eljárási határidő, magas illeték, kötelező jogi képviselő, illetékességi szabályok miatt a földrajzi távolság, a túlzott alakosság vagy a bírói felülvizsgálat egyfokúvá tétele miatt a jogérvényesítés rendkívül nehéznek tűnhet. Ugyanakkor az eset összes körülményeinek, különösen a hátrányos rendelkezéssel szemben álló cél, eljárási alapelv, vagy valamely ellentételezés vizsgálatával már korántsem olyan egyértelmű a „rendkívül nehéz”⁴⁰⁰ jelleg megítélése.

Kokott főtanácsnok véleménye szerint a tényleges érvényesülés elvében ez a „rendkívül nehézé” kérdés jeleníti meg az arányosság tesztjét, ami még inkább az elv hatékony bírói jogvédelemmel való azonosságát támasztja alá. Az arányosság elve megköveteli, hogy az intézkedés „az intézkedéssel kitűzött cél (...) [megvalósítására] alkalmas (...), ahhoz szükséges (...) és azzal arányos (...)” legyen, és ne menjen túl az azok eléréséhez szükséges mértéken.⁴⁰¹ Amint azt a Charta 52. cikkének (1) bekezdése hangsúlyozza, e célnak az Unió által elismertnek kell lennie, és általános érdeket kell szolgálnia, vagy elengedhetetlennek kell lennie mások jogainak és szabadságainak védelméhez.⁴⁰²

A „rendkívül nehézé” szempont vizsgálatát leggyakrabban az eljárási határidők megítélésénél alkalmazzák, ugyanis az EUB gyakorlata szerint egy eljárási határidő akkor észszerű, ha egyaránt megfelel a jogbiztonság és a tényleges érvényesülés követelményének.⁴⁰³ Az eljárási határidőhöz hasonló korlátozás még például a kötelező jogi képviselő előírása, vagy az eljárási illeték előzetes megfizetésére kötelezés, amelyek közös vonása, hogy nem zárják ki az esetlegesen uniós jogon (is) alapuló igény érvényesítését, azonban azt rendkívül nehézé tehetik. A túlzott alakosság az eljárási szabályok szigorú

³⁹⁹ Silvia Georgiana Câmpean ítélet, C-200/14, ECLI:EU:C:2016:494, 66. pont, MedEval ítélet, C-166/14, ECLI:EU:C:2015:779, 41. pont.

⁴⁰⁰ Az angol (*excessively difficult*), a német (*übermässig erschwert*), a francia (*excessivement difficile*) nyelvi változat a magyar fordításnak megfelelő tartalmat jelent.

⁴⁰¹ Vodafone ítélet, C-58/08, ECLI:EU:C:2010:321, 51. pont, Swedish Match ítélet, C-210/03, ECLI:EU:C:2004:802, 47. pont.

⁴⁰² Kokott főtanácsnok Puškár ügyre vonatkozó indítványa, C-73/16, ECLI:EU:C:2017:253, 50-51. pont.

⁴⁰³ Univarsale-Bau és társai ítélet, C-470/99, ECLI:EU:C:2002:746, 76-77. pont; Palmisani ítélet, C-261/95, ECLI:EU:C:1997:351, 28. pont; Preston és társai ítélet, C-78/98, ECLI:EU:C:2000:247, 33. pont.

értelmezésére utal, ami megfoszthatja a feleket a bírósági eljáráshoz való joguktól. A fenti nem kimerítő jelleggel felsorolt korlátozásokkal szemben lehet hivatkozni a jogbiztonság, az igazságszolgáltatás fenntarthatósága követelményeire, illetve az egyén speciális jogvédeleméhez, szakszerű képviseletéhez való jogára. Ezeket az ellentételező, illetve szembenálló indokokat legtöbbször nem nehéz megtalálni, épp ezért a jelentősebb problémát annak megítélése jelenti, hogy a korlátozás mennyire szükséges és arányos az intézkedéssel kitűzött cél érdekében. Mint említettem ez egy szubjektív vizsgálatot jelent, amelyek szempontjait a következő fejezetben a határidők és az eljárási költségekkel összefüggésben kialakult EUB-i joggyakorlaton keresztül fogom bemutatni.

3.2.1. Az eljárási határidők megítélése az EUB gyakorlatában

A keresetek előterjesztésének, eljárási cselekmények megtételének, jogorvoslati kérelmek benyújtásának időbeli korlátozása minden nemzeti jogrendszer szerves része, amely kifejezésre juttatja a jogbiztonság elvét. A határidők hozzájárulnak ahhoz, hogy bizonyos idő elteltével az egyének kialakult vagy megítélt jogi helyzete – főszabály szerint – véglegesnek legyen tekinthető. Ezzel összefüggésben az EJEB az elévülési határidők vonatkozásában kifejtette: az igényérvényesítésre meghatározott észszerű határidők és eljárási feltételek elősegíthetik a megfelelő igazságszolgáltatást azáltal, hogy biztosítják a jogbiztonságot és a döntések véglegességét, valamint védik a lehetséges alpereseket az olyan régi követelésektől, amelyeknek az idő múlása miatt nehéz lehet ellentmondani.⁴⁰⁴ Ugyanakkor az EUB számos ítéletet hozott olyan összegek visszaigénylésével kapcsolatos keresetek elévülési, illetve jogvesztő határidejéről, amelyek sértik az uniós jogot. Egy keresetindítási vagy jogorvoslati határidő – noha a jogbiztonság egyértelmű kifejeződése – sérti az uniós jogot, amennyiben gyakorlatilag lehetetlenné teszi annak érvényesítését.

Ahogy arra *Scharpston* főtanácsnok is felhívta a figyelmet, a határidők egyensúlyt teremtenek az egyének jogai és a szélesebb közérdek között. Mivel azonban jogokat korlátoznak, gondosan meg kell vizsgálni, hogy alkalmazásuk valójában nem sérti-e a hatékony jogvédelem elvét.⁴⁰⁵ Ennek megítéléséhez az szükséges, hogy megvizsgáljuk „*milyen e rendelkezésnek az egész eljárásban betöltött helye, valamint alkalmazása és sajátosságai*”. Tehát, még ha valamely határidő önmagában nem is ellentétes a tényleges érvényesülés elvével, az adott ügy körülményei között történő alkalmazásával azzá válhat.⁴⁰⁶ Ugyanakkor nemcsak a határidő tartamát kell megvizsgálni, hanem a jogorvoslati eljárásnak azokat a szempontjait is, amelyek között e határidő alkalmazandó: a tagállami szabályozás által megkövetelt jogi és ténybeli feltételeket, legyenek azok akár formai vagy tartalmi követelmények egy kérelem előterjesztéséhez.

Az EU-jogi rendelkezések rendszerint nem tartalmazzak igényérvényesítési vagy jogorvoslati határidőket, ennek meghatározása így a tagállamok feladata, több tekintetben mérlegelési mozgástérrel rendelkeznek a nemzeti jog sajátosságainak figyelembevétele

⁴⁰⁴ EJEB, MPP Golub kontra Ukrajna, 6778/05, 2005. október 18. Lásd még EJEB, Stubbings és társai kontra Egyesült Királyság, 22083/93 és 22095/93, 1996. október 22. 50-56. bekezdés, Bogdel kontra Litvánia 41248/06, 2013. november 26.

⁴⁰⁵ *Scharpston* főtanácsnok *Lämmerzahl GmbH kontra Freie Hansestadt Bremen* ügyre vonatkozó indítványa, C-241/06, ECLI:EU:C:2007:329, 52. pont.

⁴⁰⁶ *Santex* ítélet, C-327/00, ECLI:EU:C:2003:109, 56-57. pont.

mellett. Ritka kivételek találhatóak a másodlagos jogban, ilyen például a közvetítésről szóló irányelv, ami kötelezi a tagállamokat, hogy biztosítsák, hogy a vitarendezés közvetítési szakasza alatt az elévülési idő ne teljen,⁴⁰⁷ így az a későbbiekben ne akadályozza a feleket a jogvitához kapcsolódó bírósági eljárás kezdeményezésében.⁴⁰⁸

A határidők kapcsán tehát csak átfogó, több szempontra is kiterjedő megközelítéssel lehet döntést hozni arról, hogy megfelelnek-e a tényleges érvényesülés elvének. Egy adott jogrendszer vonatkozásában ilyen ismeretekkel csak a tagállami bíróságok rendelkeznek. Ugyanakkor az EUB iránymutató jelleggel meghatározta, hogy milyen szempontokra kell figyelemmel lenni az uniós jog érvényesítésre irányadó határidők meghatározásakor. Ilyen mérlegelendő körülmény például, hogy a meghozandó határozatok mennyire jelentősek az általuk érintett személyek számára, mennyire bonyolultak az alkalmazandó eljárások és rendelkezések, hány személyt érinthetnek, illetve milyen egyéb köz- és magánérdekeket kell figyelembe venni.⁴⁰⁹ Egy keresetindítási határidő esetén például figyelembe kell venni, hogy kötelező-e a jogi képviselő; a kérelmezőnek szükséges-e valamely megelőző eljárásban részt venni, panaszt előterjeszteni. Ezek a körülmények tagállamonként meglehetősen eltérőek bonyolultságukat és költségükre is figyelemmel, ezért az EUB következtetései is absztraktak maradtak.⁴¹⁰

Általánosságban elmondható, hogy az EUB joggyakorlata a jogbiztonság érdekében elismerte az észszerű mértékben meghatározott jogvesztő jellegű keresetindítási határidők uniós joggal való összeegyeztethetőségét, amely egyaránt védi az érdekeltet és az érintett közigazgatást.⁴¹¹ Az ilyen határidők ugyanis nem olyan jellegűek, hogy gyakorlatilag lehetetlenné vagy túlzottan nehézvé tennék az uniós jogrend által biztosított jogok gyakorlását. A határidők észszerű jellegének értékelése esetről esetre történik. Ennek megfelelően az EUB többször úgy foglalt állást, hogy a három⁴¹² vagy a kétéves⁴¹³ jogvesztő

⁴⁰⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2008/52/EK irányelve (2008. május 21.) a polgári és kereskedelmi ügyekben végzett közvetítés egyes szempontjairól 8. cikk.

⁴⁰⁸ Ez a rendelkezés a magyar jogban a közvetítői tevékenységről szóló 2002. évi LV. törvény 31.§ (2) bekezdésében található, ami a megállapodással záródó, eredményes közvetítői eljáráshoz az elévülés megszakítását, az eredménytelenhez pedig az elévülés nyugvását írja elő.

⁴⁰⁹ Sopropé ítélet, C-349/07, EU:C:2008:746, 40. pont; Pontin ítélet, C-63/08, EU:C:2009:666, 48. pont.

⁴¹⁰ Mariolina ELIANTONIO: The Influence of the ECJ's Case Law on Time Limits in the Italian, German and English Administrative Legal Systems: A Comparative Analysis. *European Public Law*, 2009/4. 648-649.

⁴¹¹ Q Beef és Bosschaert ítélet, C-89/10. és C-96/10, EU:C:2011:555, 36. pont.

⁴¹² Barth ítélet, C-542/08, EU:C:2010:193, 28. pont, Marks & Spencer ítélet, C-62/00, ECLI:EU:C:2002:435, 35. pont, Aprile ítélet, C-228/96, ECLI:EU:C:1998:544, 19. pont. Ez utóbbi ítéletben az EUB megállapította, hogy az uniós joggal nem ellentétes az olyan tagállami rendelkezés alkalmazása, amely egy általános tízéves határidőt előbb ötéves, később pedig hároméves határidőre cserélt fel.

⁴¹³ iBanca Antoniana Popolare Veneta ítélet, C 427/10, EU:C:2011:844, 25. pont

határidő észszerű. Arra is van példa, hogy az adott ügy körülményei között még egy 90 napos határidőt is észszerűnek tekintett,⁴¹⁴ míg más esetben – amikor a határidő átmeneti szabályozásra vonatkozott – már nem.⁴¹⁵ A következő fejezetekben három esetkört fogok megvizsgálni: mit jelent, hogy egy határidőnek gyakorlati szempontból elegendőnek kell lennie; átmeneti rendelkezések alkalmazásánál hogyan kell meghatározni a határidő kezdetét; szubjektív jogorvoslati határidők esetén milyen szempontok érvényesek a bíróság mérlegelési jogkörére.

⁴¹⁴ Cash & Carry ítélet, C-30/02, ECLI:EU:C:2004:373, 21. pont.

⁴¹⁵ Grundig Italiana ítélet, C-255/00, ECLI:EU:C:2002:525, 38. pont. Ebben az ügyben a kilencven napos időszak – arra a célra, hogy egy tízéves vagy tizenöt éves határidőt hároméves határidő váltson fel – nem felelt meg az uniós jognak. Az EUB szerint a tényleges érvényesülés elvével való összhang céljából ezen időszaknak alkalmasnak kell lennie arra, hogy ha a kereset az új rendszer bevezetése miatt megkésetté válik, a feleknek továbbra is észszerű lehetősége legyen a visszatérítéshez való joguk érvényesítéséhez oly módon, hogy védelmükre sietség nélkül tudjanak felkészülni, és ne érezzék, hogy a korábban rendelkezésükre álló időhöz képest aránytalanul sürgősen kell eljárniuk.

3.2.2. Mitől észszerű egy határidő?

A határidők észszerűségének, és így a tényleges érvényesülés elvének megfeleltethetősége több tényezőtől függ. Ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk nemcsak a határidő tartama, hanem annak kezdete, vagy például annak bizonytalan, előre nem látható meghatározása is egyaránt kérdésessé teheti alkalmazását az uniós jogon alapuló igények érvényesítésénél. Az észszerűség megítéléséhez meg kell vizsgálni a keresetek benyújtásához a belső jogrend által megkövetelt jogi és ténybeli feltételek összességét, legyenek azok akár formai, akár tartalmi feltételek.⁴¹⁶ A határidőknek emellett gyakorlati szempontból is elegendőnek kell lenniük a hatékony jogorvoslat előkészítésére és benyújtására.⁴¹⁷

A gyakorlati szempontból elegendő határidő feltételeit vizsgálta az EUB a *Samba Diouf* ügyben. A luxemburgi szabályok szerint – többek között akkor – ha egyértelműen megállapítható, hogy a nemzetközi védelemmel biztosított jogálláshoz előírt feltételek nem teljesülnek, és hogy a kérelmező hamis információk szolgáltatásával vagy hamis dokumentumok benyújtásával próbálta félrevezetni a hatóságokat, akkor gyorsított eljárásban dönthetnek a kérelem elutasításáról. Az ilyen határozattal szemben – ellentétben a rendes eljárással – nincs helye fellebbezésnek, megsemmisítés iránt lehet keresetet benyújtani, aminek határideje a fellebbezéshez képest egy hónapról tizenöt napra csökken. Másrészt a bírósági jogorvoslati lehetőségek – amelyek általában kétfokú bírósági eljárást foglalnak magukban – a gyorsított eljárásban hozott határozat elleni keresetnél csak egyfokú felülbírálatot biztosítanak.

A kérdés megválaszolásánál fontos szempontként vette figyelembe az EUB, hogy a gyorsított eljárás esetén a bírósági felülvizsgálat ugyanolyan teljeskörű, mint a rendes eljárásnál. A gyorsított eljárás alkalmazását igazoló indokokat később a tagállami bíróság előtt vitatni lehet, amely során a jogorvoslat kiterjedhet a menedékjog iránti kérelemről döntő végleges határozatra is. A keresetindítási határidő lerövidítése és a fellebbezés hiánya körében tett korlátozások az EUB szerint az alkalmazott eljárás jellegéhez kapcsolódnak. A rendelkezések célja a megalapozatlan vagy elfogadhatatlan kérelmek gyorsabb elbírálásának biztosítása annak érdekében, hogy a menekültstátuszban megalapozottan részesülő személyek által előterjesztett kérelmek hatékonyabb elbírálását lehetővé tegye.

⁴¹⁶ Colomer főtanácsnok Grundig Italiana ügyre vonatkozó indítványa, C-255/00, ECLI:EU:C:2002:172, 27. pont.

⁴¹⁷ Samba Diouf-ítélet, C-69/10, EU:C:2011:524, 66. pont; Texdata Software ítélet, C-418/11, EU:C:2013:588, 80. pont.

A kétfokú eljárás hiánya körében kifejtette, a vonatkozó irányelvi rendelkezés csak a bírói felülvizsgálatot írja elő, nem pedig a többszintű jogorvoslati fórumot. A hatékony bírói jogvédelem elve pedig a bírósághoz való fordulás jogát, nem pedig a többfokú bírósági eljárást biztosítja a magánszemélynek.⁴¹⁸

Az EUB ítéletében tehát az eljárási határidő és a többfokú jogorvoslati fórum megítélése körében jelentőséget tulajdonított az eljárás jellegének, a speciális szabályok indokainak, vizsgálva annak arányosságát is. Nemcsak azt vizsgálta, hogy gyakorlati szempontból a 15 napos határidő elegendő a hatékony jogorvoslat előkészítéséhez és benyújtásához, hanem azt is, hogy ez a rövidebb határidő milyen célt szolgál, van-e ezzel ellentétes jogpolitikai indok, amit az érintett rendelkezés támogat. Úgy ítélte, ez a rövidített eljárásokban megszokott, valamint teljesen észszerű és arányos az ügyben érintett jogokhoz és érdekekhez képest, amikor az eljárási határidők elégséges voltának mérlegeléséről van szó.⁴¹⁹

3.2.3. Az átmeneti rendelkezések esetén alkalmazandó határidő

A spanyol jogalkotó az *Aziz* ügy kapcsán módosította a polgári perrendtartását, lehetővé tette, hogy a végrehajtást elrendelő bíróság az eljárás bármely szakaszában vizsgálhassa az alapul szolgáló szerződési feltételek tisztességtelen jellegét, továbbá új kifogási indokot iktatott be, amelyet a végrehajtást megalapozó vagy a tartozás összegének a megállapítását lehetővé tévő szerződési feltétel tisztességtelen jellegére alapítottan lehetet előterjeszteni.

Az ilyen új rendelkezések bevezetésekor mindig kérdésként merül fel, hogy miként lesz alkalmazandó a folyamatban lévő eljárásokra. Ezt Spanyolországban úgy oldották meg, hogy a törvény hatálybalépésének napját követően, egy hónapos jogvesztő határidőt írtak elő annak érdekében, hogy a végrehajtás alá vont személy többek között tisztességtelen feltételek fennállására hivatkozva járulékosan, rendkívüli kifogást nyújtson be.

Ezzel az átmeneti rendelkezéssel szemben két fő probléma volt: a határidő kezdete és a tartama. A határidő hossza kapcsán az EUB még úgy foglalt állást az egész jelzálogjog érvényesítése iránti eljárásban betöltött helyére tekintettel, hogy a rendkívüli és járulékos

⁴¹⁸ Samba Diouf ítélet, C-69/10. Az EUB a későbbiek során ezt a jogértelmezést megerősítette nem magánszemélyek vonatkozásában is lásd: Europäische Schule-ítélet, C-464/13 és C-465/13, ECLI:EU:C:2015:163, 73. pont.

⁴¹⁹ Ebben a körben a főtanácsnoki indítvány hivatkozott az EJEB 2000. október 26-i, Kudla kontra Lengyelország ítélete és a 2003. július 24-i, Ryabikh kontra Oroszország ítéleteire is.

kifogás benyújtására előírt egy hónapos jogvesztő határidő észszerűnek és arányosnak minősül.

A határidő kezdete a törvény hatálybalépésének napja, tehát a hivatalos lapban történő közzététele volt. A végrehajtási kifogás előterjeszthetőségéről az újonnan indult eljárásokban személyesen, egyéni értesítés formájában tájékoztatták a fogyasztókat arról a jogukról, hogy a végrehajtás ellen tíz napon belül kifogást emelhetnek. A folyamatban lévő eljárásokban azonban ilyen tájékoztatást nem kaptak. Az EUB ezt olyan jellegű hiányosságnak minősítette, amely – határidő hosszára is figyelemmel – nem biztosítja jogszabályi módosítás által elismert új jog tényleges gyakorlását. Az EUB négy szempontot vett figyelembe döntése indokolása során: az eljárás lefolyását, annak sajátos jellegét és összetettségét, valamint az alkalmazandó jogszabályokat. Jelentős veszélye áll fenn annak, hogy az említett határidő anélkül jár le, hogy az érintett fogyasztók ténylegesen és hatékonyan élhetnének jogaikkal bírósági úton, többek között azért, mert valójában nem ismerik, illetve nem ismerik fel e jogok pontos terjedelmét. A fentiekre való tekintettel az EUB megállapította, hogy a vitatott átmeneti rendelkezés sérti a tényleges érvényesülés elvét.⁴²⁰

3.2.4. A szubjektív jogorvoslati határidő és a tagállami bíróság mérlegelési jogköre

A közbeszerzési eljárásokkal kapcsolatos jogorvoslatok jogvesztő határidejének értelmezése és alkalmazása volt a fő kérdés az *Uniplex* ügyben. Az előzetes döntéshozatali eljárás lényegében három fő kérdést érintett: a jogorvoslati határidő kezdő időpontját, a kérelem *haladéktalanul* történő benyújtásának követelményét, és a tagállami bíróságnak a határidő meghosszabbításának engedélyezése tekintetében fennálló mérlegelési jogkörét.

Az előzetes megkeresés első kérdése arra irányult, hogy a jogorvoslati határidő megnyílása szempontjából a közbeszerzési szabályok megsértésének időpontja irányadó-e, vagy pedig az az időpont, amikor e jogsértésről a sikertelen ajánlattevő tudomást szerzett, illetve tudomást szerezhetett volna.⁴²¹ A vonatkozó irányelv a jogorvoslatok szempontjából

⁴²⁰ BBVA SA ítélet C-8/14, ECLI:EU:C:2015:731, 36-41. pont.

⁴²¹ Fontos megjegyezni, hogy itt az ún. másodlagos jogvédelemről van szó, ami a jogsértés megállapítására és kártérítés megfizetésére irányul, nem pedig a már megkötött szerződés érvénytelenségének megállapításáról (elsődleges jogvédelem), amire a viszonylag rövidebb abszolút jogvesztő határidő indokolt. Az elsődleges és a másodlagos jogvédelem közötti különbség vonatkozásában lásd. Kokott főtanácsnok Uniplex ügyre vonatkozó indítványa, C-406/08, ECLI:EU:C:2009:676, 33-37. pont, valamint a Presstext Nachrichtenagentur ügyre vonatkozó indítványa, C-454/06, ECLI:EU:C:2008:167, 163-167. pont.

előírja, hogy az ajánlatkérők által hozott határozatok hatékonyan és különösen a lehető leggyorsabban felülvizsgálhatóak legyenek. *Kokott* főtanácsnok véleménye szerint a „*hatékonyan*” előírásban a tényleges érvényesülés elve jut kifejeződésre. Ennek az érvelésnek helytadva az EUB is megállapította, hogy hatékony jogorvoslattal akkor tud élni a felperes, ha a keresetindításra nyitva álló határidő akkor kezdődik, amikor tudomást szerzett, vagy tudomás kellett volna szereznie a jogsértésről.

Az alkalmazandó angol szabályozás azt írta elő, hogy a felperesnek a kérelmet *haladéktalanul*, de legkésőbb az annak alapjául szolgáló körülmények első felmerülésétől számított 3 hónapon belül kell benyújtania. Ez a rendelkezés tehát nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy a nemzeti bíróság a jogorvoslati kérelmet még az erre nyitva álló három hónapos határidő lejártát megelőzően a határidő jogvesztő jellegére hivatkozva elutasítsa, amennyiben úgy ítéli meg, hogy az érintett a kérelmet nem „*haladéktalanul*” nyújtotta be. E rendelkezés vonatkozásában az EUB megállapította, hogy nemzeti jogvesztő határidők *alkalmazásának módszerei* nem tehetik lehetetlenné vagy rendkívül nehézvé az uniós jog alapján az érintetteket megillető jogok gyakorlását. Az olyan határidő, amelynek tartamát az illetékes bíróság szabadon mérlegelheti, nem előre látható, ezért sérti a tényleges érvényesülés elvét.⁴²²

Az utolsó kérdés arra vonatkozott, hogy a nemzeti bíróság mérlegelési jogkörében miként hosszabbíthatja meg a jogvesztő határidő időtartamát. Az angol szabályozás ugyanis lehetőséget nyújtott arra, hogy a három hónapon túl előterjesztett kérelmek esetén mérlegelési jogkörében eljárva a bíróság meghosszabbítsa a rendelkezésre álló határidőt. Az EUB összekötve az első kérdésre adott válaszával három egymásra épülő kötelezettséget határozott meg a tagállami bíróságnak: köteles a tagállami eljárási rendelkezéseket az uniós joggal összhangban értelmezni, ha ez nem lehetséges a diszkrecionális jogkörét köteles unióbarát módon gyakorolni;⁴²³ végül, ha ez utóbbinak sem állnak fenn a feltételei, az uniós joggal nem összhangban álló tagállami rendelkezés alkalmazását mellőznie kell.

Az adott ügyben ez azt jelentette, hogy a jogvesztő határidőkre vonatkozó rendelkezést a legnagyobb mértékben *úgy kell értelmezni*, hogy a határidő kezdő napja az, amikortól a

⁴²² Uniplex ítélet, C-406/08, ECLI:EU:C:2010:45, 39-42. pont.

⁴²³ Wallerman szerint az ítélet ezen megállapítása egy bizonyítéka annak, hogy a tagállami bíróságnak a mérlegelési jogkörének EU-barát gyakorlása egy kiegészítő eszköz az eurokonform értelmezési kötelezettség mellett. WALLERMANN i. m. 351. „This is evident in that „eurofriendly” exercise of discretion was designated as a subsidiary option of harmonious interpretation.”

felperes tudomást szerzett, vagy tudomást kellett volna szereznie a közbeszerzési eljárásra alkalmazandó szabályok megsértéséről. Amennyiben ez az értelmezés nem lehetséges, a bíróság köteles *mérlegelési jogköre* gyakorlásának körében a jogorvoslatra nyitva álló határidőt meghosszabbítani, hogy az ugyanolyan hosszú legyen, mint amely akkor állt volna rendelkezésre, ha a nemzeti szabályozás a tudomásszerzéstől számította volna a kereset előterjesztésének határidejét.

Ha a fent említett értelmezésre nincs lehetőség, akkor a tagállami bíróság a jogorvoslati határidőkre vonatkozó rendelkezést *mellőzni köteles* az uniós jog maradéktalan alkalmazása és az utóbbi által a magánszemélyek részére biztosított jogok védelme érdekében.⁴²⁴

A tagállami bíróság arra vonatkozó kötelezettségére, hogy a nemzeti jogot az uniós joggal összhangban kell értelmeznie ki kell emelni a következőket. Az EUB joggyakorlatában mindig úgy fogalmazott, hogy a nemzeti jog értelmezésére hivatott bíróságnak azt *lehetőleg* („*as far as possible*”) az uniós jog szövegére és célkitűzésére figyelemmel kell értelmeznie.⁴²⁵ Továbbá, hogy ez a kötelezettség „a nemzeti jog értelmében [a tagállami bíróság] *mérlegelési jogkörébe eső keretek* között alkalmazandó,”⁴²⁶ amint ezt a korábban részletezett *Uniplex* ügyben is kiemeltem. Egyetértek a *Sharpston* főtanácsnok egy korábbi következtetésével miszerint az EUB ezzel nem kéri a tagállami bíróságoktól, hogy a nemzeti jogot mesterséges vagy erőltetett módon értelmezzék.⁴²⁷

⁴²⁴ Uniplex ítélet, C-406/08, 45-49. pont.

⁴²⁵ Marleasing ítélet, C-106/89, ECLI:EU:C:1990:395, 8. pont.

⁴²⁶ „It is for the national court, *within the limits of its discretion* under national law, when interpreting and applying domestic law, to give to it, where possible, an interpretation which accords with the requirements of the applicable Community law [...].” lásd: Murphy és társa ítélet, C-157/86, ECLI:EU:C:1988:62, 11. pont.

⁴²⁷ Sharpston főtanácsnok Unibet ügyre vonatkozó indítványa, C-432/05, ECLI:EU:C:2006:755, 55. pont.

3.3. Eljárási illeték – kötelező jogi képviselet – földrajzi távolság

Az eljárási illetékek segíthetik a hatékony igazságszolgáltatás megteremtését és fenntartását azáltal, hogy elriasztanak a perrel való visszaélésektől, illetve az olyan kérelmek előterjesztésétől, amelyek nyilvánvalóan megalapozatlanok, vagy csak az eljárás késleltetésére irányulnak, emellett hozzájárulnak a tagállamok igazságszolgáltatási rendszerének finanszírozásához, ezzel csökkentve az adminisztrációs költségeket. Előfordulhat azonban az is, hogy az illetékfizetési kötelezettség meghatározása, a fizetendő díj mértéke korlátozhatja a felek igazságszolgáltatáshoz való jogát is.

Az egyenértékűség elemzésénél korábban már bemutatott *Viznyicai* ügyben az EUB megvizsgálta azt is, hogy a vitatott 1952-es Pp. szabályok a tényleges érvényesülés elvének megfelelnek-e. A tisztességtelen szerződési feltételek érvénytelenségének megállapítása iránti pereket az 1952-es Pp. hatásköri szabályai szerint nem a járásbíróság, hanem a törvényszék bírálta el, ez több szempontból is felvetette, hogy ez az előírás nem teszi-e rendkívül nehézé az uniós jogon alapuló igény érvényesítését. Az első kérdés a törvényszéki hatáskör esetén alkalmazandó magasabb eljárási illeték összeegyeztethetősége volt, a második a kötelező a jogi képviselet, végül pedig – a kisebb számú és központosított törvényszékekre tekintettel – a fogyasztó lakóhelyétől való esetleges földrajzi távolság kérdése.

Az EUB a kérdések megválaszolásakor felidézte egy korábbi spanyol ügyben hasonló eljárási szabályok tekintetében kifejtett álláspontját.⁴²⁸ A többletköltségek tekintetében – ami a magasabb eljárási illeték és a kötelező jogi képviselet miatt merül fel – hangsúlyozta, hogy a belső jogi jogorvoslatok felépítésére vonatkozó, a megfelelő igazságszolgáltatás és az előreláthatóság általános érdekét szolgáló eljárási szabályoknak elsőbbséget kell élvezniük az egyéni érdekekkel szemben, és nem fogadható el, hogy e szabályok eseti alapon, valamely fél egyedi gazdasági helyzetétől függően változzanak.⁴²⁹ Mindezek mellett utalt arra is, hogy költségek vizsgálatakor figyelembe kell venni a fogyasztó esetleges

⁴²⁸ Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León ítélet, C-413/12, ECLI:EU:C:2013:800. Ebben az ügyben az volt a fő kérdés, hogy a fogyasztóvédelmi szervezetek által indított, jogsértés megszüntetésére irányuló keresetekre irányadó azon spanyol eljárási szabályok, amelyek szerint az ilyen keresetet az alperes székhelye szerinti bíróságon kell megindítani, illetve hogy az illetékesség hiányát megállapító határozat ellen nincs helye fellebbezésnek, ellentétes-e az uniós joggal.

⁴²⁹ Uo. 38. pont.

pénzügyi nehézségeinek ellentételezésére irányuló mechanizmusokat, így például a költségmentesség biztosítását.⁴³⁰

Esetleges hátrányként értékelendő még az említett kötelező jogi képviselő, figyelemmel arra, hogy az eljáró jogi képviselő díja megállapodástól függően részben, vagy egészben megelőlegezendő, pervesztesség esetén viselendő. Azonban az 1952-es Pp. 84-86. §-aiban szabályozott költségkedvezmények, a költségmentesség bírósági eljárásban alkalmazásáról szóló 6/1986. (VI.26) IM rendelet rendelkezései, a pártfogó ügyvéd intézménye (1952-es Pp. 87.§) mind az igényérvényesítést segítik a kedvezőtlen anyagi helyzetben álló felperesek vonatkozásában, ezért a kötelező jogi képviselő olyan hatása, amely éppen az igényérvényesítéstől zárna el, vagy azt rendkívül megnehezítené, szerinte nem állapítható meg.

A földrajzi távolság kapcsán előidézett esetleges hátrányokra az Európai Bizottság hívta fel a figyelmet észrevételeiben, ez a probléma abból adódhat, hogy ilyen esetekben a – lényegesen kevesebb számú és központosított elhelyezkedésű – törvényszékek járnak el, a felperes lakóhelyéhez jobban igazodó járásbírók helyett. Ebben a körben az EUB a korábban idézett spanyol illetve analógia útján alkalmazandó *Agrokosulting-04 ítélet*ben megfogalmazott álláspontját megerősítve hangsúlyozta: az elé terjesztett iratokból – fenntartva, hogy az ezzel kapcsolatos vizsgálatokat még a tagállami bíróságnak kell elvégeznie – nem állapítható meg, hogy az eljárás szabályos lefolytatása megkövetelné a felperesi pozícióban lévő fogyasztónak az eljárás valamennyi szakaszában történő megjelenését.⁴³¹ Mindezek alapján az EUB megállapította, hogy az 1952-es Pp.-nek a hatásköri szabálya, amely alapján a tisztességtelen szerződési feltételek érvénytelenségének megállapítása iránt indított pereket át kell tenni a törvényszékekhez – főszabály szerint – nem ellentétes az egyenértékűség és tényleges érvényesülés elvével.

3.4. A mértéktelenül drága eljárás

Az *Európai Bizottság kontra Nagy-Britannia és társai* ügy előzményeként környezetvédelmi szervezetek panaszt terjesztettek elő a Bizottságnál arra hivatkozással, hogy a magánszemélyek és a civil szervezetek nem tudják ügyeiket kivizsgáltatni az angol

⁴³⁰ A magyar polgári eljárások tekintetében még figyelembe vehetők a további költségkedvezmények közül az illetékeljegyzési jog is, amelyet szintén a peres fél jövedelmi és vagyoni viszonyai alapján engedélyez a bíróság.

⁴³¹ Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León ítélet, 41. pont, *Agroconsulting-04 ítélet* C-93/12, 50. pont.

bíróságokon, mert a peres eljárás „mértéktelenül drága”, illetve a „vesztes fizet” (*losers pay*) szabály alkalmazása miatt. Álláspontjuk szerint a sérelmezett rendelkezések az Aarhausi Egyezményt végrehajtó irányelv 3. cikk 7. pontjába és 4. cikk 4. pontjába ütköznek, amelyek többek között tiltják, hogy a felülvizsgálati eljárások „mértéktelenül drágák” legyenek.⁴³² A Bizottság keresete folytán indult eljárásban az EUB a „mértéktelenül drága” szempont vizsgálata körében objektív és szubjektív körülményeket is figyelembe vett. Kifejtette, a költségek nem lehetnek „objektíve észszerűtlenek”. Ez azt jelenti, hogy nem haladhatja meg az eljárásban az érdekelt fél anyagi lehetőségeit, így annak értékelése nem nyugodhat csupán egy „átlagos” felperes vélt pénzügyi teljesítőképességén, mivel előfordulhat, hogy az ilyen adatok messze állnak az érdekelt fél helyzetétől. Annak vizsgálatakor, hogy mi minősül szubjektíve észszerűnek számos tényezőt figyelembe kell venni: az adott felek helyzetét, a kérelmező pernyertességének észszerű esélyét, az ügy tétjének e kérelmező, illetve a környezet védelme számára képviselt fontosságát, a jogi kérdés és az alkalmazott eljárás bonyolultságát, a különböző szakaszokban való jogorvoslat esetlegesen „vakmerő” jellegét, valamint hogy létezik-e a költségmentesség vagy költségkorlátozás nemzeti rendszere.⁴³³

A határidők és a költségek elemzésekor láthattuk: a tényleges érvényesülés elvének az a szempontja, ami megköveteli, hogy a tagállami eljárás ne tegye az uniós jogon alapuló igények érvényesítését rendkívül nehézé egy összetett vizsgálatot követel meg, ami egyaránt igényli az objektív és a szubjektív körülmények mérlegelését. Önmagában egy korlátozó tényezőt sem lehet rendkívül nehéznek minősíteni, az eset összes körülményét szükséges értékelni. Következésképpen, ha az egyik tagállam szabályozásában például egy hároméves elévülési határidő, vagy egy tízszázalékos perköltség még összeegyeztethető az uniós joggal, az nem jelenti azt, hogy az ezzel számszakilag megegyező szabályozás is annak minősülne. Az arányosság elvének itt is érvényesülnie kell, így egy korlátozás célját, esetleges ellentételezését nem szabad figyelmen kívül hagyni.

⁴³² Az Európai Parlament és a Tanács 2003/35/EK irányelve (2003. május 26.) a környezettel kapcsolatos egyes tervek és programok kidolgozásánál a nyilvánosság részvételéről, valamint a nyilvánosság részvétele és az igazságszolgáltatáshoz való jog tekintetében a 85/337/EGK és a 96/61/EK tanácsi irányelv módosításáról.

⁴³³ Európai Bizottság kontra Nagy Britannia és társai ügyben hozott ítélet, C-530/11, ECLI:EU:C:2014:67, 47-49. pont, Edwards és Pallikaropoulos ítélet, C-260/11, ECLI:EU:C:2013:221, 36-44. pont.

4. Tényleges érvényesülés, de nem mindenáron: az eljárási észszerűség vizsgálata

Az anyagi- és eljárásjogi határidők, az illetékfizetési kötelezettség és egyéb eljárási költségek, az új tények és bizonyítékok előadására, újabb jogorvoslat előterjesztésére vonatkozó korlátozások, a kérelemhez kötöttség elve és így tovább mind-mind fontos korlátozó elemei a peres eljárásoknak, amelyek rendszerint valamennyi nemzeti jogrendszerben fellelhetők. Ezek a korlátozások mindegyike a nemzeti jogrendszereket meghatározó alapelvekhez köthetők úgymint például, a jogbiztonság vagy fegyveregyenlőség elve. Az EUB maga is kifejtette, hogy ezek az alapelvek a tagállami jogrendszerek nagyrésze által elismerten a közös európai örökség részei.⁴³⁴

Ebből következően nem kerülhetnek mellőzésre kizárólag abból az okból, mert rendkívül megnehezítik az uniós jogból eredő igények érvényesítését. Az ellentmondás feloldására alkotta meg az EUB a jogirodalom által „*eljárási észszerűség*” (*procedural rule of reason*) tesztnek nevezett vizsgálatot. Ez a fogalom eddig csak a jogirodalomban vált bevetté (az EUB még sohasem használta), arra az esetre, amikor a tényleges érvényesülés elvének való megfeleltethetőség körében a nemzeti jogrendszer alapelveit is figyelembe kell venni. A teszt különösen azokban a helyzetekben alkalmazandó, amikor egyik oldalról az uniós jog hatékony érvényesítésének követelménye terheli a tagállami bíróságot, a másik oldalról pedig a nemzeti eljárásjogot meghatározó fő elveknek a betartása, úgymint például a jogbiztonsághoz, vagy a felek autonómiájához fűződő követelmény. Az EUB joggyakorlatában rendszerint három alapelvet hoz fel példaként: a védelemhez való jogot, a jogbiztonság és az eljárás szabályos lefolytatásának elvét, amelyek elismerten az EU-jog meghatározó jogi alapelvei is.

Ezt az észszerűségi vizsgálatot a jogirodalomban számtalan kritika érte. Megemlítik, hogy sok bizonytalansági tényezőt hordoz, nem biztosít valódi útmutatást a tagállami bíróság számára, paradox hatást is kelt, ezzel lényegében gyengíti a tényleges érvényesülés elvét.⁴³⁵ A kritikák nagyrésze megalapozottnak tűnik, ha végigkövetjük, hol tartunk a korlát korlátozásában. Először is, a tagállamok eljárási autonómiájának korlátját képezi az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elve. A két elv ezzel némi behatást enged a tagállami eljárásjogba az uniós jog érvényesülése érdekében, de ez a behatás sem lehet

⁴³⁴ Sacha PRECHAL: Community Law in National Courts: The Lessons from van Schijndel. *Common Market Law Review*, 1998/3. 681-706. [a továbbiakban: PRECHAL (1998)] 691., Van Schijndel ítélet, C-430/93, 21. pont.

⁴³⁵ Andrea BIONDI i. m. 1277.

korlátlan. Ha túljutunk az egyenértékűség elvének vizsgálatán (ami egyszerű esetben is legalább két szempont vizsgálatát jelenti) akkor vizsgálni kell a tényleges érvényesülés elvét. Ebben a körben vizsgálódásunk során először megállapítjuk, hogy az adott szabály nem teszi lehetetlenné, tehát nem zárja ki abszolút módon az uniós jog alkalmazását. Ezek után csak azt feltételezhetjük, hogy rendkívül nehezzé teszi azt (pl. szigorú határidőhöz köti). Ha eljutunk arra a meggyőződésre, hogy egy tagállami szabályt mellőzni szeretnénk az uniós jog hatékony érvényesülése érdekében, akkor ezt korlátozhatja az eljárási észszerűség tesztje. Tehát végezetül még szükségszerűen a belső jogrendszer alapját képező eljárási alapelvekkel is össze kell vetni az adott rendelkezést.

A kritikai álláspontok rámutatnak arra, hogy alig van olyan eljárási szabálya a tagállami jogrendszereknek, aminek alkalmazását ne tudnánk valamely alapelvre visszavezetni.⁴³⁶ A határidők a jobbiztonságot, a kérelemhez kötöttség a felek autonómiáját, egyenlőségét erősítik. A hatásköri szabályok a bíróságok szakosodását, az eljárási költségek a megfelelő igazságszolgáltatáshoz fűződő érdekeket támogatják. Innentől kezdve, ha alkalmazzuk ezt a tesztet, akkor az egyes eljárási korlátok vizsgálatakor bármely alapelvig eljuthatunk és így a tagállami akadályok fennmaradnak.

Példaként említhetjük a *Van Schijndel* ügyet, ahol az EUB a hivatalbóliság és a kérelemhez kötöttség körében végezte el ezt az összevetést. Az EUB határozatában kifejtette:

„[a]z a nemzeti jogelv, amely szerint egy polgári peres eljárásban a bírónak a jogalapokat hivatalból kell vagy lehet figyelembe vennie, annyiban korlátozott, hogy [a bírónak] tartania kell magát a jogvita tárgyához, és döntésének az elé tárt tényeken kell alapulnia. Ezt a korlátozást igazolja az az elv, amely szerint egy polgári peres eljárásban a kezdeményezés joga a feleket illeti meg, és a bíró csak kivételes esetekben, olyankor járhat el hivatalból, amikor beavatkozását a közérdek követeli meg. Ez az elv kifejezi a tagállamok nagyrésze által osztott, az állam és a magánszemély közötti viszonyra vonatkozó felfogást, védi a védekezéshez való jogot, és biztosítja az eljárás megfelelő lefolytatását, különösen azzal, hogy elhárítja az új jogalapok értékelésével járó késedelmet.”

A *post-Van Schijndel* ügyek rámutatnak arra, hogy az észszerűségi tesztet az EUB nem alkalmazza minden ügyben, azonban világos különbségtételt nem lehet felfedezni, mi

⁴³⁶ HOSKINS i. m. 373.

alapján idézi ezt egyes ügyeknél és mi alapján mellőzi másoknál.⁴³⁷ Elvi szinten segítséget nyújt az észszerűség vizsgálata az uniós jog tényleges érvényesülésének megértéséhez, azonban az esetjog következetlensége miatt a gyakorlati alkalmazhatósága megkérdőjeleződik.⁴³⁸

A kritikai álláspontok megalapozottsága mellett – véleményem szerint – nem hiábavaló ez a vizsgálódási szempont. A tényleges érvényesülés elve egy megkérdőjelezhető követelmény, mivel nincsenek belső korlátai. Egyetértek *Prechal* álláspontjával, aki ebben a körben megjegyzi, hogy az EUB legalább biztosított egy koncepcionális keretet, amit a bonyolult és kevésbé világos ügyekben alkalmazhat a tagállami bíróság. A teszt lehetőséget ad arra, hogy megkérdőjelezen olyan eljárási rendelkezések célját és rendeltetését is, amelyek rendszerint kétséget kizárónak, magától értetődőnek tűnnek. Ez az ellenőrzés – véleménye szerint – esetenként meglepő eredményeket is hozhat.⁴³⁹

A *Van Schijndel* ügy arra is rámutatott, hogy az uniós jog hatékony érvényesülése nem egy ellenállhatatlan alapelv, annak lehetnek korlátai. Ennek mérlegelésekor nem elvontan csak a konkrét eljárásjogi rendelkezést kell értelmezni, hanem figyelemmel kell lenni a teljes bírósági eljárásra, annak írott és íratlan alapelveire is. Ennek a mérlegelésnek része az eljárási észszerűség tesztje, ami védelmet biztosít az uniós jog alkalmazása során a peres eljárás egészét meghatározó alapelvekkel ellentétes jogértelmezéssel szemben. Fontos mindezek mellett arra is utalni, hogy a tényleges érvényesülés elve csak azt követeli meg, hogy a nemzeti eljárási szabályok ne tegyék rendkívül nehézé az uniós jog gyakorlását. Különösen azt nem követeli meg, hogy e jogok gyakorlása „könnyű” legyen, vagy különösen kedvező bánásmódban részesüljön. Ennek értelmében, az ügyet teljes ténybeli és jogi összefüggésében kell vizsgálni.

Az uniós jog tagállami eljárásjogra gyakorolt hatása kapcsán két végletes álláspont ismert. Az egyik szerint az eljárásjog a tagállamok eljárási autonómiájának része, abba az Európai Unió, így az EUB jogértelmező munkája során sem szólhat bele. A másik pedig az EU-jog feltétlen érvényesülését hangsúlyozza, aminek az eljárásjog nem lehet gátló tényezője. Ez a két véglet megmutatkozik nemcsak a jogirodalomban, hanem a tagállami bírói gyakorlatban is. Az igazság ugyanakkor valahol a kettő között van. Az eljárási

⁴³⁷ FMC ítélet, C-212/94, ECLI:EU:C:1996:40, Pafitis ítélet, C-441/93, ECLI:EU:C:1996:92, Comateb ítélet C-441/93, ECLI:EU:C:1997:12, továbbá: PRECHAL (1998) i. m. 692.

⁴³⁸ Engström i. m. 71.

⁴³⁹ PRECHAL (1998) i. m. 693.

észszerűség szempontjai pedig valahol ehhez az igazsághoz visznek közelebb, ugyanis a tagállami eljárásjogon belül húzott meg egy határt, amelyek értelmében a jogrendszer alapjait meghatározó elveket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Nem juthatunk arra a következtetésre, hogy az EU-jog hatékony érvényesülésének követelménye felülírja például a jogbiztonságot, a fegyveregyenlőség elvét vagy épp a tisztességes eljáráshoz való jogot.

5. Az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének egymáshoz való viszonya

Két kumulatív feltételnek, vagyis az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elve tiszteletben tartásának kell teljesülnie ahhoz, hogy valamely tagállam érvényesíthesse az uniós jog által szabályozott helyzetekben az eljárásjogi autonómia elvét. A két feltétel közötti kapcsolat tehát nem alternatív: ha az egyik vagy akár mindkét elv sérül, akkor az adott tagállami rendelkezést nem lehet alkalmazni.⁴⁴⁰

A joggyakorlat arra enged következtetni, hogy a két elv között egyfajta sorrendiség is megfigyelhető, először az egyenértékűség elvét kell vizsgálni és csak ezt követően kell áttérni a tényleges érvényesülés elvére.⁴⁴¹ Ha a vizsgált szabályozások nem egyenértékűek, akkor a tényleges érvényesülés elvét már nem is szükséges vizsgálni. Ebből arra következtethetünk, hogy a tényleges érvényesülés elve egy kiegészítő elem, amit csak az egyenértékű eljárási rendelkezések esetén kell alkalmaznunk. Ez megkülönböztetés azért fontos, mert abban az esetben, ha a két vizsgált eljárási, jogorvoslati szabály egyenlő ugyan, de egyenlően elégtelen és hátrányos, akkor a tényleges érvényesülés elve még orvosolhatja ezt a hiányosságot.

Könnyen előfordulhat, hogy az egyenértékűség elvébe nem ütközik a tagállami eljárási szabályozás egyszerűen amiatt, mert nincs is olyan eszköz a hazai jogrendszerben, ami az uniós jogvédelem hatékony érvényesüléséhez – az EUB szerint – szükséges, így az az összehasonlítás alapja sem lehet. Ez volt a helyzet a *Factortame* ügyekben, ahol az egyik esetben nemhogy az uniós jog megsértésére alapítottnak nem lehetett az államot a jogalkotással okozott kárért felelősségre vonni, de semmilyen más jogalapon sem. A másik esetben a Koronával szemben ideiglenes intézkedést szintén nem lehetett sem uniós jogon alapuló igény, sem nemzeti jogon alapuló igény védelme esetén alkalmazni.

A két elv egymáshoz való kapcsolata körében *Szpunar* főtanácsnok kiemeli: az uniós jogból eredő jogok védelmét célzó nemzeti rendelkezéseknek a tényleges érvényesülés követelményének is meg kell felelniük, még akkor is, ha egyébként az egyenértékűség feltételét teljesítik.⁴⁴²

⁴⁴⁰ PRECHAL (2005) i. m. 138-139. Az ítélezési gyakorlatból lásd: Abdelhafid Bensada Benallal ítélet, C-161/15, ECLI:EU:C:2016:175, 25.pont. Van Gerven főtanácsnok Marshall II ügyre vonatkozó indítványa, C-271/91, ECLI:EU:C:1993:30, 15. pont.

⁴⁴¹ Dounias ítélet, C-228/98, ECLI:EU:C:2000:65, 60. pont.

⁴⁴² Szpunar főtanácsnok Câmpean ügyre vonatkozó indítványa, C-200/14, ECLI:EU:C:2016:99, 37. pont.

Szpunar álláspontja szerint e két elv egymástól való függetlenségének alapvető jelentősége van, mivel azt jelenti, hogy az ezekből eredő követelményeket együttesen kell teljesíteni. Másként fogalmazva: a nemzeti rendelkezésekkel szemben felállított követelmények nem teljesülnek abban az esetben, ha az uniós jogból eredő jogok nem részesülnek hatékony védelemben, még akkor sem, ha a nemzeti jogban megállapított hasonló jogokat ugyanolyan vagy hasonló szabályok szerint védik.

VIII. Van-e a tagállamoknak eljárási autonómiájuk?

Az EUB eljárásjogi kérdésekben kifejtett jogértelmezése kapcsán a külföldi⁴⁴³ és a hazai⁴⁴⁴ jogirodalomban is sokan kételkedően viszonyulnak a tagállamok eljárási autonómiájához. Az EUB hosszú évtizedekig nem is használta ezt a fogalmat, csak a felek hivatkozásaiban, a tagállami, bizottsági észrevételekben, illetve a főtanácsnoki indítványokban jelent meg ez a kifejezés. A magyar bírósági határozatokban és jogirodalomban is gyakran előfordul, azonban annak tartalma és jelentése álláspontom szerint nem tisztázott. Ebből kifolyólag indokoltnak tartom röviden áttekinteni, miként vált az eljárási autonómia az EUB által bevett fogalommá, továbbá hogy milyen kritikai álláspontok fogalmazódtak meg vele szemben.

„Vonatkozó uniós szabályozás hiányában a hatáskörrel rendelkező bíróságok meghatározása, az uniós jogból származó jogok védelmét a jogalanyok számára biztosító bírósági jogorvoslatokra vonatkozó eljárási szabályok kialakítása az egyes tagállamok belső jogrendjének feladata; e szabályok azonban egyrészt nem lehetnek kedvezőtlenebbek, mint azok, amelyek a hasonló tagállami jogi keresetekre vonatkoznak (egyenértékűség elve), másrészt nem tehetik a gyakorlatban lehetetlenné vagy rendkívül nehézé az uniós jogrend által biztosított jogok érvényesítését (tényleges érvényesülés elve).”⁴⁴⁵ Ez az EUB klasszikus megfogalmazása minden esetben, amikor az előzetes döntéshozatali eljárásban elé terjesztett kérdések valamely tagállam eljárásjogát érintik. A vonatkozó uniós szabályozás hiányát, az egyenértékűség, illetve a tényleges érvényesülés elvét szokták rendszerint felcímkezni a tagállamok eljárási autonómiájaként. 1976-ban fogalmazta meg először a fenti formulát az EUB, azóta tartalmi változás mindössze annyi volt, hogy a tényleges érvényesülés elve kiegészült a rendkívül nehézé szemponttal. Ez az eredeti megfogalmazásban ugyanis még nem szerepelt.

1. Az eljárási autonómia dogmatikai alapja

Az EUSz 5. cikk (1) bekezdésének első mondata értelmében „[a]z Unió hatásköreinek elhatárolására a hatáskör-átruházás elve az irányadó”. Az EUSz 5. cikk (2) bekezdése

⁴⁴³ Lásd. Michal BOBEK: Why There is No Principle of „Procedural Autonomy” of the Member States? Bruno DE WITTE – Hans MICKLITZ: *The European Court of Justice and the Autonomy of the Member States*. Intersentia, Antwerp, 2011. [a továbbiakban: BOBEK (2011)] ill. GALETTA i. m. 7-32., KAKOURIS i. m. 1405-1406.

⁴⁴⁴ NEMESSÁNYI Zoltán: A tisztességtelen szerződési feltételek európai szabályozásának hatása a nemzeti polgári eljárásjogok alapelveire, *Scientia Iuris*. 2012/1-2. 38., illetve OSZTOVITS (2005) i. m. 37.

⁴⁴⁵ Lásd például: ÖBB Personenverkehr ítélet, C-417/13, EU:C:2015:38, 61. pont, valamint Fiamingo és társai ítélet, C-362/13, C-363/13 és C-407/13, EU:C:2014:2044, 63. pont, valamint az ott hivatkozott ítélkezési gyakorlat.

kimondja egyrészt, hogy „[az említett elvnek] megfelelően az Unió kizárólag a tagállamok által a Szerződésekben ráruházott hatáskörök határain belül jár el a Szerződésekben foglalt célkitűzések megvalósítása érdekében”, másrészt hogy „minden olyan hatáskör, amelyet a Szerződések nem ruháztak át az Unióra, a tagállamoknál marad”.

Az EUMSZ 81. cikk (2) bekezdés *f*) pontja jogalkotási hatáskört állapít meg az Európai Parlament és a Tanács részére – különösen, ha ez a belső piac megfelelő működéséhez szükséges – a polgári eljárások zökkenőmentes lefolytatását gátló akadályok megszüntetése céljából, szükség esetén a tagállamokban alkalmazandó polgári eljárásjogi szabályok összeegyeztethetőségének előmozdításával. Az EUMSZ 81. cikk (2) bekezdés ugyanakkor csak az (1) bekezdésben meghatározott célból teszi lehetővé a jogalkotást, mégpedig a határon átnyúló vonatkozású polgári ügyek tekintetében kialakítandó igazságügyi együttműködés körében. Ennek az együttműködésnek a keretében olyan intézkedések is elfogadhatók, amelyek célja a tagállamok törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseinek közelítése.

Az általános jogharmonizációs alapot biztosító EUMSZ 114. és 115. cikkei a tagállamok olyan törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek közelítésére adnak felhatalmazást az uniós jogalkotónak, amelyek tárgya a belső piac megteremtése vagy működése, illetve amelyek azokat közvetlenül érintik.⁴⁴⁶

A fentiek értelmében tehát az Európai Uniónak nincs jogalkotási hatásköre a nemzeti eljárásjog területén. Ezzel a megállapítással a jogirodalmi álláspontok többsége is egyetért,⁴⁴⁷ abban van nagyobb vita, hogy ez egyben azt is jelenti, hogy a tagállamoknak „*eljárási autonómiájuk*” van. *Osztovits* szerint, hogy az Európai Uniónak jelenleg csak a tagállami határokon átnyúló tényállású ügyek tekintetében van jogalkotási hatásköre, amely „(...) annyit jelent, hogy az EK még sokáig nem lesz abban a helyzetben, hogy a nemzeti eljárásjogi törvények egészét érintő szabályozást dolgozzon ki, azaz a tagállamok *nagyfokú autonómiával* rendelkeznek saját jogérvényesítési modelljeik kialakításában” (*kiemelés tőlem*). A Szerződések elemzése folytán *Galetta* is arra a megállapításra jut, hogy sem az

⁴⁴⁶ A két cikk tárgya azonos, eljárási különbség azonban van közöttük: a 114. cikk az Európai Parlament számára együttdöntési jogot biztosít, szemben a 115. cikkel, amelyben csak konzultációs szerepe van. Ez utóbbi pedig kifejezetten csak irányelvek elfogadására ad lehetőséget. SOMSSICH Réka: EUMSZ 115. cikk. In: OSZTOVITS András (szerk.) *Az Európai Unióról és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződések Magyarázata*. Complex Kiadó, Budapest, 2011. 2173-2175.

⁴⁴⁷ Lásd például NEMESSÁNYI i. m. 40., OSZTOVITS (2010) i. m. 162., GALETTA i. m. 9-10., BOBEK (2014) i. m. 167-168. GOMBOS (2018) i. m. 26.

általános sem a különleges jogharmonizációra alapot biztosító rendelkezések nem adnak lehetőséget a tagállami eljárási jogszabályok közelítéséhez. E szerződéses rendelkezések alapján kezdtek el a jogirodalomban úgy vélekedni, hogy mivel nincs jogalkotási hatásköre az EU-nak, ezért a tagállamoknak eljárási autonómiájuk van az eljárási szabályok kialakítása körében. Álláspontom szerint ez a fogalom nem túl szerencsés, ugyanis félreértésekre ad lehetőséget. Az EUB joggyakorlatának korai szakaszában valamennyi esetben, amikor az EU-jog tagállami érvényesíthetősége merült fel, akkor érvelésének kiinduló pontja mindig a lojális együttműködés elve volt. Ez az EUSz 4. cikk (3) bekezdésében meghatározott alapelv értelmében a tagállamoknak segítői, intézkedési és tűrési kötelezettségük áll fenn. A lojális együttműködés elvéből eredő kötelezettségek teljesítése kiterjed a tagállam minden szervére, így a bíróságokra is ítélkezési tevékenységük ellátása során.

Meglehetősen nehéz behatárolni, hogy a szakirodalom mikor kezdte el alkalmazni az eljárási autonómia kifejezést. Az egyik sarokpont a *Rewe/Comet* ítéletek lehetnek, ugyanis az egyértelműen beazonosítható, hogy a kilencvenes⁴⁴⁸ és kétezres⁴⁴⁹ években megjelent tanulmányok már a „*Rewe ítéletben megfogalmazott eljárási autonómia*” elvére hivatkoztak. Az első fellelhető jelentés a Leideni Egyetem Európai Intézetének és a Brit Nemzetközi és Összehasonlító Jogi Intézetnek 1980. május 28-án tartott közös konferenciájáról származik. *Professor G. P. R. Vandersanden*⁴⁵⁰ előadásában az uniós jog közvetlen alkalmazhatósága lehetséges korlátjaként azonosította az eljárási autonómia elvét, amit az EUB a *Rewe/Comet*-ügyben meghozott határozatában fejtett ki, majd kissé finomított a *Salummi* és a *Denkavit* ítéletekben.

Az „*eljárási autonómia*” megítélésében a szakirodalmi álláspontok két részre oszthatóak: az egyik csoport szerint a tagállamoknak egyáltalán nincs eljárási autonómiájuk, míg mások – bár fenntartással, illetve más tartalommal, mint ami a szó szoros értelméből következne – elismerik a fogalom létjogosultságát.

Az első csoport egyik határozott képviselője *Kakouris*⁴⁵¹ volt, akinek határozott álláspontja szerint, a tagállamoknak nincs eljárási autonómiájuk. Felhívja a figyelmet arra

⁴⁴⁸ Ari AFILALO: Towards a „Common Law” of Europe: Effective Judicial Protection, National Procedural Autonomy, and Standing to Litigate Diffuse Interests in the European Union. *Suffolk Transnational Law Review*, 1999/2. 358-359., PRECHAL i. m. 681-706.

⁴⁴⁹ VAN GERVEN i. m. 501-536.

⁴⁵⁰ A Brüsszeli Szabadegyetem jogi professzora. Conference Report [notes] *Common Market Law Review*, 1981/1. 99.

⁴⁵¹ 1983-1997 között volt az EUB bírójája. KAKOURIS i. m. 1389-1412.

is, hogy az EUB ítéletei nem véletlenül kezdődnek úgy, hogy a „*közösségi jogszabályok hiányában*”⁴⁵² vagy egy másik hasonló értelmű szóhasználatnál a „*vonatkozó közösségi rendelkezések hiányában*”⁴⁵³ illetve később „*amennyiben az (adott) területet közösségi jog nem szabályozza*”. Továbbá szerinte érdemes megfigyelni, hogy a legutóbbi határozatokban az EUB már úgy fogalmaz, hogy „*harmonizáció hiányában,*”⁴⁵⁴ vagy „*valamely jog érvényesítésére az uniós jogban előírt részletes eljárási szabályok hiányában.*”⁴⁵⁵ Ezeket a megfogalmazásokat – *Kakouris* szerint – nem lehet úgy értelmezni, hogy mindaddig, amíg a Szerződésben nem alapítanak jogalkotási hatáskört az eljárásjog területén. Hanem épp ellenkezőleg: ez a kifejezés azt jelenti, hogy az Európai Uniónak van hatásköre felállítani egy saját eljárásjogi rendszert, de amíg ez nem valósul meg, addig az uniós jogon alapuló igények érvényesítésére is – abban a körben, amelyben nincs vonatkozó közösségi szabály – a tagállami jogot kell alkalmazni. Amikor a tagállami bíróság az uniós jogot alkalmazza, akkor uniós szervként, uniós bíróságként működik, ezért – véleménye szerint – az Európai Uniónak van hatásköre meghatározni e funkció betöltéséhez szükséges eljárási szabályokat.

Mindezekre figyelemmel a tagállami eljárásjogot akkor kell alkalmazni, amikor nincs vonatkozó uniós eljárási szabály, így az kiegészítő, valamint alárendelt szerepet tölt be. Mint kiegészítő szabály csak annyiban alkalmazandó, amennyiben összeegyeztethető az uniós jog egységes és hatékony érvényesüléséhez fűződő célkitűzésekkel, illetve amennyiben biztosítja a feleknek az uniós jog közvetlen hatályából eredő jogait. Amennyiben a tagállami eljárási rendelkezések nem biztosítják az uniós jog megfelelő érvényesülését és alkalmazását, akkor az ilyen szabályok alkalmazását mellőzni kell.⁴⁵⁶

Másodsorban emlékeztet arra is, hogy maga az EUB sohasem használja ezt a fogalmat (ami a tanulmánya megírásakor 1997-ben még igaz is volt, hiszen csak 2002-ben a *Wells* ítélettől kezdődően kezdte használni az EUB).⁴⁵⁷

Kakouris végezetül kifejti, hogy a tagállamok részéről legfeljebb intézményi autonómiáról beszélhetünk, az ugyanis egyértelmű, hogy az igazságszolgáltatás felépítése, a bíróságok szervezeti, hatásköri szabályainak kialakítása a tagállami szuverenitás része maradt. Ezzel egyetértve *Ostrovits* is arra hívja fel a figyelmet, hogy hibás és pontatlan a

⁴⁵² Rewe ítélet, C-33/76, 5. pont, Comet ítélet C-45/76, 13. pont,

⁴⁵³ Brasserie du pêcheur SA ítélet C-46/93, 83. és 90. pont.

⁴⁵⁴ Lásd például: Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León ítélet C-413/12, 30. pont

⁴⁵⁵ Rudigier ítélet C-518/17, ECLI:EU:C:2018:757, 61. pont.

⁴⁵⁶ KAKOURIS i. m. 1390., VAN GERVEN i. m. 502.

⁴⁵⁷ Wells ítélet C-201/02, ECLI:EU:C:2004:12, 65, 67. és 70. pont.

„tagállami eljárásjogi autonómia” kifejezés, sokkal inkább alátámasztható, és az EU jelenlegi felépítését hívebben tükröző terminus technikus a „tagállami intézményi autonómia” fogalom.⁴⁵⁸

Más szerzők – osztva *Kakouris* álláspontját – kifejtik, hogyha e fogalom alatt azt értjük, hogy a tagállamok az eljárásjog területén „szabadok” minden uniós jogi korlátozástól és EUB-i vizsgálat alól, akkor ezen a téren autonómiáról nem lehet szó.⁴⁵⁹ Ugyanis, ha az „autonómia” fogalmát szó szerint értjük, akkor az egy olyan szabadságot kellene jelentsen az eljárásjog területén, aminek következtében minden kontroll nélkül lehetne az erre vonatkozó szabályokat kialakítani. Ilyen terület azonban nincsen, mivel az eljárásjog az EU jelenlegi alkotmányos berendezkedésében nem „*domaine réservé*”, amibe az EU-jog ne tudna beavatkozni.

A fentiekhez képest van egy mérsékeltebb csoport is, akik megpróbálják az eljárási autonómia fogalmát – ha már az EUB is átvette a szóhasználatában – úgy értelmezni, annak olyan tartalmat tulajdonítani, ami a tagállamok és az Európai Unió hatásköri megosztásában is elhelyezhető.

*Prechal*⁴⁶⁰ megközelítésében a probléma leginkább a fogalom meghatározásában van. Amennyiben az eljárási autonómiát a tagállami szuverenitás megnyilvánulási formájának tekintjük, akkor jelentős mértékben egyet tud érteni *Kakouris* álláspontjával. Véleménye szerint ugyanakkor az eljárási autonómia a szuverenitás rövidítéseként is értelmezhető, hogy ha (és amennyiben) nincs közösségi szabályozás, a közösségi jognak nemigen van más választása, mint hogy a nemzeti szabályozásra hagyatkozzon.

*W. Van Gerven*⁴⁶¹ is szükségesnek látja az eljárási autonómia fogalmának elhagyását, és véleménye szerint ehelyett a tagállamok *eljárási hatásköréről* lehet beszélni. Ugyanis mindaddig, amíg nincs erre vonatkozó uniós jogi rendelkezés, illetve amíg a közvetlen uniós jogi hatáskör hiányzik, a tagállamok elsődleges feladata marad az eljárási szabályok meghatározása. Ugyanerre a pontatlanságra hívja fel a figyelmet egyik főtanácsnoki indítványában *Trstenjak* is. Véleménye szerint „eljárási autonómia” elve nem valódi autonómiát, hanem sokkal inkább az uniós jogból eredő azokra a jogokra vonatkozó eljárásjogi szabályokkal összefüggő – bizonyos mértékű – mérlegelési jogkört biztosít a

⁴⁵⁸ OSZTOVITS (2005) i. m. 37.

⁴⁵⁹ BOBEK i.m. 318.

⁴⁶⁰ 2010-től jelenleg is az EUB bírāja. PRECHAL (1998) i. m. 681-706.

⁴⁶¹ 1988-1994 között volt az EUB főtanácsnoka. VAN GERVEN i. m. 501-536.

tagállamok számára, amelyek bírósági érvényesítése az uniós jog által részletesen nem szabályozott.⁴⁶² Utalt arra is indítványában, hogy a tagállamok „*eljárási autonómiája*” az EUB ítélkezési gyakorlatában nem csupán eljárásjogi kérdésekre korlátozódott, hanem az részben az uniós jogból eredő jogokra vonatkozó anyagi jogi szabályokra is kiterjed. Az eljárás szabályok fogalmát tehát – mint ahogy arra *Nemessányi* és *Gombos* is utal – nem a nemzeti jogban ismert meghatározás alapján kell értenünk, hanem azt önálló európai tartalommal kell kezelni.⁴⁶³

Trstenjak főtanácsnok véleményében – ugyanezen az alapon – kifejti: a tagállami eljárásjog főszabály szerint nem képezi harmonizáció tárgyát, e területre az EU általános jogalkotói hatásköre sem terjed ki, ennek megfelelően az uniós jog a nemzeti eljárásjog autonómiáját el is ismeri.⁴⁶⁴

*Galetta*⁴⁶⁵ a témában írt monográfiájában teljesen szembehelyezkedik *Kakouris* álláspontjával. Véleménye szerint az EUB-nek abból a megfogalmazásának szószerinti értelmezéséből, hogy „közösségi jogszabályok hiányában” nem következik az, hogy az EU-nak hatásköre lenne az eljárásjog területén. A Lisszaboni Szerződés hatálybalépését követően sem lehet jogi alapot találni arra, ami az Európai Uniónak hatáskört biztosítana eljárás kérdésekben. *Galetta* nézete szerint a tagállamok eljárás autonómiája arra vezethető vissza, hogy az Európai Unió az eljárásjog területén nem rendelkezik hatáskörökkel. Ennek ellenére az *effet utile*, valamint az uniós jog közvetlen hatályának elve lehetővé teszi, hogy az uniós jogalkotó céljai elérése érdekében igénybe vegye a tagállami eljárásjogot.

Bobek szerint ennek a fogalomnak az alkalmazása nem túl szerencsés, ugyanis azt sugallja, hogy a tagállamoknak az EU-jog végrehajtása körében választási lehetősége van, ami tényszerűen nem igaz. Az EU-jog végrehajtása körében a tagállamoknak nincs szabad mozgásterük. Az uniós jogalkotás az eljárásjog területén célhoz kötött és korlátozott, illetve terület-specifikus. Ezzel szemben az EUB által végzett jogértelmezés korlátlan: minden olyan tagállami eljárás szabályt illetően állást foglalhat, ami érinti az uniós jog végrehajtását, ha azt előzetes döntéshozatali eljárás keretében elé terjesztik. A peres eljárás

⁴⁶² Miközben úgy tűnik, hogy az „*autonómia*” fogalma a tagállamokat az eljárásjogi szabályok megállapítása terén megillető átfogó mérlegelési jogkörre utal, ilyen abszolút mérlegelési jogkör a EUB ítélkezési gyakorlata szerint nem létezik. *Trstenjak* főtanácsnok *Littlewoods* ügyre vonatkozó indítványa, C-591/10, ECLI:EU:C:2012:9, 23-26. pont.

⁴⁶³ NEMESSÁNYI i. m. 3., valamint GOMBOS (2018) i. m. 27.

⁴⁶⁴ *Trstenjak* főtanácsnok *VB Pénzügyi Lizing* ügyre vonatkozó indítványa, C-137/08, ECLI:EU:C:2010:401, 65. pont.

⁴⁶⁵ GALETTA i. m. 10.

minden szakasza és jogintézménye vizsgálható az egyenértékűség és a tényleges érvényesülésnek való megfelelés szempontjából: joghatóságon keresztül a bírósághoz fordulás jogát, a költségeket, a jogi képviselőt, a határozatok jogerejét egyaránt. Ebből a szempontból teljesen téves a tagállamok eljárási autonómiájáról beszélni, főként ha autonómia alatt azt a képességet értjük, hogy valaki szabadon, ellenőrzés nélkül járhat el és hozhat döntéseket.⁴⁶⁶

A magyar jogirodalomban is gyakran előfordul, hogy az „eljárási autonómia” fogalmát használják, nem feltétlen tudatosan azonosítva annak tartalmát.⁴⁶⁷ Kritikai megközelítésében *Osztoivits* Kakouris álláspontjával ért egyet és azt tartja pontos fogalomhasználatnak, ha ebben a vonatkozásban inkább intézményi autonómiáról beszélünk. Ugyanakkor megjegyzi, a téves fogalomhasználat nem eredményez olyan téves jogkövetkeztetéseket, mint ahogy például az *acta clair*-tan meggyökerezett a magyar jogirodalomban. *Gombos* szerint a tagállami eljárási autonómia maga is autonóm fogalom, mivel magában foglalja a klasszikus eljárásjogi szabályokon kívül az anyagi jogi szabályokat is, továbbá kiemeli, hogy „csak az uniós jogi elvekkel és korlátokkal együttolvasva érvényesül.”⁴⁶⁸

2. Az „eljárási autonómia” fogalma az EUB joggyakorlatában

Általánosságban elmondható, hogy a 2000-es évek elejéig az EUB határozataiban, a bíróság jogi érveléseként nem szerepelt a „tagállami eljárási autonómia” fogalom.⁴⁶⁹ Az elemzés során az EUB határozatainak több nyelvi változatát is átvizsgáltam: az angol megfelelőjeként „procedural autonomy”, a német nyelvben a „Verfahrensaautonomie”, vagy a francia „du l'autonomie procédurale des États membres” használt kifejezés sem szerepelt az EUB nyelvezetében. Még azokban a mérőföldkőnek tekintett ítéletekben sem használta az EUB ezt a fogalmat, amelyek egyes szerzők⁴⁷⁰ szerint alapjában véve befolyásolták a

⁴⁶⁶ Michal BOBEK: The Effect of EU Law in the National Legal Systems. In: Catherine BARNARD – Steve PEERS: *European Union Law.*, Oxford University Press, 2017. 169.

⁴⁶⁷ Lásd pl. GOMBOS Katalin: Az uniós jogból fakadó bírói jogvédelmi eszközök szintjei és lépcsőfokai. *Európai Jog*, 2011/5. 35-45., VARGA Zsófia: Az Alapjogi Charta alkalmazási köre II. *Európai Jog*, 2013/6. 12-22., VARGA Zsófia: Mikor kell a magyar bíróságnak hivatalból alkalmaznia az uniós jogot? *Európai Jog*, 2016/6. 1-18., CSÁSZÁR Máttyás: Kötelezőek-e az EU nemzetközi kollíziós magánjogi rendeletei? *Európai Jog*, 2014/2. 17-21., CSÁSZÁR Máttyás: Az uniós jogforrások hatása a nemzetközi magánjog általános részére. *Magyar Jog*, 2013/11. 669-679.

⁴⁶⁸ GOMBOS Katalin: Tagállami eljárási autonómia – az elv korlátokkal és kérdőjelekkel. *Európai Tükör*, 2019/3. 35-50.

⁴⁶⁹ Az elemzés során az EUB határozatainak több nyelvi változatát is átvizsgáltam az angol megfelelőjeként „procedural autonomy”, a német nyelvben a „Verfahrensaautonomie”, vagy a francia „du l'autonomie procédurale des États membres” használt kifejezés sem szerepelt a bíróság nyelvezetében.

⁴⁷⁰ DOUGAN (2004) i. m. 227-229., PRECHAL (1998) i. m. 681-706.

tagállamok eljárási autonómiájának megítélését az uniós jogalkalmazásban. Említhetjük ebben a körben a *Rewe/Comet* ítéleteket⁴⁷¹, vagy a későbbi – az EUB tagállami eljárásjogba történő behatása szempontjából – jóval aktívabb és meghatározó korszakból ismert *Emmott*⁴⁷², *Factortame* és *van Schijndel*⁴⁷³ ügyeket. A 2000-es évek elejéig az „*eljárási autonómia*” fogalom főként a jogirodalomban volt ismert, az EUB eljárási kérdéseket érintő ítéleteit elemző szakirodalom használta és alkotta meg, sokkal kevésbé volt jelen a bíróság nyelvezetében.

Külön érdekes azoknak az ítéleteknek a szóhasználata, amelyeknél az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményező tagállami bíróság által feltett kérdésben szerepelt az „*eljárási autonómia*” fogalma, ugyanakkor az EUB válaszában továbbra is tartózkodott annak használatától.⁴⁷⁴ A későbbiekben már rendszeresen szerepelt az Európai Bizottság, illetve a felek által tett észrevételekben⁴⁷⁵ és egyre gyakrabban megjelent a főtanácsnoki indítványokban is.⁴⁷⁶

Az EUB első alkalommal a *Wells*⁴⁷⁷ ügyben használta az eljárási autonómia fogalmát, amelyet lényegében összekötött a korábban ismert, és eljárási kérdésekben rendszeresen idézett egyenértékűség és tényleges érvényesülés elvével.

A *Wells* ügy jelentősége sokkal kevésbé volt eljárásjogi természetű, annál inkább fontosabb volt az uniós irányelvek járulékos, horizontális joghatásának megítélése szempontjából. Van az állammal, állami szervekkel szembeni (vertikális) jogvitáknak egy olyan fajtája, ahol az esetlegesen uniós irányelven alapuló döntés kihatással lehet a vitában részt nem vevő, más magánfélre. A vertikális jogvitáknak ebben a formájában egy magánfél támad valamilyen állami intézkedést, amely ugyanakkor jogot biztosít harmadik, az eljárásban részt nem vevő magánfélnek.⁴⁷⁸ A *Wells* ügyben a felperes támadta azt a hatósági

⁴⁷¹ Rewe ítélet, C-33/76, ECLI:EU:C:1976:188.

⁴⁷² Emmott ítélet, C-208/90, ECLI:EU:C:1991:333.

⁴⁷³ Van Schijndel ítélet, C-430/93, ECLI:EU:C:1995:441.

⁴⁷⁴ G. J. Dokter és társai ítélet, C-28/05, ECLI:EU:C:2006:408, Van der Weerd és társai egyesített ügyben hozott ítélet, C-222/05 és C-225/05, ECLI:EU:C:2006:586. 28. pont.

⁴⁷⁵ Lásd. például: Európai Bizottság kontra Szlovákia ítélet, C-507/08, ECLI:EU:C:2010:802, 30. és 38. pont Willy Kempter ítélet, C-2/06, ECLI:EU:C:2008:78, 53. pont, Európai Bizottság kontra Olaszország ítélet, C-423/08, ECLI:EU:C:2010:347, 30. pont, Tele2 Polska ítélet, C-375/09, ECLI:EU:C:2011:270, 16. pont.

⁴⁷⁶ Saggio főtanácsnok Eco Swiss ügyre vonatkozó indítványa, C-126/97, ECLI:EU:C:1999:97, Mischo főtanácsnok Salomone Haim v Kassenzahnärztliche Vereinigung Nordrhein ügyre vonatkozó indítványa C-427/97, ECLI:EU:C:1999:253. Léger főtanácsnok Shirley Preston és társai ügyre vonatkozó indítványa, C-78/98, ECLI:EU:C:1999:410.

⁴⁷⁷ Wells ítélet, C-201/02, ECLI:EU:C:2004:12, 70. pont.

⁴⁷⁸ BLUTMAN i. m. 229-230.

határozatot, amely környezeti hatásvizsgálat nélkül engedélyezett bányászati tevékenységet. Az EUB ítélete szerint az ilyen hatásvizsgálatot előíró 85/337/EGK irányelvet közvetlenül fel lehet hívni az állammal szemben, annak ellenére, hogy a hatásvizsgálat a bányászati tevékenység beszüntetésével járhat, és így más, az eljárásban részt nem vevő, a bányászati tevékenység folytatására jogot szerzett magánfelek hátrányba kerülnek.

Ezt követően az EUB ítéleteiben egyre többször megjelent, hogy „*az eljárási autonómia elvének értelmében*” az egyes tagállamok belső jogrendjének feladata az eljárási szabályok meghatározása, feltéve azonban, hogy tiszteletben kell tartaniuk az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvét, így tulajdonképpen jóváhagyta ezt a fogalom-meghatározást.⁴⁷⁹

3. Következtetések az eljárási autonómia fogalma kapcsán

Az eljárási autonómia nem „eljárás”, mivel az uniós eljárásjog jóval szélesebb kört foglal magába annál, mint amit a magyar perjogi dogmatika szerint annak tartunk. Számos olyan rendelkezés, amelyet a nemzeti jog alapján anyagi jogi természetű, az EU-jog szempontjából eljárási szabálynak minősül. Az EUB minden jogi rendelkezést eljárásjoginak minősít, ami tág értelemben véve az anyagi jog érvényesítésére szolgál, ami meghatározza annak feltételeit: melyik fórum előtt, milyen határidőben, ki jogosult eljárást indítani, továbbá mindaz, ami korlátozza vagy kizárja az igényérvényesítést.

A fogyasztói szerződésekben alkalmazott tisztességtelen szerződési feltétel szankciójaként számos tagállam által választott semmisséget nemzeti szempontból anyagi jogi, EU-jogi szempontból viszont eljárási rendelkezésnek kell minősíteni.⁴⁸⁰ Az uniós jogi igények érvényesítésének feltételeit nemcsak eljárási, hanem anyagi jogi szabályok is tartalmazhatják és érvényesítésüket korlátozhatják. Erre jó példa, hogy a kártérítési pereknél a kárenyhítési vagy kármegelőzési kötelezettség kizárhatja, vagy korlátozhatja az igények érvényesítését. Ugyanebbe a csoportba tartoznak azok az esetek, amikor az EUB az

⁴⁷⁹ Az ezt követő ítélkezési gyakorlatból lásd például: Adeneler és társai kontra ELOG ítélet, C-212/04, ECLI:EU:C:2006:443, 95. pont, ENEFI ítélet, C-212/15. ECLI:EU:C:2016:841, 30. pont, Nike ítélet, C-310/14., ECLI:EU:C:2015:690, 28. pont, Kušionová ítélet, C-34/13, ECLI:EU:C:2014:2189, 50. pont.

⁴⁸⁰ A 93/13/EGK irányelv 6. cikke akként rendelkezik, hogy a tagállamok előírják, hogy fogyasztókkal kötött szerződésekben az eladó vagy szolgáltató által alkalmazott tisztességtelen feltételek a saját nemzeti jogszabályok rendelkezései szerint nem jelentenek kötelezettséget a fogyasztóra nézve (...) Az EU szempontjából tehát a semmisség eljárási szabály. NEMESSÁNYI i. m. 40. Ugyanezt a megállapítást a magyar bírói gyakorlatban is kimondták: „*Uniós jogi szempontból eljárási jogi természetű a tisztességtelen szerződési feltételekhez kapcsolódó semmisség is.*” lásd például: Fővárosi Ítéltábla 5.Pf.22.086/2013/5. számú végzés, 5.Pf.22.036/2013/3. számú végzés.

egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elve alapján vizsgálta az okozati összefüggést, vagy például a károsulti közrehatást.⁴⁸¹ Vannak jogrendszerek, ahol az elévülést anyagi jogi szabálynak, máshol eljárásjoginak minősítik, az EU-jog szempontjából mivel az anyagi jogi igény érvényesítését kizárja, ezért azt minden esetben eljárásinak tekinti az EUB.⁴⁸²

Másodsorban megfigyelhető az is, hogy az EUB az eljárási autonómia kapcsán mindig két területet érint. Az egyes tagállamok belső jogrendjének a feladata, hogy 1) kijelölje a hatáskörrel rendelkező bíróságokat, és 2) meghatározza a közösségi jogból eredő jogok védelmének biztosítását szolgáló keresetek eljárási szabályait a jogalanyok számára.

A tagállami feladat első része a hatáskörrel rendelkező bíróságok kijelöléséről szól, amit rendszerint *intézményi autonómiának* szoktak nevezni. Ebben a tekintetben valamennyi jogirodalmi álláspontot egyetért, hogy a bíróságok és azok hatáskörének, összetételének, a bírók kinevezési feltételeinek meghatározása teljes egészében az tagállamok feladata. Az autonómiának ez a része tehát érintetlen maradt.

Az EU-jog végrehajtása körében a tagállamoknak nincs szabadságuk eljárási szabályaik kialakításában. Ez több megközelítésből is alátámasztható. Először is, ha az a kérdés, hogy az EUB jogértelmező tevékenysége során hozhat-e olyan ítéletet, amely miatt valamely tagállami eljárási szabályt mellőzni kell vagy az uniós jognak megfelelően értelmezni, esetleg olyan eljárást kell biztosítani, ami eddig még nem volt az adott jogrendszerben, akkor a válasz igen. Bár az uniós jogalkotó hatásköre korlátozott az eljárásjog tekintetében, ez azonban nem igaz az EUB vonatkozásában. Az Európai Unióban az uniós jog egységes értelmezésért felelős intézményként, amelynek az előzetes döntéshozatali eljárásom keresztül közvetlen kapcsolata áll fenn valamennyi tagállami bírósággal, kötelessége, hogy az uniós jog érvényesítését védje és elősegítse és ehhez szükséges iránymutatást adjon a megkereső bíróságnak. Az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének követelménye implicit módon magában foglalja azt, hogy a tagállami jogrendszerek eljárási rendelkezései nem mentesek az EUB felülvizsgálata alól. A tagállamoknak mindaddig van eljárási autonómiájuk, amíg arra valamely bírójuk rá nem kérdez az EUB-nál.

Másodszor, ha autonómia alatt a szabad, befolyástól mentes döntési jogosultságot értjük valaminek a cselekvésére – a vizsgált esetünkben az eljárási szabályok alkotására és

⁴⁸¹ Brasserie du pêcheur és Factortame ítélet, C-46/93 és C-48/93, ECLI:EU:C:1996:79, 65, 83-84. pont. A kártérítés körében eljárásjoginak minősített rendelkezések továbbá felsorolását lásd: Mark BREALEY – Mark HOSKINS: *Remedies in EC Law*. Sweet & Maxwell, London, 1998. 108.

⁴⁸² Comet ítélet, C-45/76, 18. pont, Emmott ítélet C-208/90, ECLI:EU:C:1991:333.

alkalmazására – és ezt az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének való megfeleléshez mint feltételhez kötjük, akkor az az autonómia gyakorlatilag kivitelezhetetlen. Nemcsak azok a döntések érintik az eljárási autonómiát, amelyek valamely tagállami eljárási szabályról kimondják, hogy nem egyenértékű vagy lehetlenné teszi az uniós jog érvényesülését, hanem azok is, amikor ezt csak vizsgálják.

Korábban említettem, hogy intézményi autonómiájuk viszont van a tagállamoknak, érte ezalatt az igazságszolgáltatási rendszer kialakítását, a hatáskörrel rendelkező bíróságok kijelölését. Nem intézményi, de ebbe az autonóm körbe tartoznak még az tagállami jogrendszert meghatározó alapvető elvek is, például a jogbiztonság, illetve a perbeli esélyegyenlőség elve is. Ezek uniós szinten is védelmet élveznek, az EUB nem követeli meg, hogy az említett elvek sérelmével érvényesüljön az EU-jog.

IX. Az értekezés következtetései

Az Európai Unió abban sajátos és különleges, hogy az általa biztosított jogok érvényesítése és védelmére teljes és koherens rendszert tudott létrehozni. Az uniós jogon alapuló igények érvényesítése a tagállami bíróságokon (is) történik szemben a nemzetközi szervezetekkel, ahol a végrehajthatóság rendszerint kevésbé biztosított.

Teljes a bírói jogvédelem rendszere, mivel annak intézményi feltételei úgy tagállami, mint uniós szinten rendelkezésre állnak. Koherens, mivel közvetlen és közvetett igényérvényesítésre egyaránt van lehetőség a tagállami bíróságokon, az uniós jogi aktusok felülvizsgálatára pedig az EUB előtt indíthatók eljárások.

Az Európai Unió jogvédelmi rendszere átláthatatlan és kiszámíthatatlan. Átláthatatlan, mert az általa biztosított jogok végrehajtása többnyire a tagállamok által biztosított eljárási szabályozás, továbbá intézményi keretek között történik. Bár vannak a jogrendszerek között átfedések, azonban megállapítható, hogy az uniós jog érvényesítése tagállamoként jelentős mértékben eltérő feltételekkel és mértékben valósul meg. Az eljárási rendszerek sokfélesége az EU-ban fenntartja a lehetőségét annak, hogy 27 féleképpen hajtsák végre az uniós jogot. Ez magában hordozza azt is, hogy egyenlőtlen jogvédelemhez jutnak az egyének az unión belül. Ugyanakkor úgy vélem az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének történeti fejlődése rámutat arra is, hogy az uniós jog megfelelő érvényesülésének nem a tagállami szabályozás sokfélesége jelenti a legnagyobb akadályt, hanem sokkal inkább azok minősége: merevsége és következtelensége.

1. A jogtörténeti fejlődésből levonható következtetések

Az EUB az 1976-tól 1990-ig terjedő első korszakban alkotta meg a tagállami eljárásjog vizsgálatának elvi alapjait: az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvét. Az EUB megközelítése ugyanakkor a konkrét ügyekben tartózkodó maradt, kevés kivételtől eltekintve a határozataiban vizsgált tagállami rendelkezéseket kielégítőnek találta. Jelentős előrelépést jelentett – és ez a későbbi joggyakorlatot is alapjaiban meghatározta – hogy a tényleges érvényesülés elve kiegészült egy újabb szemponttal, miszerint azt is vizsgálni kell, hogy az adott tagállami rendelkezés nem teszi-e *rendkívül nehézé* az uniós jogrend által biztosított jogok gyakorlását. Egyetértek *Michael Dougan*-nal abban, hogy ez a kiegészítés a tényleges érvényesülés elvének megújításaként értelmezhető, ami jóval nagyobb behatást engedett a tagállami eljárásjogba.

Az 1990-től 2004-ig tartó második korszak joggyakorlatára több integrációs tényező is kihatással volt. Ezek közül kiemelendő a Maastrichti Szerződés és az Európai Unió történetének legnagyobb mértékű 2004-es bővítése. A nagyszámú uniós (főként irányelvi) jogalkotás⁴⁸³ magával hozta azokat a jogvédelmi kérdéseket, hogy miként lehet érvényesíteni azokat a károkat, amelyek a nem, vagy a nem megfelelően átültetett uniós jogszabályokból eredtek. A második korszakban alapvető szinten változott az EUB megközelítése: az uniós jogon alapuló igények érvényesítésére szolgáló tagállami szabályok diszkriminatív alkalmazásának tilalmáról, egy jóval pozitívabb kötelezettséget állított fel az EUB. Uniós szabályozás hiányában az EUB joggyakorlata alakította ki az uniós jog megsértése miatti tagállami kártérítési felelősség elvét. A korszak számos jelentős határozata mellett, ez tekinthető az EUB leginkább intervencionalista döntésének, nagy hatással volt a tagállamok jogrendszerére, azon belül az egyéni jogvédelem fejlődésére. A joggyakorlat-elemzés összegzései közül nem hiányozhat ugyanakkor, hogy rendkívül hullámozó volt az EUB megközelítése, amit számos kritikai álláspont is megerősít: az EUB sokszor következtelenül próbált egyensúlyt teremteni a tagállami eljárási autonómia és az uniós jog hatékony érvényesülésének biztosítása között.

Annak a jogalkotás szintjén is megjelenő törekvésnek, hogy az Európai Uniót közelebb kell hozni az állampolgárokhoz az lett a következménye, hogy a nagy vállalkozások gazdasági érdekei mellett az EUB-nek szembesülnie kellett a magánszemélyek uniós jogon alapuló szociális igényei érvényesítésének problémáival is. Ez leginkább – részben a gazdasági válság miatt is – a harmadik korszak fogyasztóvédelmi ügyeiben csúcsosodott ki. Nem túlzó az a következtetés, hogy a magyar bíróságok számára ezek az ügyek jelentik a mai napig az egyik legnagyobb kihívást: mit követel meg az uniós jog a fogyasztók jogvédelme érdekében, és ezt miként lehet a polgári perekben érvényesíteni. A fogyasztó és a vele szerződő fél közötti egyenlőtlen helyzet csak a szerződő feleken kívül, pozitív beavatkozás útján egyenlíthető ki. A tagállamok felelőssége, hogy megfelelő és hatékony eszközök álljanak rendelkezésre ahhoz, hogy megszüntessék a tisztességtelen feltételek alkalmazását. Ez a kötelezettség a tagállami bíróság felé abban nyilvánul meg, hogy hivatalból köteles vizsgálni a 93/13/EGK irányelv hatálya alá tartozó szerződési feltétel tisztességtelen jellegét, ezzel ellensúlyozva a felek között egyenlőtlen helyzetet. Az adott kérdések hivatalbóli megítélésének feltétele, hogy a bíróságok rendelkezésére álljanak az

⁴⁸³ Az uniós jogalkotók 1987-től 1992-ig összesen 174 irányelvet fogadtak el.

ehhez szükséges jogi és ténybeli elemek. Ez utóbbi feltétel azt jelenti, hogy csak a keresettel támadott szerződési feltételek érvénytelensége vizsgálható a tagállami bíróság által. Nem állapítható meg olyan kötelezettség, hogy a tagállami bíróságoknak részleges érvénytelenség megállapítására irányuló perekben – erre irányuló kereseti kérelem hiányában – a fogyasztói szerződés egészét, minden egyes egyedileg meg nem tárgyalt szerződési feltétel esetleges tisztességtelenségét hivatalból kellene vizsgálniuk. Ez a megállapítás következik az eljárási észszerűség elvének alkalmazásából is: az uniós fogyasztóvédelmi jog tényleges érvényesülésének követelménye nem töri át a kérelemhez kötöttség elvét. Egyetértek *Beka* álláspontjával, aki a rendelkezési elv vonatkozásában kifejti: „*a fogyasztók védelme érdekében indított eljárások nem válnak inkvizitórius jellegűvé. A jogvita ténybeli kereteinek figyelembevételére irányuló követelmény olyan »határvonalat« képez, amelyet a bíróságok nem léphetnek át.*”⁴⁸⁴

Az EUB következetes joggyakorlata szerint az uniós jog nem írja elő a tagállamok számára új jogorvoslati eszközök kialakítását, nem kíván más eljárásokat biztosítani a jogalanyok uniós jogon alapuló igényeinek érvényesítésére, mint amit a nemzeti jog megállapít. Nem áll fenn a jogerős ítéletek felülvizsgálatára irányuló általános kötelezettség az uniós jog, illetve az EUB határozatának hatékony érvényesülése érdekében. Mindazonáltal az egyenértékűség elve megköveteli, hogy ha a tagállami szabályozás szerint van perújításra lehetőség, akkor azt az uniós jogsérelem esetén is alkalmazni kell.

A Pp. 393. § *a)* pontja lehetővé teszi az alapperben el nem bírált jogerős bírói vagy más hatósági határozatra hivatkozással perújítást kezdeményezését. Ez a szabály azonban nem értelmezhető úgy, hogy az az EUB határozatára is vonatkozik. A joggyakorlat egységes a tekintetben, hogy a perújításnak az *a)* pontban szereplő alapesete kifejezetten ténykérdések tekintetében kíván rendkívüli perorvoslati lehetőséget biztosítani. Az EUB az előzetes döntéshozatali eljárásban hozott határozatában tehát – akár az uniós jog értelmezéséről, akár érvényességéről dönt – minden esetben jogkérdésben és nem ténybeli kérdésben foglal állást, így perújítási okként a magyar szabályok szerint nem alkalmazható. A magyar szabályok lehetővé teszik az alapjogsérelem, illetve az EJEE-ben foglalt jog megsértése esetén a perújítást, azonban ez a jogorvoslat relatív hatályú: kizárólag az adott alkotmányjogi panaszt előterjesztő, illetve EJEB eljárását kezdeményező fél számára nyílik meg a per

⁴⁸⁴ BEKA i. m. 198.

újrátárgyalásának lehetősége. Ugyanez igaz az előzetes döntéshozatali eljárásban érintett félre is, ezért a magyar perújítási szabályok emiatt sem sértik az egyenértékűség elvét.

Az EUB joggyakorlatának korszakonkénti áttekintése alapján megállapítható, hogy az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének mantraszerű ismétlése ellenére hatása és alkalmazása időről időre más-más eredményre vezetett. Sok szempontból alátámasztott az a megállapítás is, hogy az EU-jog hatása az eljárásjogra lényegében az integrációs fejlődés letükröződése.

2. Az egyenértékűség elvével kapcsolatos következtetések

Az Európai Uniónak van hatásköre felállítani egy saját eljárásjogi rendszert, de amíg ez nem valósul meg, addig az uniós jogon alapuló igények érvényesítésére is – abban a körben, amelyben nincs vonatkozó szabály – a tagállami jogot kell alkalmazni. Az uniós jog érvényesítésénél tehát először azt kell megvizsgálni, hogy annak alapját képező uniós norma tartalmaz-e eljárásjogi rendelkezést. Ebben a körben figyelemmel kell lenni arra is, hogy az Európai Unió egyes szektorális szinten megvalósuló irányelvi szabályozásával nem szorítkozik kifejezetten az uniós vagy határon átnyúló elemet is tartalmazó jogviták rendezésére, hanem a tisztán tagállami jogban foglalt igények érvényesítésére is előír eljárásjogi szabályokat.

Az egyenértékűség megítéléséhez két fő kérdést kell megvizsgálni: az adott tagállami szabályozás összehasonlíthatóságát, ezt követően pedig annak esetleges kedvezőtlenebb jellegét.

Az összehasonlíthatóság vizsgálatához először is az szükséges, hogy két eltérő uniós jogon és egy kizárólag tagállami jogon alapuló anyagi jogi szabályt viszonyítsunk egymáshoz. Uniós jogon alapuló igény egyenértékűsége egy másik uniós jogi igénnyel nem vizsgálható. A második feltétel az, hogy az összehasonlítás azonos jellegű és jogágba tartozó eljárásra vonatkozzon. Az egyenértékűség elve a tagállami jog megsértésére alapított keresetek és az uniós jog megsértésére alapított hasonló keresetek egyenlő elbírálását jelenti, eltérő jellegű peres eljárások vagy különböző jogágra vonatkozó peres eljárások egyenértékűség nem vizsgálható.

Egy eljárásjogi szabály kedvezőtlenebb jellegét komplex módon kell vizsgálni, tehát nem elegendő egy-egy tulajdonsága alapján, az esetleges előnyöktől elvonatkoztatva dönteni. Míg látszólag ha egy eljárásjogi rendelkezés kedvezőtlenebbnek tűnik is, azt is meg kell

vizsgálni, hogy esetleg más szempontból ez a rendelkezés nem eredményez-e olyan előnyöket, ami a szabály hátrányos jellegét „kioltaná”. Ezt az alapelvet tehát nem lehet úgy értelmezni, mint amely arra kötelezné a tagállamokat, hogy a legkedvezőbb belső jogi szabályozásukat terjesszék ki valamennyi hasonló keresetre.

Az EU-jog érvényesíthetőségének nem a tagállami eljárásjogi szabályozás különbözősége a fő akadálya, hanem azok minősége. Az teljesen egyértelmű, hogy ha két összehasonlítható anyagi jogi igény közül az egyik alkalmazására – attól függetlenül, hogy uniós jogon alapul vagy sem – eltérő és minden szempontot egybevetve, kedvezőtlenebb szabály vonatkozik, akkor az a jogrendszer koherenciáját is megkérdőjelezi. Az a jogrendszer, amelyek az egyenértékűség elvébe ütköznek már önmagában következetlen. Sok olyan kérdést válaszolt meg az EUB, amit ha a tagállami alkotmányos kontroll kereteiben vizsgálnának, akkor szintén megállapítható lenne a jogsérelem.

3. A tényleges érvényesülés elvével kapcsolatos következtetések

Az összehasonlító elemzés alapján megállapítható, hogy a Lisszaboni Szerződés hatálybalépését követően a hatékony bírói jogvédelem és a tényleges érvényesülés elvének tartalma és követelményei azonos célt szolgálnak. A tényleges érvényesülés elvének legnagyobb mozgatórugója az, amikor lehetővé teszi a tagállami igényérvényesítés „*rendkívül nehéz*” jellegének vizsgálatát. A történeti áttekintés alapján megállapítható, hogy valamennyi korszakalkotó döntése az EUB-nek ezen a szemponton alapul. Ez jeleníti meg – többek között – az arányosság elvét, továbbá ez szolgálja leginkább az uniós jog hatékony bírói jogvédelmének gyakorlati megjelenését a polgári eljárásban. Az érvényesítendő anyagi jog mindig hatással van az alkalmazandó eljárásjogra. Az eljárásjognak kell igazodnia az érvényesítendő anyagi joghoz. Ezt a rugalmasságot minden eljárásjogi kódexnek biztosítania kell. Enne fordítottja elképzelhetetlen.

A két elv vizsgálódási szakaszai közül ugyanakkor a „*rendkívül nehéz*” szempont a legszubjektívebb is. Az eljáró tagállami bírónak figyelembe kell venni, hogy a kérdéses rendelkezésnek milyen az egész eljárásban betöltött helye, mégpedig ebben a körben az adott ügy összes ténybeli és jogi összefüggését szükséges egyedi módon mérlegelni.

Az eljárási határidők és az illetékfizetési kötelezettség, a hatásköri és illetékességi szabályok által okozott földrajzi távolság, a kötelező jogi képviselő vagy például túlzott alaki feltételek előírása rendkívül megnehezíthetik az uniós jogon alapuló igények érvényesítését. A jogbiztonság, az egyének speciális jogvédelmének és szakszerű

képviselőtének előírása, az igazságszolgáltatás fenntarthatóságát és a bírák szakosodását meghatározó követelmények valamennyi jogrendszer alapelveinek részét képezi. Ebből következően nem kerülhetnek mellőzésre kizárólag abból az okból, mert rendkívül megnehezítik az uniós jogból eredő igények érvényesítését. A tényleges érvényesülés elve tehát egy megkérdőjelezhető követelmény, mégpedig a bírósági eljárás alapelvei által. Ezt nevezzük az eljárási észszerűség vizsgálatának. Védelmet biztosít az uniós jog alkalmazása során a peres eljárás egészét meghatározó alapelvekkel ellentétes jogértelmezéssel szemben. A tényleges érvényesülés elve csak azt követeli meg, hogy a tagállami eljárási szabályok ne tegyék rendkívül nehézé az uniós jog gyakorlását; azt viszont nem írja elő, hogy e jogok gyakorlása könnyű vagy bármivel is könnyebb, olcsóbb, gyorsabb, hatékonyabb legyen, mint a tagállami jog.

Álláspontom szerint a bevezetőben tett hipotézis, amely szerint az EUB joggyakorlata által kialakított szempontok egy koherens rendszert alkotnak, az értekezés alapján beigazolódott. Ez a vizsgálódási folyamat alkalmas arra, hogy a tagállami jogrendszerek hiányosságait kiszűrje, az EU-jogot a diszkriminatív és a gyakorlatban ellehetetlenítő tagállami eljárási szabályoktól védje. Ez a jogvédelmi rendszer koherens és a gyakorlatban alkalmazható, ugyanakkor a tagállami szinten korántsem tökéletes, bizonyos esetekben komoly kihívást jelenthet a végső következtetés megítélése. Amennyiben a bemutatott teszt elvégzése nem vezet megnyugtató eredményre, akkor végső esetben továbbra is az előzetes döntéshozatali eljárás alkalmazandó, ugyanis – mint ahogy tette azt az elmúlt negyven évben – továbbra is az EUB adhat hasznos és kielégítő választ az EU-jog érvényesítésének tagállami nehézségeinek megítélésében.

A „tagállamok eljárási autonómiája” egy téves és félrevezető fogalom annak leírására, hogy az EU-jog milyen hatással lehet a nemzeti eljárásjogra. Az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének követelménye implicit módon magában foglalja azt, hogy a tagállami jogrendszerek eljárási rendelkezései nem mentesek az EUB felülvizsgálata alól. A megosztott jogirodalmi álláspontok közül leginkább *Bobek* megközelítésével értek egyet, miszerint az EU-jog végrehajtása körében a tagállamoknak nincs szabad mozgásterük. Az uniós jogalkotás az eljárásjog területén célhoz kötött és korlátozott, illetve terület-specifikus. Ezzel szemben az EUB által végzett jogértelmezés korlátlan: minden olyan tagállami eljárási szabályt illetően állást foglalhat, ami érinti az uniós jog végrehajtását, ha azt előzetes döntéshozatali eljárás keretében elé terjesztik. A peres eljárás minden szakasza és jogintézménye vizsgálható az egyenértékűség és a tényleges érvényesülésnek való

megfelelés szempontjából. A tagállamoknak mindaddig van eljárási autonómiájuk, amíg arra valamely bírójuk rá nem kérdez az EUB-nál.

Irodalomjegyzék

- ACCETTO, Matej – ZLEPTNIG, Stefan: The Principle of Effectiveness: Rethinking Its Role in Community Law. *European Public Law*, 2005/3. 375-403.
- AFILALO, Ari: Towards a „Common Law” of Europe: Effective Judicial Protection, National Procedural Autonomy, and Standing to Litigate Diffuse Interests in the European Union. *Suffolk Transnational Law Review*, 1999/2. 358-359.
- ALESSANDRO, di Mario: The Principle of Procedural Autonomy and the Principle of Effectiveness of the Judicial Protection in the Recent ECJ Case-Law: The Issue of Jurisdictional Rules. *King's Student Law Review*, 2012/2. 227-254.
- ARNULL, Anthony: *The European Union and its Court of Justice* (2. kiadás), Oxford University Press, Oxford, 2006.
- ARNULL, Anthony: The Principle of Effective Judicial Protection in EU Law: An Unruly Horse? *European Law Review*, 2011, 51-70.
- BARRAL-VIÑALS, Immaculada: Aziz Case and Unfair Contract Terms in Mortgage Loan Agreements: Lessons to Be Learned in Spain. *Penn State Journal of Law & International Affairs*, 2015/4.
- BEKA, Anthi: *The Active Role of Courts in Consumer Litigation: Applying EU Law of the National Courts' Own Motion*. Intersentia, Cambridge, 2018.
- BERECZKY Sára: *Perújítás a polgári perben*. Bírói gyakorlat füzetek 6. Opten Kiadó, Budapest, 2013.
- BIERNAT, Stanislaw et al: *Consequences of Incompatibility with EC Law for Final Administrative Decisions and Final Judgments of Administrative Courts in the Member States*. Varsó, 2008.
- BIONDI, Andrea: The European Court of Justice and Certain National Procedural Limitations: Not Such a Tough Relationship. *Common Market Law Review*, 1999/6. 1271-1287.
- BLUTMAN László: A közösségi jogon alapuló igények érvényesítése a belső jogban. *Európai Jog*, 2004/3. 12-18.
- BLUTMAN László: *Az Európai Unió joga a gyakorlatban*. HVG-ORAC, Budapest, 2014.

- BOBEK, Michal: Talking Now? Preliminary Rulings in and From the New Member States. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 2014/4. 782-789.
- BOBEK, Michal: The Effects of EU Law in the National Legal Systems. In: C. BARNARD – S. PEERS (szerk.): *European Union Law*. Oxford University Press, 2014. 140-173.
- BOBEK, Michal: The Effects of EU Law in the National Legal Systems. In: C. BARNARD – S. PEERS (szerk.): *European Union Law*. Oxford University Press, 2017. 143-176.
- BOBEK, Michal: Why There is No Principle of „Procedural Autonomy” of the Member States? Bruno de WITTE – Hans MICKLITZ: *The European Court of Justice and the Autonomy of the Member States*. Intersentia, Antwerp, 2011. 305-322.
- BORBÁS Beatrix: *A bírói hatalom kárfelelőssége*. HVG-ORAC, Budapest, 2014. 175-179.
- BOSSCHE, Anne-Marie Van den: Private Enforcement, Procedural Autonomy and Article 19 (1) TEU: Two’s Company, Three’s a Crowd. *Yearbook of European Law*, 2014/1. 41-83.
- BREALEY, Mark – HOSKINS, Mark: *Remedies in EC Law*. Sweet & Maxwell, London, 1998.
- BRENNINKMEIJER, Alex: The Influence of Court of Justice Case Law on the Procedural Law of the Member States. In: John VERVAELE (szerk.): *Administrative Law Application and Enforcement of Community Law in the Netherlands*. Kluwer Law and Taxation, Deventer/Boston, 1994. 111-116.
- BUZÁS Péter: Jogorvoslat, felelősség és szankciók a GDPR-ban. In: BUZÁS Péter – PÉTERFALVI Attila – RÉVÉSZ Balász (szerk.): *Magyarázat a GDPR-ról*. Wolters Kluwer, Budapest, 2018.
- CLEYNENBREUGEL, Pieter Van: The Confusing Constitutional Status of Positive Procedural Obligation in EU Law. *Review of European Administrative Law*, 2012/5. 81-100.
- CRAIG, Paul – DE BÚRCA, Gráinne: *EU Law Text, Cases, and Materials*. (4. kiadás), Oxford University Press, Oxford, 2008.
- CUYVERS, Armin: General Principles of EU Law. In: CUYVERS A., UGIRASHEBUJA E., RUHANGISA J., OTTERVANGER T. (szerk.): *East African Community Law: Institutional, Substantive and Comparative EU Aspects*. Brill, Leiden, Boston, 2017. 217-228.
- CSÁSZÁR Mátyás: Az uniós jogforrások hatása a nemzetközi magánjog általános részére. *Magyar Jog*, 2013/11. 669-679.

- CSÁSZÁR Máttyás: Kötelezőek-e az EU nemzetközi kollíziós magánjogi rendeletei? *Európai Jog*, 2014/2. 17-21.
- CSŐKE Andrea - Nicoleta Mirela NASTASIE - MUZSALYI Róbert: A kötelezettségvállalás: rejtély vagy valóság? Hogyan működik a 2015/848/EU Rendelet által létrehozott kötelezettségvállalás intézménye Romániában és Magyarországon? *Gazdaság és Jog*, 2020/1., 23-28.
- DARÁKNÉ NAGY Szilvia – EGRINÉ SALAMON Emma: Az általános szerződési feltételekben megjelenő választottbírói szerződéssel kapcsolatos kérdések a fogyasztói kölcsönszerződésben. *Magyar Jog*, 2014/2. 82-87.
- DARÁZS Lénárd: A "bíróválasztás" mint tisztességtelen szerződési kikötés. *Gazdaság és Jog*, 2012/12. 19-24.
- DE BÚRCA, Gráinne: National procedural rules and remedies: The Changing approach of the Court of Justice. In: Julian LONBAY – Andrea BIONDI (szerk.): *Remedies for Breach of EC Law*. John Wiles & Sons, Chichester, 1997.
- DOUGAN, Michael: *National Remedies Before the Court of Justice: Issues of Harmonisation and Differentiation*. Hart, Oxford, 2004.
- DOUGAN, Michael: The Francovich Right to Reparation: Reshaping the Contours of Community Remedial Competence. *European Public Law*, 2000/6. 103-128.
- DOUGAN, Michael: The Vicissitudes of Life at the Coalface: Remedies and Procedures for Enforcing Union Law before the National Courts. In: Paul CRAIG – Gráinne DE BÚRCA (szerk.): *The Evolution of EU Law*. Oxford University Press, Oxford, 2011. 407-438.
- DOUGLAS-SCOTT, Sionaidh: The European Union and Human Rights after the Treaty of Lisbon. *Human Rights Law Review*, 2011/11. 645-682.
- ELIANTONIO, Mariolina: The Influence of the ECJ's Case Law on Time Limits in the Italian, German and English Administrative Legal Systems: A Comparative Analysis. *European Public Law*, 2009/4. 615-652.
- ENGSTRÖM, Johanna: 'National Courts' Obligation to Apply Community Law Ex Officio – The Court Showing New Respect for Party Autonomy and National Procedural Autonomy? *Review of European Administrative Law*, 2008/1. 67-89.
- ENGSTRÖM, Johanna: The Principle of Effective Judicial Protection after Lisbon Treaty. *Review of European Administrative Law*, 2011/4. 53-68.

- ERDŐS Éva: A választottbírósági kikötés megítélése a devizahitelezési szerződésekben az Európai Unió Bíróságának döntései tükrében. In: LENTNER Csaba (szerk.): *A devizahitelezés nagy kézikönyve*. Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2015.
- FARKAS Attila: Kellékszavatosság. In: PETRIK Ferenc (szerk.) *Polgári jog – Kommentár a gyakorlat számára*. HVG-ORAC, Budapest, 2013. 293-318.
- FARKAS Attila: Perújítás. In: VARGA István (szerk.): *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja II/III*. HVG-ORAC, Budapest, 2018. 1644-1645.
- FAZEKAS Judit: *Fogyasztóvédelmi jog*. Novotni Kiadó, Miskolc, 2007.
- FLYNN, Leo: Whatever happened to Emmott? The Perfecting of Community Rules on National Time-Limits. In: Claire KILPATRICK – Tonia NOVITZ – Paul SKIDMORE (szerk.): *The Future of Remedies in Europe*. Hart Publishing, Oxford, 2000. 51-62.
- FLYNN, Leo: When national procedural autonomy meets the effectiveness of Community law, can it survive the impact? *ERA Forum*, 2008/2. 250-251.
- FOLKARD, Joshua: The effect of Rome II on national procedural law. *Cambridge Law Journal*, 2015/4. 37-40.
- GALETTA, Diana-Urania: *Procedural Autonomy of EU Member States: Paradise Lost?* Springer, Heidelberg-Berlin, 2010.
- GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: Alapjogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban az Európai Unióban és ennek lehetséges hatásai a magyar jogra. *Állam és Jogtudomány*, 2010/3. 225-258.
- GELENCSÉR Dániel: A rendelkezési elv tartalma. In: PETRIK Ferenc (szerk.): *Polgári eljárásjog – Kommentár a gyakorlat számára*. HVG-ORAC, Budapest, 2017.
- GELENCSÉR Dániel: A szabályozás újításai és a szabályozási átmenet. In: PETRIK Ferenc (szerk.): *Polgári eljárásjog – Kommentár a gyakorlat számára*. HVG-ORAC, Budapest, 2017.
- GOMBOS Katalin: *10 éve az Európai Unióban – Az előzetes döntéshozatali eljárás magyar tapasztalatai*. Opten Kiadó, Budapest, 2014.
- GOMBOS Katalin: *A jog érvényesülésének térsége az Európai Unióban*. Wolters Kluwer, Budapest, 2016.

- GOMBOS Katalin: *A jog érvényesülésének térsége az Európai Unióban*. Complex Kiadó, Budapest, 2014.
- GOMBOS Katalin: A perújítás újraszabályozásának kérdései európai jogi, alapjogi összefüggésben – adalékok a polgári perrendtartás rekodifikációjához. In: GELLÉN Klára – GÖRÖG Márta (szerk.): *LEGE ET FIDE Ünnepi tanulmányok Szabó Imre 65. születésnapjára*. Iurisperitus, Szeged, 2016, 156-166.
- GOMBOS Katalin: Az uniós jogból fakadó bírói jogvédelmi eszközök szintjei és lépcsőfokai. *Európai Jog*, 2011/5. 35-45.,
- GOMBOS Katalin: Europeanisation effects in the court Jurisprudence. *International and Comperative Law Review*, 2019/1. 261-275.
- GOMBOS Katalin: Harmonisation of Procedural Law vs Procedural Autonomy of the Member States. *Studia Iuridica Cassoviensia*, 2018/6. 24-32.
- GOMBOS Katalin: Impacts of European Law on the Rules of Remedy of the New Code of Hungarian Civil Procudural Law. *Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies*, 2018/1. 5-29.
- GOMBOS Katalin: Perújítás. In: VARGA István – ÉLESS Tamás (szerk.): *Szakértői Javaslat az új polgári perrendtartás kodifikációjára*. HVG-ORAC, Budapest, 2016. 562-563.
- GOMBOS Katalin: Tagállami eljárási autonómia – az elv korlátokkal és kérdőjelekkel. *Európai Tükör*, 2019/3. 35-50.
- GOMEZ-POMAR, Fernando – LYCZKOWSKA, Karolina: Spanish Courts, the Court of Justice of the European Union, and Consumer Law. *InDret*, 2014/4. (elérhető: <https://ssrn.com/abstract=2519778>)
- GRANGER, Marie-Pierre: National applications of Francovich and the constuction of a European administrative jus commune. *European Law Review*, 2007/2. 157-192.
- GYURIS Árpád: *Az Európai Unió hatása a magyar szerződési jogra – különös tekintettel a fogyasztói szerződés tisztességtelen feltételei szabályainak meghatározására a magyar magánjogi kódexekben*. Doktori dolgozat, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Budapest, 2018.
- HAJNAL Zsolt: Egyes tisztességtelen kikötések fogyasztói szerződésben. In: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja III. kötet*. Opten Kiadó, Budapest, 2014. 261.

- HARSÁGI Viktória: Az EK-szerződés 65. cikke. In: KENGYEL Miklós – HARSÁGI Viktória (szerk.): *Európai Polgári Eljárásjog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- HARSÁGI Viktória: Interaction between European Law and Hungarian Civil Procedure Law. In: Bart KRANS, Anna NYLUND (szerk.): *The European Union and National Civil Procedure: A Smooth Process or a Rocky Road for Member States?* Cambridge, 2016. 73-88.
- HARSÁGI Viktória: The Impact of European Civil Procedure Law on Hungarian Legislation. In: SCHÜTZE, Rolf A. (szerk.) *Fairness Justice Equity*. München, C. H. Beck, 2017. 179-187.
- HAVU, Katri: EU Law in Member State Courts: „Adequate Judicial Protection” and Effective Application – Ambiguities and Nonsequiturs in Guidance by the Court of Justice? *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 2016/8. 158-187.
- HOSKINS, Mark: Tilting the Balance: Supremacy and National Procedural Rules. *European Law Review*, 1996/5. 365-371.
- JÓZON Mónika: A tisztességtelen szerződési feltételek uniós jogi szabályozásának jogdogmatikai és jogpolitikai kérdései. *Magyar Jog*, 2018/2. 74-114.
- KAKOURIS, Constantin N.: Do the Member States Possess Judicial Procedural „Autonomy”? *Common Market Law Review*, 1997/6. 1389-1412.
- KALICZKA Alexandra: A védekezéshez való jog érvényesíthetősége az Európai Unióban. Az adós eljárási alapjogainak védelme határon átnyúló végrehajtás során. (Doktori értekezés) Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2013.
- KECSKÉS László: A civilisztikai jogalkalmazást érintő újabb EU jogalkotással kapcsolatos néhány elméleti kérdés. *Európai Jog*, 2006/5. 3-13.
- KECSKÉS László: A Francovich ítélet. *Európai Jog*, 2001/1. 28–30.,
- KECSKÉS László: A jogalkotásért és a jogharmonizációért való állami kárfelelősség. *Jogtudományi Közlöny*, 2001/5. 235-246.
- KECSKÉS László: A post-Francovich jelenség kialakulása. *Európai Jog*, 2001/2. 3-11.
- KECSKÉS László: *EU-jog és jogharmonizáció* (4. kiadás), HVG-ORAC, Budapest, 2011.

- KECSKÉS László: Tíz év múlva, Az Európai Bíróság legújabb post-Francovich ítéletei: a felelősségi kritériumok differenciálódása. *Európai Jog*, 2001/4. 8-12.
- KENGYEL Miklós – HARSÁGI Viktória: *Európai polgári eljárásjog*. Budapest, Osiris, 2009.
- KISS Daisy: *A polgári per titkai – Kérdések és válaszok a Polgári Perrendtartás Általános Részéből*. HVG-ORAC, Budapest, 2009.
- KLAMERT, Marcus: *Principle of Loyalty in EU Law*. Oxford University Press, Oxford, 2014.
- KOVÁCS András György: Az Európai Bíróság és az Alkotmánybíróság eljárásának kezdeményezése. In: BARABÁS Gergely – F. ROZSNYAI Krisztina – KOVÁCS András György (szerk.): *Kommentár a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvényhez*. Wolter Kluwer Kiadó, Budapest, 2018.
- KÖRÖS András - WELLMANN György: Javaslatok a jogegység biztosítására fórum- és eszközrendszerének az alakítására. *Magyar Jog*, 2011/5. 257-265.
- KÖRÖS András: Perújítás. In: PETRIK Ferenc (szerk.): *Polgári Eljárásjog – Kommentár a gyakorlat számára*. HVG-ORAC, Budapest, 2010.
- KRANS, Bart: EU Law and National Civil Procedure Law: An Invisible Pillar. *European Review of Private Law*, 2015/4. 567-587.
- LANG, Temple: General Report: The Duties of Cooperation of National Authorities and Courts and Community Institutions under Article 10 EC Treaty. In: *Report for the XIX. F.I.D.E. Congress, Helsinki, 2000. június 1-3.*
- LANG, Temple: The duties of cooperation of national authorities and Courts under Article 10 E.C.: two more reflection. *European Law Review*, 2001/1. 84-89.
- LAUWAARS, Richard H.: The application of community law by national courts ex officio. *Fordham International Law Journal*, 2007/5. 1161-1173.
- LENAERTS, Koen - MASELIS, Ignace - GUTMAN, Kathleen - NOWAK, Janek Tomasz (szerk.): *EU Procedural Law*, Oxford University Press, Oxford, 2014.
- MAGYARI Géza: Magyar polgári perjog. Franklin Társulat, Budapest, 1939.
- MCKENDRICK, John: Modifying Procedural Autonomy: Better Protection for Community Rights. *European Review of Private Law*, 2000/4. 565-587.
- METZINGER Péter: Az európai jog alkalmazása felülvizsgálati eljárásban: hivatalból vagy kérelemre? *Európai Jog*, 2013/3. 58-61.

- MICKLITZ, Hans-Wolfgang: The ECJ between the Individual Citizen and the Member States: A Plea for a Judge-Made European Law on Remedies. *EUI Working Papers Law*, 2011/15.
- NAGY Adrienn: Bizonyítás. In: WOPERA Zsuzsa (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartáshoz – Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvényhez*. Wolters Kluwer, Budapest, 2016. 565-639.
- NAGY Boldizsár: A SZABADSÁG, BIZTONSÁG ÉS JOG TÉRSÉGE AZ EURÓPAI UNIÓBAN. IN: KENDE Tamás (szerk.): *Bevezetés az Európai Unió politikáiba*. Wolters Kluwer, Budapest, 2015. 497-582.
- NAGY Csongor István: Kártérítési felelősség kartelljogsértések esetén: gondolatok a Tpv. új szabályai kapcsán. *Magyar Jog*, 2009/9. 513-520.
- NASZLADI Georgina: *Alkotmányjogi panasz a magyar alapjogvédelem rendszerében*. Doktori értekezés, Pécs, 2016.
- NASZLADI Georgina: Veszélyben az alkotmányjogi panasz jogorvoslati jellege: Kommentár az Alkotmánybíróság 3042/2013 (II. 28.) AB végzéséhez. *Fundamentum*, 2013/1. 76-83.
- NEDECZKY Anna: Donau Chemie ügy (C-536/11): Tag der offenen Akten, avagy élet a Pfleiderer után – újabb döntés engedékenységgel versus kártérítés témában. *Versenytükör*, 2013/2. 90-97.
- NEMESSÁNYI Zoltán: A tisztességtelen szerződési feltételek európai szabályozásának hatása a nemzeti polgári eljárásjogok alapelveire, *Scientia Iuris*. 2012/1-2. 37-57.
- NEMESSÁNYI Zoltán: Océano Grupo magyar tengere. *Európai Jog*, 2008/3. 31-42.
- NÉMETH Csaba: Az általános szerződési feltételek tisztességtelenségének aktuális kérdéseiről a bankjog területén. *Gazdaság és Jog*, 2016/11-12. 28-35.
- NÉMETH János - TAMÁNE NAGY Erzsébet - TÖRÖK Judit - DÖME Attila - ÉLES Tamás - VARGA István: A polgári peres eljárás fórumrendszeréhez kapcsolódó egyes szabályozási előkérdések. In: NÉMETH János – VARGA István (szerk.): *Egy új polgári perrendtartás alapjai*. HVG-ORAC, Budapest, 2014. 79-92.
- NÉMETH János: Rendkívüli perorvoslatok a magyar polgári eljárásjogban, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

- OSZTOVITS András - VIRÁG Csaba: Illetékességi kikötés mint tisztességtelen szerződési feltétel – kérdések és kételyek a közösségi és a magyar jog tükrében. *Magyar Jog*, 2008/8. 532-541.
- OSZTOVITS András: A közösségi jog hatása a fogyasztói szerződések magyar szabályozására és joggyakorlatára. *Gazdaság és Jog*, 2009/12. 11-15.
- OSZTOVITS András: Az alapszerződések változásai. In: OSZTOVITS András (szerk.) *Az Európai Unióról és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződések Magyarázata*. Complex Kiadó, Budapest, 2011. 1679-1681.
- OSZTOVITS András: *Az előzetes döntéshozatali eljárás legfontosabb elméleti és gyakorlati kérdései*. KJK-Kerszöv, Budapest, 2005.
- OSZTOVITS András: Az előzetes döntéshozatali eljárásban meghozott ítéletek hatálya. In: OSZTOVITS András (szerk.) *Az Európai Unióról és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződések Magyarázata*. Complex Kiadó, Budapest, 2011. 3016-3021.
- OSZTOVITS András: Az Európai Unió polgári eljárásjoga fejlődésének irányai. *Európai Jog*, 2008/5. 4-8.
- OSZTOVITS András: Az uniós hatáskör korlátai. In: OSZTOVITS András (szerk.) *Az Európai Unióról és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződések Magyarázata*. Complex Kiadó, Budapest, 2011. 1669-1670.
- OSZTOVITS András: *Európai joghatósági szabályok polgári perekben*. Complex, Budapest, 2010.
- OSZTOVITS András: Új magyar polgári perrendtartás szükségességéről. *Magyar Jog*, 2010/3. 158-163.
- PÁKOZDI Zita: Problémás kérdések a jogerő intézményével összefüggésben. *Jogtudományi Közlöny*, 2013/4. 183-191.
- PRECHAL, Sacha - KEES, Cath: The European acquis of Civil Procedure: Constitutional aspects. *Uniform Law Review*, *Oxford University Press*, 2014/2. 179-198.
- PRECHAL, Sacha - WIDDERSHOVEN, Rob: Redefining the Relationship between 'Rewe-effectiveness' and Effective Judicial Protection. *Review of European Administrative Law*, 2011/2. 31-50.

- PRECHAL, Sacha: Community Law in National Court: The Lessons from Van Schijndel. *Common Market Law Review*, 1998/3. 681-706.
- PRECHAL, Sacha: *Directives in EC Law*. Oxford University Press, Oxford, 2005.
- PRECHAL, Sacha: EC Requirements for an Effective Remedy. In: Julian LONBAY – Andrea BIONDI (szerk.): *Remedies for Breach of EC Law*. John Wiles & Sons, Chichester, 1997.
- SCHERMERS, Henry G. - WAELBROECK, Denis F.: *Judicial Protection in the European Union*. Kluwer Law International, 2001.
- SHARPSTON, Eleanor: Interim Relief in the National Courts. In: LONBAY-BIONDI (szerk.): *Remedies for Breach of EC Law*. John Wiles & Sons, 1997. 48-54.
- SOMSSICH Réka: *Egységes jog - egységes értelmezés? Az uniós jog értelmezése a tagállami bíróságok szintjén*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016.
- SOMSSICH Réka: EUMSZ. 115. cikk. In: OSZTOVITS András (szerk.) *Az Európai Unióról és az Európai Unió Működéséről szóló Szerződések Magyarázata*. Complex Kiadó, Budapest, 2011. 2173-2175.
- SOÓS Andrea Klára: A bíróságok eljárása, a bírósági adatkezelési műveletek ellenőrzése. In: JÓRI András (szerk.): *A GDPR Magyarázata*. HVG-ORAC, Budapest, 2018.
- TABOROWSKI, Maciej: Joined cases C-392/04 & C-422/04, i-21 Germany GmbH (C-392/04), Arcor AG & Co. KG (C-422/04), formerly ISIS Multimedia Net GmbH & Co. KG v. Bundesrepublik Deutschland, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 19 September 2006, not yet reported. *Common Market Law Review*, 2007/5. 1463-1482.
- TIMMERMANS, Christian: Looking behind the scenes of judicial cooperation in preliminary procedures. In: Fabrizio CAFAGGI – Stephanie LAW: *Judicial Cooperation in European Private Law*. Edward Elgar, Cheltenham – Northampton, 2017. 33-51.
- TÖRÖK Judit: Perújítás. In: PETRIK Ferenc (szerk.): *Polgári eljárásjog – Kommentár a gyakorlat számára II*. HVG-ORAC, Budapest, 2017. 805.
- TRIDIMAS, Takis: Enforcing Community Rights in National Courts: Some Recent Developments. In: Claire KILPATRICK – Tonia NOVITZ – Paul SKIDMORE: *The Future of Remedies in Europe*. Hart Publishing, Oxford, 2000. 35-49.

- TRIDIMAS, Takis: *The General Principles of EC Law* (2. kiadás). Oxford University Press, Oxford, 2006. 420-422.
- TULIBACKA, Magdalena: Europeanization of Civil Procedures: In Search of a Coherent Approach. *Common Market Law Review*, 2009/5. 1527-1565.
- VAN GERVEN, Walter: Of Rights, Remedies and Procedures. *Common Market Law Review* 2000/3. 501-536.
- VARGA Zsófia: A Köbler-doktrína magyarországi alkalmazása – A bírósági jogkörben az uniós jog megsértésével okozott kár megtérítésének gyakorlata. *Európai Jog* 2015/1. 1-24.
- VARGA Zsófia: Az Alapjogi Charta alkalmazási köre II. *Európai Jog*, 2013/6. 12-22.
- VARGA Zsófia: *Az EU-jog alkalmazása. Kézikönyv gyakorló jogászoknak*. Wolters Kluwer, Budapest, 2017. 160-171.
- VARGA Zsófia: Mikor kell a magyar bíróságnak hivatalból alkalmaznia az uniós jogot? *Európai Jog*, 2016/6. 1-18.
- VARGA Zsófia: *Remedies for violation of EU law by member state courts. What place for the Köbler doctrine?* Doctoral Thesis, Eötvös Loránd University, Faculty of Law and Political Sciences, Doctoral School of Law, Budapest, 2016.
- VARJU Márton: Az európai jog tudománya Magyarországon. In: JAKAB András – MENYHÁRD Attila: *A jog tudománya*. HVG-ORAC, Budapest, 2015.
- VÁRNAY Ernő - PAPP Mónika: *Az Európai Unió joga*. Wolters Kluwer, Budapest, 2016.
- VÁRNAY Ernő: Az Európai Unió Bírósága visszautal a magyar bírósághoz. *Európai Tükör*, 2019/3. 23-33.
- VEZEKÉNYI Ursula: A fogyasztói deviza alapú hitelezéssel összefüggő perekben felmerült jogkérdésekről és az ezekből levonható tanulságokról. In: BODZÁSI Balázs (szerk.): *Devizahitelezés Magyarországon: A devizahitelezés jog és közgazdasági elemzése*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2019. 373-400.
- VINCZE Andrea: A nemzetközi magánjog fejlődése és egyésgesítése az Európai Unióban az Amszterdami Szerződés után. *Magyar Jog*, 2005/6. 362-373.
- VINCZE Attila: A közösségi jogba ütköző közigazgatási határozatok visszavonhatósága. *Acta ELTE*, XLV. 2008. 145-164.

- VINCZE Attila: Az Európai Bíróság ítéleteinek processzuális hatályához. *Magyar Jog*, 2008/12. 819-826.
- WALLACHER Lajos: A választottbíróági kikötés tisztességtelensége fogyasztói szerződésekben. *Európai Jog*, 2014/3. 10-16.
- WALLACHER Lajos: Perújítás. In: WOPERA Zsuzsa (szerk.): *A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magyarázata*. Wolters Kluwer, Budapest, 2017.
- WALLERMAN, Anna: Towards an EU law doctrine on the exercise of discretion in national courts? The Member States' self-imposed limits on national procedural autonomy' *Common Market Law Review*, 2016/2. 339-360.
- WALLERMANN, Anna: The Impact of EU Law on Civil Procedure. *Tidschrijt voor Civiele Rechtspleging*, 2013/3.
- WOPERA Zsuzsa - WALLACHER Lajos (szerk.): *Polgári eljárásjogi szabályok az Európai Unió jogában*. Complex, Budapest, 2006.
- WOPERA Zsuzsa: *Hatékony jogvédelem a magyar és az Európai Unió polgári eljárásjogában. Az ideiglenes intézkedés*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007.
- ZINGALES, Nicolo: Member State Liability vs. National Procedural Autonomy: What Rules for Judicial Breach of EU Law? *German Law Journal*, 2010/4. 419-438.

1. EUB-i határozatok

Abdelhafid Bensada Benallal ítélet, C-161/15, ECLI:EU:C:2016:175.

Adeneler és társai kontra ELOG ítélet, C-212/04, ECLI:EU:C:2006:443.

Alassini ítélet, C-317/08, ECLI:EU:C:2010:146.

Angelidaki és társai egyesített ügyekben hozott ítélet, C-378/07–C-380/07.
ECLI:EU:C:2009:250.

Ansaldo Energia ítélet, C-279/96, ECLI:EU:C:1998:403.

Aprile ítélet, C-228/96, ECLI:EU:C:1998:544.

Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León ítélet, C-413/12.
ECLI:EU:C:2013:800.

Asbeek Brusse és de Man Garabito ítélet, C-488/11, EU:C:2013:341.

Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León ítélet, C-413/12,
EU:C:2013:800.

Asturcom Telecomunicaciones ítélet, C-40/08, EU:C:2009:615.

Banco Español ítélet, C-618/10, ECLI:EU:C:2012:349.

Banif ítélet, C-472/11, ECLI:EU:C:2013:88.

Barra ítélet, C-309/82, ECLI:EU:C:1988:42.

Barth ítélet, C-542/08, EU:C:2010:193.

BBVA SA kontra Pedro Peñalva López és társai ítélet, C-8/14, ECLI:EU:C:2015:731.

Berlioz Investment Fund ítélet, C-682/15, ECLI:EU:C:2017:373.

Bizottság kontra Ausztria ügyben hozott ítélet, C-424/99, ECLI:EU:C:2001:642.

Bizottság kontra Belga Királyság ügyben hozott ítélet, C-85/85, ECLI:EU:C:1986:129.

Bizottság kontra Nagy Britannia és társai ügyben hozott ítélet, C-530/11,
ECLI:EU:C:2014:67.

Bizottság kontra Olasz Köztársaság ügyben hozott ítélet, C-129/00, ECLI:EU:C:2003:656.

Bizottság kontra Szlovákia ítélet, C-507/08, EU:C:2010:802.

Bozetti ítélet, C-179/84, ECLI:EU:C:1985:306.

Brasserie du pêcheur és Factortame ítélet, C-46/93 és C-48/93, ECLI:EU:C:1996:79.

Brusse ítélet, C-488/11, ECLI:EU:C:2013:341.

Bulicke ítélet, C-246/09, EU:C:2010:418.

Cash & Carry ítélet, C-30/02, ECLI:EU:C:2004:373.

CILFIT ítélet, C-283/81, ECLI:EU:C:1982:335.

Ciola ítélet, C-224/97, ECLI:EU:C:1999:212.

Comateb ítélet, C-441/93, ECLI:EU:C:1997:12.

Comet ítélet, C-45/76, ECLI:EU:C:1976:191.

Courage ítélet, C-453/99, ECLI:EU:C:2001:465.

Dangua ítélet, C-429/15, ECLI:EU:C:2016:789.

Danske Slagterier ítélet, C-445/06, EU:C:2009:178.

David Edwards és társa ítélet, C-260/11, ECLI:EU:C:2013:221.

DEB ítélet, C-279/09, ECLI:EU:C:2010:811.

Delena Wells ítélet, C-201/02, ECLI:EU:C:2004:12.

Dillenkofer és társai ítélet, C-178/94, C-179/94 és C-188/94-C-190/94, EU:C:1996:375.

Donau Chemie ítélet, C-536/11, ECLI:EU:C:2013:366.

Dounias ítélet, C-228/98, ECLI:EU:C:2000:65.

East Sussex County Council ítélet, C-71/14, ECLI:EU:C:2015:656.

Eco Swiss ítélet, C-126/97, ECLI:EU:C:1999:269.

Edwards és Pallikaropoulos ítélet, C-260/11, ECLI:EU:C:2013:221.

El Dridi ítélet, C-61/11, ECLI:EU:2011:268.

Elchinov ítélet, C-173/09, EU:C:2010:581.

Emmott ítélet, C-208/90, ECLI:EU:C:1991:333.

ENEFI ítélet, C-212/15, ECLI:EU:C:2016:841.

Eribrand ítélet, C-467/01, ECLI:EU:C:2003:364.

Érsekcsanádi Mezőgazdasági Zrt. ítélet, C-56/13, EU:C:2014:352.

ET Agroconsulting-04 ítélet, C-93/12, ECLI:EU:C:2013:432.

Europäische Schule-ítélet, C-464/13 és C-465/13, ECLI:EU:C:2015:163.

Factortame és társai ítélet, C-213/89, ECLI:EU:C:1990:257.

Fallimento Olimpiclub ítélet, C-2/08, EU:C:2009:506.

Fantask ítélet, C-188/95, ECLI:EU:C:1997:580.

Finanmadrid EFC SA ítélet, C-49/14, ECLI:EU:C:2016:98.

Finway a.s. ítélet, C-377/14, ECLI:EU:C:2016:283.

FMC ítélet, C-212/94, ECLI:EU:C:1996:40.

Francovich ítélet, C-6/90, ECLI:EU:C:1991:428.

G. J. Dokter és társai ítélet, C-28/05, ECLI:EU:C:2006:408.

Gauweiler és társai ítélet, C-62/14, EU:C:2015:400.

Gravier ítélet, C-293/83, ECLI:EU:C:1985:69.

Grundig Italiana ítélet, C-255/00, ECLI:EU:C:2002:525.

Haahr Petroleum ítélet, C-90/94, ECLI:EU:C:1997:368.

Hedley Lomas ítélet, C-5/94, ECLI:EU:C:1996:205.

Heylens és társai ítélet, C-222/86, ECLI:EU:C:1987:442.

Hochtief ítélet, C-620/17, ECLI:EU:C:2019:630.

i-21 Germany és Arcor ítélet, C-392/04 és C-422/04, EU:C:2006:586.

iBanca Antoniana Popolare Veneta ítélet, C 427/10, EU:C:2011:844.

Impact ítélet, C-268/06, ECLI:EU:C:2008:223.

Impresa Pizzarotti ítélet, C-213/13, EU:C:2014:2067.

Johnson ítélet, C-410/92, ECLI:EU:C:1994:401.

Johnston ítélet, C-222/84, ECLI:EU:C:1986:206.

Jörös ítélet, C-397/11, ECLI:EU:C:2013:340.

Kapferer ítélet, C-234/04, EU:C:2006:178.

Köbler ítélet, C-224/01, ECLI:EU:C:2003:513.

Kušionová ítélet, C-34/13, ECLI:EU:C:2014:2189.

Kücükdeveci ítélet, C-555/07, ECLI:EU:C:2010:21.

Kühne & Heitz ítélet, C-453/00, ECLI:EU:C:2004:17.

Levez ítélet, C-326/96, ECLI:EU:C:1998:577.

Lintner ítélet, C-511/17, ECLI:EU:C:2020:188.

Littlewood ítélet, C-591/10. ECLI:EU:C:2012:478.

Lucchini ítélet, C-119/05, ECLI:EU:C:2007:434.

Lück ítélet, C-34/67, ECLI:EU:C:1968:24.

Lyckeskog ítélet, C-99/00. ECLI:EU:C:2002:329.

Manea ítélet, C-76/14, EU:C:2015:216.

Marks & Spencer ítélet, C-62/00, ECLI:EU:C:2002:435.

Mastersfood ítélet, C-344/98, ECLI:EU:C:2000:689.

MedEval ítélet, C-166/14, ECLI:EU:C:2015:779.

Mielicke és társai ítélet, C-292/04, EU:C:2007:132.

Muñoz ítélet, C-253/00, ECLI:EU:C:2002:497.

Marleasing ítélet, C-106/89, ECLI:EU:C:1990:395.

Murphy és társa ítélet, C-157/86, ECLI:EU:C:1988:62.

Nicula ítélet, C-331/13, EU:C:2014:2285.

Nike ítélet, C-310/14, ECLI:EU:C:2015:690.

Océano Grupo ítélet, C-240/98. és C-244/98, ECLI:EU:C:2000:346.

Ognyanov ítélet, C-614/14, EU:C:2016:514.

Orizonte Salute ítélet, C-61/14, ECLI:EU:C:2015:655.

ÖBB Personenverkehr ítélet, C-417/13, EU:C:2015:38.

Pafitis ítélet, C-441/93, ECLI:EU:C:1996:92.

Palmisani ítélet, C-261/95, ECLI:EU:C:1997:351.

Pannon GSM ítélet, C-243/08, ECLI:EU:C:2009:350.

Peterbroeck ítélet, C-312/93, ECLI:EU:C:1995:437.

Pfeiffer és társai ítélet, C-397/01–C-403/01, ECLI:EU:C:2004:584.

Pigs and bacon ítélet, C-177/78, ECLI:EU:C:1979:164.

Pohl ítélet, C-429/12, EU:C:2014:12.

Pohotovst' ítélet, C-470/12, ECLI:EU:C:2014:101.

Pontin ítélet, C-63/08, ECLI:EU:C:2009:666.

Preston és társai ítélet, C-78/98, ECLI:EU:C:2000:247.

Prezes Urzędu Komunikacji Elektronicznej ítélet, C-231/15, ECLI:EU:C:2016:769.

Puškár ítélet, C-73/16, ECLI:EU:C:2017:725.

Q Beef és Bosschaert ítélet, C 89/10 és C 96/10, EU:C:2011:555.

Reemtsma ítélet, C-35/05, ECLI:EU:C:2007:167.

Rewe ítélet, C-33/76, ECLI:EU:C:1976:188.

Rewe Zentralfinanz ítélet, C-39/73. ECLI:EU:C:1973:105.

Rewe-Handelsgesellschaft ítélet, C-158/80, ECLI:EU:C:1981:163.

Rosado ítélet, C-177/10, ECLI:EU:C:2011:557.

Rudigier ítélet C-518/17, ECLI:EU:C:2018:757.

Russo ítélet, C-60/75, ECLI:EU:C:1976:9.

Sacko ítélet, C-348/16, ECLI:EU:C:2017:591.

Salgoil ítélet, C-13/68, ECLI:EU:C:1968:54.

Samba Diouf ítélet, C-69/10, EU:C:2011:524.

San Giorgio ítélet, C-199/82, ECLI:EU:C:1983:318.

Santex ítélet, C-327/00, ECLI:EU:C:2003:109.

Schmidberger ítélet, C-112/00, ECLI:EU:C:2003:333.

Scott ítélet, C-210/09, ECLI:EU:C:2010:294.

Sebestyén ítélet, C-343/13, ECLI:EU:C:2015:146.

Siba-ítélet, C-537/13, EU:C:2015:14.

Silvia Georgiana Câmpean ítélet, C-200/14, ECLI:EU:C:2016:494.

Simmenthal ítélet, C-106/77, ECLI:EU:C:1978:49.

Soledad ítélet, C-32/12, ECLI:EU:C:2013:637.

Sopropé ítélet, C-349/07, EU:C:2008:746.

Soufiane El Hassani ítélet, C-403/16. ECLI:EU:C:2017:960.

SpA International Chemical Corporation ítélet, C-66/80, ECLI:EU:C:1981:102.

Spac ítélet, C-260/96, ECLI:EU:C:1998:402.

Steenhorst-Neerings ítélet, C-338/91, ECLI:EU:C:1993:857.

Stichting Zuid-Hollandse Milieufederatie ítélet, C-316/04, ECLI:EU:C:2005:678.

Swedish Match ítélet, C-210/03, ECLI:EU:C:2004:802.

Târşia ítélet, C-69/14, EU:C:2015:662.

Tatu ítélet, C-402/09, EU:C:2011:219.

Tele2 Polska ítélet, C-375/09, ECLI:EU:C:2011:270.

Texaco és Olieselskabet Danmark ítélet, C-114/95, ECLI:EU:C:1997:371.

Texdata Software ítélet, C-418/11, EU:C:2013:588.

ThyssenKrupp Nirosta kontra Bizottság ítélet, C-352/09, EU:C:2011:191.

Traghetti ítélet, C-173/03, ECLI:EU:C:2006:391.

Transportes Urbanos y Servicios Generales ügyben hozott ítélet, C-118/08, ECLI:EU:C:2010:39.

Unibet ítélet, C-432/05, ECLI:EU:C:2007:163.

Unión de Pequeños Agricultores kontra Tanács ítélet, C-50/00, ECLI:EU:C:2002:462.

Uniplex ítélet, C-406/08, ECLI:EU:C:2010:45.

Univarsale-Bau és társai ítélet, C-470/99, ECLI:EU:C:2002:746.

Van Schijndel ítélet, C-430/93, ECLI:EU:C:1995:441.

VB Pénzügyi Lízing ítélet, C-137/08, ECLI:C:EU:2010:659.

Vebic ítélet, C-439/08, ECLI:EU:C:2010:739.

Vereniging Nationaal Overlegorgaan Sociale Werkvoorziening ítélet, C-383/06, C-385/06, ECLI:EU:C:2008:165.

Verholen és társai ítélet, C-87/90, C-89/90, ECLI:EU:C:1991:314.

Vizsnyiczai ítélet, C-567/13, ECLI:EU:C:2015:88.

Vodafone ítélet, C-58/08, ECLI:EU:C:2010:321.

Von Colson ítélet, C-14/83. ECLI:EU:C:1984:153.

Voogd Vleesimport en-export BV ítélet, C-151/93, ECLI:EU:C:1994:365.

Weerd ítélet, C-222/05, ECLI:EU:C:2007:318.

Wells ítélet C-201/02, ECLI:EU:C:2004:12.

Willy Kempter ítélet, C-2/06. ECLI:EU:C:2008:78.

2. Főtanácsnoki indítványok

Bobek főtanácsnok Călin ügyre vonatkozó indítványa, C-676/17, ECLI:EU:C:2019:94.

Bobek főtanácsnok Európai Bizottság kontra Dimos Zagoriou ügyre vonatkozó indítványa, C-217/16, ECLI:EU:C:2017:385.

Bobek főtanácsnok Hochtief ügyre vonatkozó indítványa, C-620/17, ECLI:EU:C:2019:340.

Bobek főtanácsnok Soufiane El Hassani ügyre vonatkozó indítványa, ECLI:EU:C:2017:659.

Colomer főtanácsnok Cash & Carry ügyre vonatkozó indítványa, C-30/02, ECLI:EU:C:2003:666.

Colomer főtanácsnok Edis ügyre vonatkozó indítványa, C-231/96, ECLI:EU:C:1998:134.

Colomer főtanácsnok Grundig Italiana ügyre vonatkozó indítványa, C-255/00, ECLI:EU:C:2002:172.

Jääskinen főtanácsnok Orizzonte ügyre vonatkozó indítványa, C-61/14, ECLI:EU:C:2015:307.

Kokott főtanácsnok Christopher Mellor ügyre vonatkozó indítványa, C-75/08, ECLI:EU:C:2009:32.

Kokott főtanácsnok Presstext Nachrichtenagentur ügyre vonatkozó indítványa, C-454/06, ECLI:EU:C:2008:167.

Kokott főtanácsnok Puškár ügyre vonatkozó indítványa, C-73/16, ECLI:EU:C:2017:253.

Kokott főtanácsnok Uniplex ügyre vonatkozó indítványa, C-406/08, ECLI:EU:C:2009:67.

Léger főtanácsnok Köbler ügyre vonatkozó indítványa, C-224/01, ECLI:EU:C:2003:207.

Léger főtanácsnok Shirley Preston és társai ügyre vonatkozó indítványa, C-78/98, ECLI:EU:C:1999:410.

Léger főtanácsnok Traghetti ügyre vonatkozó indítványa, C-173/03, ECLI:EU:C:2005:602.

Maduro főtanácsnok Weerd és társai ügyre vonatkozó indítványa, C-222/05, ECLI:EU:C:2007:124.

Mischo főtanácsnok Salomone Haim v Kassenzahnärztliche Vereinigung Nordrhein ügyre vonatkozó indítványa C-427/97, ECLI:EU:C:1999:253.

Niilo Jääskinen főtanácsnok Donau Chemie ügyre vonatkozó indítványa, C-536/11, ECLI:EU:C:2013:67.

Niilo Jääskinen főtanácsnok Târşia ügyre vonatkozó indítványa, C-69/14, ECLI:EU:C:2015:269.

Saggio főtanácsnok Eco Swiss ügyre vonatkozó indítványa, C-126/97, ECLI:EU:C:1999:97.

Scharpston főtanácsnok Lämmerzahl GmbH kontra Freie Hansestadt Bremen ügyre vonatkozó indítványa, C-241/06, ECLI:EU:C:2007:329.

Sharpston főtanácsnok Djurgarden ügyre vonatkozó indítványa, C-263/08, ECLI:EU:C:2009:421.

Sharpston főtanácsnok Elaine Farrel kontra Alan Whitty ügyre vonatkozó indítványa, C-413/15, ECLI:EU:C:2017:492.

Sharpston főtanácsnok Faber ügyre vonatkozó indítványa C-497/13, ECLI:EU:C:2014:2403.

Sharpston főtanácsnok Unibet ügyre vonatkozó indítványa, C-432/05, ECLI:EU:C:2006:755.

Szpunar főtanácsnok Giuseppe Santoro ügyre vonatkozó indítványa, C-494/16, ECLI:EU:C:2017:822.

Szpunar főtanácsnok Câmpean ügyre vonatkozó indítványa, C-200/14, ECLI:EU:C:2016:99.

Tanchev főtanácsnok Ilyés ügyre vonatkozó indítványa, C-51/17, ECLI:EU:C:2018:303.

Tanchev főtanácsnok Lintner ügyre vonatkozó indítványa, C-511/17, ECLI:EU:C:2019:1141.

Trstenjak főtanácsnok Littlewoods ügyre vonatkozó indítványa, C-591/10, ECLI:EU:C:2012:9.

Trstenjak főtanácsnok Pontin ügyre vonatkozó indítványa, C-63/08, ECLI:EU:C:2009:211.

Trstenjak főtanácsnok VB Pénzügyi Lízing ügyre vonatkozó indítványa, C-137/08, ECLI:EU:C:2010:401.

Van Gerven főtanácsnok Marshall II ügyre vonatkozó indítványa, C-271/91, ECLI:EU:C:1993:30.

Yves Bot főtanácsnok Agrokonsulting ügyre vonatkozó indítványa, C-93/12, ECLI:EU:C:2013:172.

3. Magyar bírósági határozatok

1/2005. (VI. 15.) PK vélemény a semmisségi ok hivatalbóli észlelése kapcsán követendő eljárásról.

1/2009. (VI. 24.) PK-KK közös vélemény az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezése körében hozott végzések elleni fellebbezések elbírálásáról és az kezdeményezési kötelezettségről.

2/2011. (XII. 12.) PK vélemény a fogyasztói szerződés érvénytelenségével kapcsolatos egyes kérdésekről.

2/2012. (XII. 10.) PK vélemény a fogyasztói kölcsönszerződésben pénzügyi intézmény által alkalmazott általános szerződési feltételekben szereplő egyoldalú szerződésmódosítási jog tisztességtelenségéről.

2/2017. (IX. 13.) PK vélemény a felülvizsgálat engedélyezésével kapcsolatos kérdésekről

23/1998. (VI. 9.) AB határozat

5/2013. Polgári jogegységi határozat a Ptk. 239/A. §-a alapján a szerződés érvénytelenségének (részleges érvénytelenségének) megállapítása iránt indított perekről

BDT 2008.1731.

BH 1978.350.

BH 1985.46.

BH 1986.519.

BH 1988.344.

BH 1995.163

BH 1996.3.

BH 1996.372

BH 1996.430.

BH 1996.605.

BH 1996.69.

BH 1997.538.

BH 1998.288.

BH 2001.172,

BH 2001.222.

BH 2001/3/131.

BH 2007.191.

BH 2008.21.

BH 2012. 296.

BH 2018.339.

EBH 2000.370.

EBH 2000.371.

EBH 2003/1/875.

EH 2000.370.

Fővárosi Ítéltábla 4.Pf.22.002/2012/2.

Fővárosi Ítéltábla 6.Pf.21.740/2012/2.

Fővárosi Ítéltábla 5.Pf.22.036/2013/3.

Fővárosi Ítéltábla 5.Pf.22.086/2013/5.

Fővárosi Ítéltábla 5.Pf.21.162/2015/5.

Fővárosi Ítéltábla 5.Pf.20.070/2016/4.

Fővárosi Ítéltábla 5.Pf.21.114/2016/6/I.

Fővárosi Ítéltábla 5.Pf.20.564/2016/8.

Fővárosi Ítéltábla ÍH 2012.67.

Fővárosi Törvényszék 10.Kpkf.670.499/2018/2. számú végzés.

Fővárosi Törvényszék 57.Pf.637.436/2012/3.

Fővárosi Törvényszék Kpkf. 12. 670564/2018/2. számú végzés,

Győri Ítéltábla Gf.I.20.266/2017/10/I. számú végzés

KGD 1994.211.

KGD 2000.149.

KGD 2002.130.

KGD 2002.130.

KGD 2006.15.

KGD 2007.186.

KGD 2010.172.

Kúria Gfv.VII.30.125/2016/13.

Kúria Gfv.VII.30.172/2019/5.

Kúria Gfv.VII.30.411/2016/4.

Kúria Gfv.VII.30.530/2016/4.

Kúria Gfv.VII.30.584/2017/8.

Kúria Kfk.II.39.122/2005/4.

Kúria Kfv.III.37.072/2013/15.,

Kúria Kfv.III.37.808/2012/4.

Kúria Kfv.IV.35.402/2012/4.

Kúria Kfv.V.35.737/2015/8.,

Kúria Kpkf.I.35.819/2001/3.

Kúria Kpkf.IV.37.059/2016/3.

Kúria Pfv.VI.20.218/2018/7.

Kúria Pfv.VI.20.327/2018/4.

Kúria Pfv.VI.20.446/2017/7.

Kúria Pkk.I.24.590/2008/5.

Szegedi Ítéltábla Pf.I.20.398/2012/2.

4. Saját publikációk jegyzéke és azok független idézettsége

MUZSALYI Róbert: Az EU-jog érvényesítésének tagállami keretei. In: STRIHÓ Krisztina – SZEGEDI László (szerk.): *Európai szabályozáspolitikai kihívások*. Nemzeti Közszerológáti Egyetem, Budapest, 2020, 80-88.

MUZSALYI Róbert: Van-e lehetőség perújításra az Európai Unió Bírósága előzetes döntéshozatali eljárásban hozott határozatára hivatkozással? *Magyar Jog*, 2019/10. 582-589.

Független idéző: 1, Fügőő idéző: 0, Nem vizsgált idéző: 0, Összes idéző: 1

TÖRÖK Judit: Perújítás. In: Petrik Ferenc (szerk.): *Polgári eljárásjog I-II.: Kommentár a gyakorlat számára – Harmadik kiadás*, HVG ORAC, Budapest, 2020.

MUZSALYI Róbert: Az egyenértékűség elve az Európai Unió Bíróságának gyakorlatában. *Európai Jog*, 2018/4. 1-9.

Független idéző: 1, Fügőő idéző: 0, Nem vizsgált idéző: 0, Összes idéző: 1

LÁRIS Liliána: *Az Európai Unió pénzügyi érdekei, különös tekintettel az Európai Ügyészség eljárásában érvényesülő fairness jogokra*. ELTE, Budapest, 2019.

MUZSALYI Róbert: Az EU-jog hatása a magyar polgári eljárásjogra. *Magyar Jog*, 2015/6. 348-358.

Független idéző: 2, Fügőő idéző: 0, Nem vizsgált idéző: 0, Összes idéző: 2

TOLNAI Ildikó. Joghatóság kérdése az ingatlanon fennálló osztatlan közös tulajdon árverés útján történő megszüntetése iránti kereseti kérelem esetén: Az Európai Unió Bírósága C-605/14. számú Virpi Komu és társa ügyben 2015. december 17-én hozott ítélete. (2017)

GELENCSÉR Dániel. A versenyjogi kártérítési perekről általában. (2018) In: POLOUF Tamás: *Versenyjogi kártérítési perek – Kézikönyv a joggyakorlat számára*. pp. 251-263.

MUZSALYI Róbert: Az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésének magyar joggyakorlata EU tagságunk első tíz évében. *Európai Jog*, 2014/3. 1-9.

Független idéző: 3, Fügőő idéző: 1, Nem vizsgált idéző: 0, Összes idéző: 4

András OSZTOVITS et al. "Half Empty or Half Full?": The Case Law of the Hungarian Courts Regarding the Preliminary Ruling References During the First Ten Years After the EU Accession. In: SÁNDOR, István (szerk.): *Business Law in Hungary*, Budapest, Patrocinium Kiadó, 2016. 640-658.

VARGA Zsófia. *Az EU-jog alkalmazása: Kézikönyv gyakorló jogászoknak*. Wolters Kluwer, Budapest, 2017.

KISS Gábor. Az Európai Unió Bírósága, az Alkotmánybíróság és a Kúria eljárásának kezdeményezése. Megjelent: *Polgári eljárásjog Kommentár a gyakorlat számára*. HVG-ORAC, Budapest, 2017. 277-282.

VARGA Zsófia. Melyek az előzetes döntéshozatali kérelem érdemi elbírálásának feltételei? *Európai Jog*, 2017/4. 1-21.

Róbert MUZSALYI; András OSZTOVITS: "Half Empty or Half Full?": The Case Law of the Hungarian Courts Regarding the Preliminary Ruling References During the First Ten Years After the EU Accession. In: SÁNDOR, István (szerk.): *Business Law in Hungary*, Patrocinium Kiadó, Budapest, 2016. 640-658.

Független idéző: 1, Függő idéző: 0, Nem vizsgált idéző: 0, Összes idéző: 1

Szalma József: A magyar jogrendszeréről és a magyar vállalkozói jogról – egy angol nyelvű kötet fényében. (2016) *PRO FUTURO* 256-259.

MUZSALYI Róbert: A joggyakorlat dilemmái a szerződési feltételek tisztességtelenségének vizsgálatánál. *Európai Jog*, 2016/6. 19-31.

Független idéző: 6, Függő idéző: 0, Nem vizsgált idéző: 0, Összes idéző: 6

TÖRÖK Éva. A fogyasztói szerződésekkel kapcsolatos jogalkalmazás – különös tekintettel az egyértelmű megfogalmazás követelményére. (2018) Megjelent: *A fogyasztók védelmének új irányai és kihívásai a XXI. században*. pp. 67-81.

JUHÁSZ Krisztina. A tisztességtelen szerződési feltételek hivatalbóli vizsgálata. (2018) *ELJÁRÁSJOGI SZEMLE*. 40-53.

GYURIS Árpád. *Az Európai Unió hatása a magyar szerződési jogra*. (2018)

JUHÁSZ Krisztina. Fogyasztói jogok és a végrehajtási záradék. *IUSTUM AEQUUM SALUTARE*. 2018/4., 183-190.

VALENTINY PÁL: *Verseny és szabályozás*. MTA KRTK, Budapest, 2017.

JUHÁSZ Krisztina. Az általános szerződési feltételek vizsgálata az Európai Unió Bíróságának gyakorlatában. *IUSTUM AEQUUM SALUTARE*, 2019/1.143-170.

MUZSALYI Róbert, BUDA VÁRI Krisztina: A tagállamok eljárási autonómiájának korlátai: az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elvének gyakorlati alkalmazása. *Kúriai Döntések*, 2015/9. 996-1000.

Független idéző: 2, Függő idéző: 0, Nem vizsgált idéző: 0, Összes idéző: 2

GELENCSÉR Dániel. A versenyjogi kártérítési perekről általában. (2018) In: POLOUF Tamás: *Versenyjogi kártérítési perek – Kézikönyv a joggyakorlat számára*. pp. 251-263.

Herbert Küpper: Verwaltungserichtsbarkeit in Ungarn. (2018) Megjelent: *Handbuch Ius Publicum Europaeum*. Band VIII. pp. 717-826.

MUZSALYI Róbert: Az EU-jog hatása a magyar polgári eljárásjogra, különös tekintettel az új polgári perrendtartásról szóló törvény koncepciójára. In: ÁBRAHÁM, Márta (szerk.) *Mailáth György Tudományos Pályázat 2017: Díjazott dolgozatok*, Országos Bírósági Hivatal, Budapest, 2017. 772-817.

MUZSALYI Róbert: A pertárgyérték jelentősége a polgári eljárásban, különös tekintettel a kisértékű perekre. In: BATA, Marcell – DEÁK, Beáta (szerk.) *Acta iuvenum Caroliensia III*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2012. 472-500.

Független idéző: 1, Függő idéző: 0, Nem vizsgált idéző: 0, Összes idéző: 1

Kengyel Miklós: *Magyar polgári eljárásjog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.

MUZSALYI Róbert: Joghatóság a felszámolási eljáráshoz kapcsolódó perekben. *Magyar Jog*, 2016/3. 166-172.

Független idéző: 6, Függő idéző: 0, Nem vizsgált idéző: 0, Összes idéző: 6

JUHÁSZ László: *A magyar fizetésképtelenségi jog kézikönyve I*. HVG-ORAC, Budapest, 2016.

VÖLCSEY Balázs: Az új európai fizetésképtelenségi szabályozási modellek. Megjelent: *Mailáth György Tudományos Pályázat 2016 díjazott dolgozatok*, 673-736.

BÓKA János: Fizetésképtelenségi eljárások az új magyar nemzetközi magánjogi kódexben. (2016) Megjelent: *Az új nemzetközi magánjogi törvény alapjai* pp. 240-259.

CSŐKE Andrea: *A Brüsszel I. vagy a Fizetésképtelenségi rendelet? – Joghatósági probléma és egy újabb válasz az Európai Unió Bíróságától.* (2018)

JUHÁSZ László: *A magyar fizetésképtelenségi jog kézikönyve I.: 2019. évi kiadás, az új Pp. hatálybalépésével kapcsolatos újdonságokkal és a Cstv. 2017. évi módosításával.* HVG-ORAC, Budapest, 2019.

CSŐKE Andrea: *Hol folyhat a per? – az Európai Unió Bírósága joghatósági kérdésekre adott válaszai a Brüsszel I. rendelet és a Fizetésképtelenségi rendelet körében.* (2019)

MUZSALYI Róbert, CSŐKE Andrea, Nicoleta Mirela NASTASIE: The Undertaking: Mystery or Reality? How does the undertaking provided by the 2015/848/EU Regulation, work in Romania and in Hungary? *EUROFENIX THE JOURNAL OF INSOL EUROPE*, 2019/4. 30-31.

MUZSALYI Róbert, CSŐKE Andrea, Nicoleta Mirela NASTASIE: A kötelezettségvállalás: rejtély vagy valóság? Hogyan működik a 2015/848/EU Rendelet által létrehozott kötelezettségvállalás intézménye Romániában és Magyarországon? *Gazdaság és Jog*, 2020/1., 23-28.

MUZSALYI Róbert: A vezető tisztségviselők felelőssége fizetésképtelenség esetén: az uniós szintű szabályozás szükségességéről. *Polgári Jog*, 2017/5. 1-7.

Független idéző: 1, Függő idéző: 0, Nem vizsgált idéző: 0, Összes idéző: 1

CSŐKE Andrea. *Nagykommentár a csődeljárásról és felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvényhez.* HVG-ORAC, Budapest, 2017.

MICZÁN Péter: A Cstv. 33/A. §-a szerinti megállapítási perbeli alanyváltozásokról – I. rész. *CÉGHIRNÖK* 2020/2. 2-5.

MUZSALYI Róbert: Directors' liability: What should be the minimum degree of harmonisation in the EU? *EUROFENIX THE JOURNAL OF INSOL EUROPE*, 2017/3. 21-23.

Független idéző: 4, Függő idéző: 0, Nem vizsgált idéző: 0, Összes idéző: 4

Burkhard HESS. *The Implementation of the New Insolvency Regulation: Improving Cooperation and Mutual Trust.* Nomos/Hart, 2017.

Yevhen SHCHERBYNA: *The Duties and Liabilities of Company Directors in Insolvency Proceedings: A Comparative Analysis.* Mykolas Romeris University, Vilnius, 2018.

Arie van EIJSDEN: *Vakstudie 10 – Invorderingswet.* Wolters Kluwer, 2018.

Sander DE VOLDER: *Wrongful trading in het nieuwe Belgische insolventie- en vennootschapsrecht.* Ghent University, 2019.

MUZSALYI Róbert: Responsabilité des dirigeants: quel est le degré minimal d'harmonisation européenne souhaitable? *EUROFENIX THE JOURNAL OF INSOL EUROPE*, 2017/4. 26-30.

MUZSALYI Róbert: A felülvizsgálati eljárás korlátai a csőd- és felszámolási eljárásban. *Magyar Jog*, 2015/6. 171-177.

Független idéző: 6, Függő idéző: 0, Nem vizsgált idéző: 0, Összes idéző: 6

MOLNÁR Ambrus: Összefoglaló vélemény: a Kúria nem érdemi határozatai. (2015)

JUHÁSZ László: A magyar fizetéseképtelenségi jog kézikönyve I. HVG-ORAC, Budapest, 2016.

KORMOS Erzsébet: Felülvizsgálat. Megjelent: *Kommentár a polgári perrendtartáshoz*. Wolters Kluwer, 2016, 791-826.

GELENCSÉR Dániel: A felülvizsgálat feltételei és a felülvizsgálati eljárás általános rendelkezései. (2017) Megjelent: *Polgári eljárásjog Kommentár a gyakorlat számára*. HVG-ORAC, Budapest, 823-868.

CSÖKE Andrea: *Nagykommentár a csődeljárásról és felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvényhez*. HVG-ORAC, Budapest, 2017.

JUHÁSZ László: *A magyar fizetéseképtelenségi jog kézikönyve I.: 2019. évi kiadás, az új Pp. hatálybalépésével kapcsolatos újdonságokkal és a Cstv. 2017. évi módosításával*. HVG-ORAC, BUDAPEST, 2019.

MUZSALYI Róbert: Csődeljárások a számok tükrében. *Gazdaság és Jog*, 2015/9. 20-24.

Független idéző: 7, Függő idéző: 0, Nem vizsgált idéző: 0, Összes idéző: 7

BÓKA János: A fizetéseképtelenségi harmonizációjának lehetőségei az Európai Unióban. *Európai Jog*, 2016/5. 1-10.

BÓKA János: A szerkezet-átalakítási eljárások és a fizetéseképtelenség új megközelítése az Európai Unióban. Megjelent: *A gazdasági világválság hatása egyes jogintézményekre Magyarországon és az Európai Unióban*. Budapest, 2016. 243-269.

BÓKA János: Fizetéseképtelenségi eljárások az új magyar nemzetközi magánjogi kódexben. Megjelent: *Az új nemzetközi magánjogi törvény alapjai*. Budapest, 2016. 240-259.

BÓKA János: Fizetéseképtelenségi eljárások az új nemzetközi magánjogi törvényben. *Gazdaság és Jog*, 2016/7-8. 11-18.

CSÖKE Andrea: *Nagykommentár a csődeljárásról és felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvényhez*. HVG-ORAC, Budapest, 2017.

BÓKA János et al: *Commercial and Economic Law in Hungary*. Wolters Kluwer, 2019.

CSÖKE Andrea: *Nagykommentár a csődtörvényhez: Nagykommentár a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvényhez*. HVG-ORAC, Budapest, 2019.

MUZSALYI Róbert: A hitelezői igénybejelentés határideje a felszámolási eljárásban: szemelvények a Kúria legutóbbi döntéseiből. *Céghírnök*, 2019/2. 3-4.

MUZSALYI, Róbert: Beavatkozó vagy kényszerű pertárs? II.: A kifogással érintett hitelező speciális eljárási helyzete csőd- és felszámolási ügyekben. *Céghírnök*, 2017/8. 3-4.

Független idéző: 1, Függő idéző: 0, Nem vizsgált idéző: 0, Összes idéző: 1

CSÖKE Andrea: *Nagykommentár a csődeljárásról és felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvényhez*. HVG-ORAC, Budapest, 2017.

MUZSALYI Róbert: Beavatkozó vagy kényszerű pertárs? I.: A kifogással érintett hitelező speciális eljárási helyzete csőd- és felszámolási ügyekben. *Céghírnök*, 2017/7. 5-6.

Független idéző: 2, Fügő idéző: 0, Nem vizsgált idéző: 0, Összes idéző: 2

CSÖKE Andrea: *Nagykommentár a csődeljárásról és felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvényhez*. HVG-ORAC, Budapest, 2017.

CSÖKE Andrea. *Nagykommentár a csődtörvényhez: Nagykommentár a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvényhez*. HVG-ORAC, Budapest, 2019.

MUZSALYI Róbert: Az előzetes döntéshozatali eljárás kezdeményezésének tapasztalatai a magyar bíróságok gyakorlatában: Észrevételek a Kúria joggyakorlat-elemző csoportjának Összefoglaló véleményéhez. In: HARSÁGI Viktória; RAFFAI Katalin; SURI Noémi (szerk.): *Az Európai Unió új és megújuló jogforrásainak szerepe a magyar magánjog fejlesztésében*. Pázmány Press, Budapest, 2014. 155-171.

MUZSALYI Róbert: Európai Unió Bírósága joggyakorlatának hatása a polgári eljárásjogra. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Doktoranduszok Fóruma: Állam- és Jogtudományi Kar Szekciókiadványa*, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2015. 209-214.

MUZSALYI Róbert: Az egyenértékűség és a tényleges érvényesülés elve az Európai Unió Bírósága joggyakorlatában. In: HARSÁGI Viktória; RAFFAI Katalin; SURI Noémi; SZABÓ Sarolta (szerk.): *Határon átnyúló viták rendezése: törekvések és megoldások*. Pázmány Press, Budapest, 2015. 185-195.

MUZSALYI Róbert; FARKAS Attila; GÁSPÁR Mónika: Felszámolási eljárás. In: GELENCSÉR Dániel; REVICZKY Renáta (szerk.): *Polgári nemperes iratmintatár*. HVG-ORAC, Budapest, 2019, 817-1070.

MUZSALYI Róbert: Zálogjoggal kapcsolatos nemperes eljárások. In: GELENCSÉR Dániel; REVICZKY Renáta (szerk.): *Polgári nemperes iratmintatár*. HVG-ORAC, Budapest, 2019, 547-575.

MUZSALYI Róbert; BOTH Sándor Ignác; WITZL Petra (szerk.): *Az új Pp. és a kapcsolódó iránymutatások: A Kúria Konzultációs Testülete és a Civilisztikai Kollégiumvezetők Országos Értekezlete által közzétett állásfoglalásokkal egységes szerkezetben*. HVG-ORAC, Budapest, 2019.